

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені О. М. БЕКЕТОВА**

О. Ю. Кудрявцев

**ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ
У СУЧАСНОМУ
ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОМУ
ПРОСТОРИ**

Монографія

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2016**

УДК 328.1:06.046
ББК 66.03
К88

Автор

Кудрявцев Олександр Юрійович — кандидат політичних наук

Рецензенти:

Корженко В. В. — доктор філософських наук, професор;

Солових В. П. — доктор наук з державного управління, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова,
протокол № 7 від 29 січня 2016 р.*

Кудрявцев О. Ю.

К88 Електронне урядування у сучасному політико-адміністративному просторі [текст]: монографія / О. Ю. Кудрявцев; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва. ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 184 с.

ISBN 978-966-695-393-6

У монографії розглянуто питання легітимуючого потенціалу різних моделей систем електронного урядування. Аналізом наявних на сьогодні у світовій практиці моделей електронного урядування встановлено їх принципи відмінності у ступені та темпоральній ефективності підвищення рівня довіри громадян до політичної влади.

Запропоновано авторське визначення системи електронного урядування, окреслено перспективи впровадження новітніх систем у сферу публічного адміністрування.

УДК 328.1:06.046
ББК 66.03

ISBN 978-966-695-393-6

© О. Ю. Кудрявцев, 2016
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ–ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....	7
1.1 Універсальні передумови виникнення електронного урядування	7
1.2 Багатомірність інтерпретацій феномену електронного урядування у сучасному політико-правовому дискурсі.....	18
1.3 Влада у традиційному та е-суспільстві: проблеми легітимації.....	27
РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	40
2.1 Сутнісні аспекти легітимності та легітимації політичної влади у «е-соціумі»	40
2.2 Зasadничі принципи функціонування системи електронного урядування.....	54
РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ НА ПРОЦЕСИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	66
3.1 Сучасні механізми легітимації державної влади та загрози делегітимації в епоху інформаційного суспільства	66
РОЗДІЛ 4 ВЕКТОРИ ЕВОЛЮЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	101
4.1 Електронний уряд: культура електронної легітимації.....	101
4.2 Інституціоналізація безпеки «е-середовища».....	115
4.3 Шляхи реалізації державної політики у впровадженні системи електронного урядування: український контекст	127
ДОДАТКИ.....	145
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

е-безпека – електронна безпека;
е-включення – електронне включення;
е-готовність – електронна готовність;
е-демократизація – електронна демократизація;
е-еволюція – електронна еволюція;
е-ініціатива – електронна ініціатива;
е-можливості – електронні можливості;
е-середовище – електронне середовище;
ЕУ – електронне урядування;
«Єдине вікно» – принцип об'єднання державних послуг населенню та бізнесу, що передбачає створення єдиного порталу, який складатимуть сайти, портали, персональні сторінки суб'єктів державної влади;
ЄС – Європейський Союз;
ЗМІ – засоби масової інформації;
ІКТ – інформаційно-комунікативні технології;
ІС – інформаційні системи;
ІТ – інформаційні технології;
КМУ – Кабінет Міністрів України;
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку;
ООН – Організація Об'єднаних Націй;
США – Сполучені Штати Америки;
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина;
«e-government» або скорочений варіант «e-gov» (англ.) – електронне урядування;
Е-government for People (англ.) – електронний уряд для населення;
feedback (англ.) – форма зворотного зв'язку;
G2B (за англ. аббревіатурою – Government to Business) – взаємодія держави з бізнесом усіх масштабів;
G2C (за англ. аббревіатурою – Government to Citizens) – взаємодія держави з громадянами;
G2G (за англ. аббревіатурою – Government to Government) – взаємодія в середині самого державного апарату;
good governance (англ.) – концепція гарного управління, що запропонована ООН у 2002 р.

ВСТУП

Сучасне суспільство є вельми динамічною соціальною системою, якій притаманні різновекторні зміни в політичній, економічній, соціальній, культурній тощо сферах. У цьому контексті особливу актуальність набувають дослідження шляхів та тенденцій суспільного розвитку, значне місце серед яких належить процесам трансформації основ та принципів політичного управління.

Політичні реалії сучасної України демонструють наявність широкого спектру проблем, пов'язаних як із самою владою, так і з суспільством [10]. Традиційна політична апатія та принцип невтручання, що домінували у суспільній думці радянського періоду, є безкінечно застарілими і такими, що не відповідають сучасним потребам розвиненого суспільства. Сьогодні все частіше постає необхідність конкретних теоретичних і – що ще важливіше – практичних заходів, спрямованих на докорінну трансформацію політичної системи суспільства, що покликані покращити взаємодію між владою та суспільством, оптимізуючи управлінські процеси.

З метою відповідності якості політичних процесів сучасним вимогам існує необхідність залучення широких верств населення на етапах підготовки та впровадження політичних рішень. Разом з тим, є очевидним, що реалізація базових засад прямої демократії на сьогоднішній день неможлива без використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

У наш час ІКТ стали невід'ємним елементом сучасності, від яких залежить не тільки розвиток науки і техніки, але й громадянського суспільства. Але однією з необхідних передумов сталого розвитку суспільства є можливість конструктивного діалогу між владою та громадянами, з залученням останніх до процесів вироблення та прийняття загальнозначущих рішень. Такий діалог та конструктивна співпраця є запорукою здійснення ефективної політики, яка спроможна забезпечити реальний громадянський контроль, гарантувати права індивіда, зміцнюючи довіру громадян до інститутів політичної влади.

Поставленої мети, зокрема, можна досягти завдяки впровадженню системи електронного урядування, яка здатна забезпечити новий рівень комунікації між громадянами та владою, безперешкодний доступ до публічної інформації. Означені процеси потенційно сприятимуть участі індивідів у виробленні та впровадженні державної політики, що виведе

державні послуги на якісно новий рівень. Відповідно, сьогодні постає питання більш глибокого аналізу сутнісних характеристик електронного урядування, теоретичних і прикладних аспектів його розвитку, а також напрямів формування відкритої та ефективної влади за допомогою технологій електронного урядування.

У більшості наукових розвідок проблематика електронного урядування розглядається переважно у контексті оптимізації управлінських процесів, адаптації застарілих політичних систем до потреб сучасності. Втім, недостатня увага приділяється виявленню умов, за яких електронне урядування стане дійсно ефективним механізмом зміцнення довіри громадян до політичної влади.

РОЗДІЛ 1 ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ–ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

1.1 Універсальні передумови виникнення електронного урядування

Сучасне суспільство є вельми динамічною соціальною системою, якій притаманні різновекторні зміни в політичній, економічній, соціальній, культурній тощо сферах. Швидкість соціальних змін характеризується постійним зростанням, що обумовлюється рядом чинників як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру [9, с. 232]. Цікавою ілюстрацією посилення динаміки соціальних змін може слугувати ще концепція періодизації суспільного розвитку К. Маркса [126.]. Суспільно-економічні формації, запропоновані теоретиком (первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична), кардинально відрізняються своєю протяжністю в часі одна від одної, планомірно зменшуючись. Так, тривалість існування феодальної суспільно-економічної формації налічує майже півтори тисячі років світової історії, в той час як тривалість існування капіталістичної формації, що спирається на промислове виробництво, лише триста років.

Отже, розмірковуючи про подальше прискорення суспільного розвитку, можна зробити висновок, що наступна стадія буде ще більш швидкоплинною [37]. Виходячи з цього, слід зазначити, що особливу актуальність сьогодні набувають дослідження шляхів та тенденцій суспільного розвитку. Значне місце серед означених явищ набувають трансформації основ та принципів політичного управління. Принцип володарювання-підкорення є одним із найдавніших видів взаємовідносин індивідів [23 ; 27]. Протягом історії ці відносини постійно трансформувалися, набуваючи нових видів та форм. Патріархальне управління, засноване на принципах родинності, спадковості влади від одного покоління до іншого укорінювалось у суспільній свідомості протягом тисячоліть. Система суспільного управління примітивних спільнот не вимагала складних механізмів та методів упровадження владно-управлінської діяльності [35]. Фундаменту традицій було достатньо для підтримання порядку і цілісності суспільної системи. З того часу змінилися не лише управлінці, але й базові принципи організації суспільного, а надалі політичного управління, що відповідало потребам часу й самого суспільства, яке постійно ускладнювало внутрішню структуру. І саме ускладнення та диференціація структури

суспільства стали причинами появи нових джерел та принципів суспільного управління [166]. Економічні чинники, зокрема, суспільний поділ праці, детермінували трансформацію управління. Означена трансформація сприяла зміні ключового принципу управління, який був заснований на принципах роду та племені, до ідеї, що управління має базуватися на засадах представництва та поділу влади. І, хоча цей перехід відбувся вже давно, окремі з аспектів представницького принципу влади потребують більш детального дослідження. Більше того, політичні практики вітчизняного сьогодення вимагають перегляду принципів взаємовідносин гілок влади, їх удосконалення з метою налагодження більш тісного та прозорого діалогу між представницько-владними органами та суспільством, громадянами, які виступають сувереном політичної влади в демократичних суспільствах.

Політичні реалії сучасної України демонструють наявність широкого спектру проблем, пов'язаних як із самою владою, так і з суспільством, а саме з незадовільним рівнем політичної культури переважаючої частини населення, що є особливо помітним на тлі загальнодержавної концепції євроінтеграції, яка певним чином прирівняна до державної ідеології [19]. Традиційна політична апатія та принцип невтручання, що домінували у радянській політичній дійсності, є безкінечно застарілими і такими, що не відповідають сучасним потребам розвиненого суспільства, курс на яке було взято хоч і формально, в середині дев'яностих років минулого століття. Та на сьогоднішній день, коли тенденції перехідності суспільства вже не так гостро детермінують суспільне буття, все частіше постає необхідність конкретних теоретичних і – що ще важливіше – практичних заходів, спрямованих на трансформацію політичної культури суспільства, покликану підвищувати рівень та якість політичної свідомості громадян [21].

Вимогам сучасності, на нашу думку, може відповідати активістський тип політичної культури, яка являє собою практичне вираження наявності громадянського суспільства [3]. Громадянське суспільство, в свою чергу, стане першим кроком до розбудови справжньої правової держави, що є обов'язковою умовою для включення українського суспільства у ряди світової громадянської спільноти. Для досягнення поставленої мети слід звернути особливу увагу на систему середньої освіти, бо саме вона, виступаючи в ролі основного інституту соціалізації на стадії становлення особистості, є відповідальною за ті світоглядні переконання та цінності, на основі яких у подальшому формуватиметься особистість професійна, політична, економічна тощо. І саме політична особистість нової якості має

стати основою принципово нового для нас типу політичної культури. Разом з політичним вихованням відбуватиметься й трансформація самої політичної системи, зокрема, це стосується засад та принципів політичного управління.

З метою відповідності якості політичних процесів сучасним вимогам існує необхідність залучення широких верств населення на етапах підготовки та впровадження політичних рішень. У той же час, є очевидним, що реалізація базових засад прямої демократії на сьогоднішній день неможлива без використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [98]. Цьому сприяють їх сьогоднішня доступність широким масам населення, а також вже існуючі досягнення у питаннях віртуального об'єднання людей на базі соціальних мереж.

Світовий досвід демонструє реальне покращення взаємовідносин влади та суспільства в результаті спрощення механізмів комунікації між ними [20]. У цьому контексті набуває важливості ідея впровадження електронного уряду, який виступає частиною цілісної концепції електронної держави. Незважаючи на деяку полемічність питання щодо ролі новітніх технологій у житті сучасної людини, спрощення механізмів взаємодії державної влади з громадянами поза сумнівом може розглядатися як позитивне зрушення на шляху дебюрократизації, гуманізації інститутів суспільного управління.

Таким чином, для розуміння важливості впровадження новітніх технологій у політичні процеси сфокусуємо увагу на виявленні генези та основних віх розвитку концепції електронного урядування (ЕУ).

Теоретичні основи концепції електронного уряду як елементу електронної держави, та електронної держави – як цілого – мають коріння у творчості філософів, політичних та соціальних мислителів середини ХХ ст. При розгляді базових засад представницької моделі політичної влади перед нами постає необхідність звернутися до концепцій не лише представницької, але й прямої демократії, важливі елементи якої ми можемо вбачати в досліджуваному нами явищі. Соціально-політичні та економічні зміни суспільства середини минулого сторіччя призвели до появи та активного розвитку теорії інформаційного суспільства, яка стала у авангарді суспільно-політичної думки Заходу [12 ; 79 ; 198 ; 200]. Концепція електронного уряду, будучи складовою частиною загальної теорії інформаційного суспільства, базується на принципових засадах громадянського суспільства та ідеї електронної демократії.

З середини 30-х років минулого століття очевидним стало те, що індустріальна стадія розвитку суспільства підходить до свого логічного

завершення та трансформується у постіндустріальну. Першими на собі це відчули індустріально розвинені країни Заходу: США, Великобританія та ін. Суспільство активно трансформувалося, що було зумовлено значною кількістю різноманітних причин: від культурних та соціальних до економічних та геополітичних. У цьому контексті знаковими слід вважати праці американських політологів та суспільних мислителів Е. Тоффлера та Д. Белла. Зокрема, Е. Тоффлер у своїй праці «Третя хвиля» концептуально обґрунтовує прихід нової ери, в якій найбільшої суспільної цінності набувають знання та інформація, а отже й засоби її отримання, оброблення та використання [200]. На його думку, якщо індустріальне суспільство характеризується синхронністю форм життя, зумовленою спільним розпорядком дня у переважній більшості суспільства, яка є результатом промислового виробництва, то у постіндустріальному суспільстві цієї синхронності життя вже не існує, вона поступається місцем індивідуальності та неповторності [200, с. 171].

Американський політолог та футуролог Д. Белл розглядав прихід нової ери суспільства як результат змін у соціально-економічних засадах функціонування соціуму. Д. Белл, працюючи у складі спілки 2000 передрікав масштабні та кардинальні зміни у принципах організації праці, що не в останню чергу зумовлені стрімким впровадженням нових ІКТ в усі сфери суспільного життя. І саме проникнення ІКТ у різноманітні сфери суспільного життя дало змогу прибічникам теорії постіндустріалізму обґрунтувати прихід нової стадії суспільного розвитку. Д. Белл наголошував на тому, що у інформаційному суспільстві право визначати вектори суспільного розвитку переходить від ділового співтовариства до державних органів, за умови, що держава продовжує активно сприяти впровадженню та еволюції ІКТ. Основною рушійною силою інновацій Д. Белл вважав наукове співтовариство та експертів-професіоналів, які за нових умов набувають особливого значення у бюрократичній системі, становлячись завдяки своїм знанням та вмінням новою державною елітою, оскільки саме повнота володіння інформацією у новому суспільстві стає домінуючим фактором успіху у порівнянні з іншими видами ресурсів (багатство, сила, авторитет та ін.).

Одним із етапів становлення постіндустріалізму стала поява феномену «інформаційного суспільства», заснованого на глибинному розумінні ролі інформації як невід'ємної складової процесів суспільного розвитку.

Причому, важливим є підкреслення первинності інформації як найважливішої складової будь-яких процесів та комунікацій у суспільстві.

У суспільно-політичному дискурсі поняття «постіндустріальне суспільство» та поняття «інформаційне суспільство» переважно використовуються як синонімічні, оскільки інформація є ключовим ресурсом саме в постіндустріальних суспільствах.

На думку Д. Белла, слід виокремлювати три стадії суспільної еволюції:

- 1) доіндустріальне суспільство;
- 2) індустріальне суспільство;
- 3) постіндустріальне суспільство [12, с. 157].

Характеристики попередніх типів суспільства на більш вищих стадіях суспільної еволюції не зникають. Навпаки, вони співіснують з новими суспільними формами буття. Кожному типу суспільства притаманні специфічні ознаки (див. табл. 1.1.).

Таблиця 1.1. Базові ознаки доіндустріального, індустріального та постіндустріального типів суспільств (Д. Белл)

№ п/п	Типи суспільств	Основний ресурс	Характер виробничої діяльності	Домінуючий тип взаємодії
1.	Доіндустріальне суспільство	Сировина	Видобуток (сировини)	Людина взаємодіє з Природою
2.	Індустріальне суспільство	Енергія	Виготовлення (товарів)	Людина взаємодіє з Природою, яка вже перетворена та змінена Людиною
3.	Постіндустріальне суспільство	Інформація	Обробка (певних даних, інформації)	Людина взаємодіє з Людиною

Отже, як видно з таблиці, саме на стадії постіндустріального суспільства складаються найоптимальніші умови для формування ЕУ, ефективність втілення якого обумовлюється ефективністю взаємовідносин «Людина-Людина». Причому, розмірковуючи про взаємовідносини на рівні «Людина-Людина», матимемо на увазі не лише взаємодію між окремими індивідами, але й між владою та суспільством.

Ряд теоретиків (М. Кастельс [239], Дж. Нейсбіт [135], Ф. Фукуяма [253] та ін.) вважають, що прихід нової інформаційної ери приніс з собою

масштабні трансформації в самих принципах організації та функціонування суспільства, а саме:

1. формування віртуального інформаційного простору, домінуючого або співставного за масштабами впливу на процеси комунікації;
2. визначна роль теоретичного наукового знання, а також носіїв цього знання як найбільш престижної соціальної функції у суспільстві;
3. трансформація та зростання економіки, перш за все, у розвинених країнах за рахунок третинного сектору сфери послуг;
4. визначне домінування інформаційного ресурсу над матеріальним.

М. Кастельс (як і Д. Белл) вважає, що виникнення та розповсюдження ІКТ призведуть до появи «інформаційного капіталізму» та «нового типу суспільства», у якому домінують мережевий принцип організації не лише соціальних зв'язків, але й діяльності комерційних структур. Він підкреслює, що найбільшу суспільну значущість набуває виробництво інформації та знань із збереженням основних капіталістичних цінностей [84]. Нове суспільство характеризується появою мережевих рухів, орієнтованих на різноманітні соціальні проекти, а також трансформацією застарілих, неспроможних до адаптації у нових умовах функціонування в полі інформації ієрархічних вертикальних структур та зв'язків у державних організаціях та комерційних об'єднаннях у горизонтальні або мережеві. За умов функціонування мережевого суспільства та бурхливого розвитку ІКТ держава втрачає можливості контролю за діяльністю громадян [46]. Крім того, вона повинна рахуватися зі зростанням фінансової та управлінської автономії власних адміністративних одиниць. Разом з тим, М. Кастельс не схильний вважати можливим за наявних умов реальне зменшення впливу держави, як політичного інституту, на суспільне життя. На його думку, держава має використовувати ІКТ для налагодження нових способів та принципів взаємодії з суспільством, шукаючи актуальні сьогоднішні механізми власної легітимації.

У рамках нової мережевої парадигми держава виступає одним з її характерних елементів разом з «діловими мережами», конкретна реалізація яких географічно детермінується культурно-історичними особливостями разом з технологічними інструментами та глобальною конкуренцією. В епоху інформаційного суспільства М. Кастельс вбачає можливість існування держави у трьох основних проявах:

- а) держави розвитку, в яких інформаційні технології стають у основі нової економіки та складають основну частину ВВП держави;

б) держави координатори, стають ініціаторами розвитку внутрішньої інноваційної галузі, розробляючи нові інформаційно-комунікаційні проекти у партнерстві з бізнесом та громадськістю;

в) держави, орієнтовані на акумуляцію суттєвих ресурсів для подальшого розвитку на основі інформаційних технологій та знання, при збереженні високого розвитку індустріальних галузей [84].

Таким чином, М. Кастельс вбачає позитивні перспективи для держави у новому інформаційному порядку, пов'язуючи їх з найвірогіднішими сценаріями трансформації інституту держави, його пристосування до умов сучасного інформаційного суспільства.

На противагу поглядам Д. Белла, Е. Тоффлера, М. Кастельса, ряд вчених, не заперечуючи роль ІКТ, наголошують на тому, що вони є скоріше наслідком, ніж причиною трансформації суспільства. І саме розуміння особливостей нових способів соціальних зв'язків дозволить спрогнозувати майбутнє ІКТ та шляхів їх адаптації соціумом. Для держави як політичного інституту процес отримання, обробки та використання інформації завжди мав пріоритетне значення. Виходячи з цього, процес становлення інформаційного суспільства передбачає специфічні механізми адаптації нових ІКТ окремо для кожної держави, з урахуванням її культурних та географічних особливостей, а також поставленої мети та завдань.

Так, Ю. Габермас аналізує проблему впровадження прозорості державної «публічної сфери» [211]. Він стверджує, що, окрім очевидних плюсів нових принципів соціальної взаємодії (приміром, покращення умов доступу громадян до важливої інформації, що призводить до підвищення інформованості громадськості про державні ініціативи та сприяє, в свою чергу, розширенню механізмів легітимації державної влади), впровадження ІКТ містить у собі й недоліки (наприклад: інформаційне маніпулювання суспільною думкою з метою забезпечення соціального контролю, що в свою чергу ставить під загрозу реалізацію демократичних принципів функціонування держави). Використання статистичних даних, право повноцінного доступу до яких з боку населення є досить спірним питанням, навіть якісно покращених за умов застосування ІКТ, може бути використане з метою різноманітних маніпулювань та державної пропаганди. Отже, для Ю. Габермаса активне впровадження та використання ІКТ носить скоріше характер перестороги через величезну спокусу спрямувати всю потужність ІКТ не на користь суспільства, а задля реалізації окремо взятих інтересів та намірів.

Ще один видатний теоретик Г. Шиллер вважає питання створення та володіння ІКТ первинним по відношенню до проблеми забезпечення інформаційного контролю на основі новітніх технологій. Власники інформації та пов'язаних з нею технологій, якими найчастіше виступають транснаціональні корпорації, мережеві супероб'єднання, чия діяльність може охоплювати доволі різноманітні географічні та культурні регіони створюють і контролюють ІКТ не на користь усього суспільства, а задля реалізації приватних інтересів, найчастіше пов'язаних із збагаченням та посиленням контролю над пріоритетними галузями й територіями. Г. Шиллер наголошує на тому, що незважаючи на принципові відмінності у способах комунікації на стадіях індустріального та постіндустріального суспільства, основні засади капіталістичної формації залишаються незмінними. Це означає, що правила накопичення та матеріальної вигоди, поряд із свободою, ринковими відносинами та приватною власністю, поширюватимуться і на сучасні суспільства та будуть здійснювати вплив на функціонування інформаційно-комунікативної підсистеми унікально для кожного суспільства. Важливим для нього є питання про принципову роль держави у насаджуваних корпораціями моделі «споживчого капіталізму» [34].

Е. Гідденс вважає, що сучасна національна держава, яка хоче бути конкурентоспроможною, в геополітичній системі повинна бути інформаціоналізованою. Основний пріоритет в діяльності держави Е. Гідденс вбачає у «спостереженні за громадянами» як найважливішому напрямі з метою подальшого забезпечення обороноздатності та цілісності державних кордонів. ІКТ, на думку вченого, є ефективним механізмом обліку для держави своїх ресурсів. Виходячи з цього, існує реальна можливість трансформації сучасних демократичних суспільств у тоталітарні.

Підсумовуючи основні ідеї теоретиків стосовно використання інформаційних технологій в управлінських процесах у державі, необхідно означити наступне:

- використання державою ІКТ повинно стати найважливішим фактором виживання в глобальній конкурентній боротьбі та у забезпеченні громадянам рівноправного доступу до нових комунікативних каналів на основі ІКТ;
- усі розробки в сфері ІКТ на етапах зародження інформаційної ери спонсорувалися та контролювалися державою, і в той же час не сприймалися останньою в якості способів та механізмів удосконалення функціонування державної машини. І лише на початку ХХІ сторіччя національними урядами була усвідомлена можливість впровадження ІКТ;

- досить полемічним є питання стосовно ролі держави у процесах комунікації з використанням новітніх технологій. Маючи під собою очевидні переваги, державний контроль за ІКТ несе у собі загрозу перетворення партнерства держави з громадянським суспільством на тоталітарну модель одностороннього домінування базового політичного інституту над суспільством [34].

Отже, теоретиками інформаційного суспільства було поставлено за мету означити нові особливості розвитку та функціонування суспільства, проаналізувавши основні перспективи та наслідки повсякчасної інформатизації сфери масових комунікацій. Одночасно з розумінням невід’ємності ІКТ у процесах сучасного політичного управління, існує розуміння загроз, що стають наслідком впровадження нових технологій у досить складний та багаторівневий процес. Все частіше в центрі розгляду вчених знаходяться питання ролі індивіда в системі ІКТ, зокрема, у контексті його взаємовідносин з державою. Розглядаються нові принципи взаємодії індивіда з суспільством у виробничій сфері (як учасника нових комерційних структур), новітні способи сімейної взаємодії на основі новітніх технологій, де, перш за все, фокусується увага на виникненні таких явищ як «розумні будинки», ідеалізованим вираженням яких є повністю автономні котеджі, що не залежать від централізованих комунальних мереж та повністю керуються «розумною» електронікою.

Дослідники сходяться в тому, що для інформаційного суспільства в цілому характерні такі явища як економіка, заснована на знаннях, інформаційний капіталізм тощо. Відповідно, державу, що активно впроваджує новітні комп’ютерні технології у процеси політичного управління, варто аналізувати у вимірах проблематики інформаційного суспільства.

Теоретичні розробки концепцій інформаційного суспільства почалися значно раніше, ніж провідні суспільства стали впроваджувати моделі політичного управління, засновані на ІКТ [4].

Централізований процес впровадження елементів електронного уряду в управлінську структуру держави в провідних суспільствах розпочався з 2000 р., коли країнами «великої вісімки» була прийнята Окінавська хартія, яка зобов’язала уряди країн-учасниць сприяти впровадженню ІКТ на всіх рівнях державного управління, а також забезпечити суспільство рівними для всіх, доступними можливостями використання ІКТ та інформаційних ресурсів усіх видів [99]. Наступним кроком практичного впровадження

електронного уряду була розробка групою по цифрових можливостях (DOTFORSE), яка була створена країнами «великої вісімки» на засіданні в Генуї у 2001 р. плану пріоритетів впровадження ІКТ відповідно до сформованих світовим співтовариством семи принципів міжнародного розвитку до 2015 р.:

1. Допомогати в національних стратегіях інформатизації в країнах, що розвиваються;
2. Розвивати кадровий потенціал, об'єм та доступність знань;
3. Стимулювати підприємництво задля забезпечення сталого економічного розвитку;
4. Залучати усі країни та прошарки суспільства до розробки міжнародної політики з питань інформаційних та комунікативних технологій;
5. Розвивати та підтримувати цільові програми залучення найменш розвинених країн до глобального інформаційного співтовариства;
6. Прикласти зусилля на національному та міжнародному рівнях для створення локальних інформаційних ресурсів та програмного забезпечення;
7. Встановити ІКТ як пріоритет для багатосторонніх ініціатив у G8 та інших міжнародних організаціях і програмах [30].

За результатами роботи групи було запропоновано усім національним урядам виробити концепції сприяння впровадженню ІКТ у власних суспільствах з урахуванням місцевих культурно-економічних та географічних особливостей, наголошуючи на тому, що національна стратегія інформаційного суспільства має користуватися підтримкою на найвищому політичному рівні і формуватися спільно урядом, суспільством комерційними та некомерційними організаціями; також мають бути проведені масштабні реформи систем освіти відповідно до задач інформатизації суспільства й держави.

Крім того, ООН, починаючи з 2001 р. проводить щорічні дослідження «United Nations E-Government Survey» розглядаючи основні досягнення світового співтовариства у питаннях побудови розвиненого інформаційного суспільства у контексті здобутків щодо впровадження систем ЕУ [291]. У 2012 р. звіт був присвячений аспектам взаємодії електронних урядів із суспільством (E-Government for the People). У матеріалах ООН наголошується на тому, що попри здобутки розвинених країн на тлі впровадження електронного уряду (у 2012 р. світовий рейтинг країн з найвагомішими досягненнями у впровадженні ЕУ очолила Республіка Південна Корея)

існують великі проблеми у загальносвітових масштабах, пов'язані з нерівномірністю розподілу інформаційних та комунікативних ресурсів між континентами та окремими країнами. Так, найбільш гостро проблема нестачі інформаційних та технічних ресурсів постає у країнах Африки. Ситуація погіршується ще й масовою бідністю та низькою диференціацією соціальної структури суспільства. Відповідно, для розбудови світового інформаційного співтовариства дослідники вбачають за необхідне звернути увагу на нагальну потребу вирівнювання забезпеченості ІКТ між різними частинами світу.

Концепція ЕУ (e-government) в глобальних масштабах на сьогоднішній день вже склалася, і національні уряди мають більш-менш чіткий план по впровадженню ІКТ у власні системи публічного адміністрування.

Враховуючи мультикультурність суспільства, постають нові проблеми інтеграції окремих націй та держав у світове співтовариство на основі новітніх ІКТ. Очевидним, наприклад, є те, що за своїми характеристиками моделі інформаційного суспільства та ЕУ, як його частини, будуть відрізнятися на сході та заході, півдні та півночі. Держави-лідери у сфері розробки програмного забезпечення, такі як США, Франція, Японія, набагато раніше почали застосовувати інформаційні технології у державному секторі, що не в останню чергу було пов'язано з фінансуванням більшості сміливих та інколи авантюрних проектів саме з боку державних органів, оборонних чи інноваційних відомств. Тому традиційно в цих країнах держава виступає головним суб'єктом та рушійною силою трансформаційних процесів у суспільстві. Основною метою діяльності відповідних органів на той час було впровадження інформаційних систем (ІС) на різних рівнях управління. «Під інформаційною системою розуміється сукупність людських та технічних ресурсів, поєднаних з метою отримання, обробки, збереження, використання та розповсюдження інформації» [189, с. 20].

Проте, до середини 90-х років минулого століття основною метою діяльності ІС була автоматизація існуючих у державі бюрократичних процедур задля їх пришвидшення та здешевлення. Починаючи з кінця 90-х років, склалась сприятлива ситуація для формування нового етапу розвитку державного управління, коли ідеї стосовно осучаснення місця держави у суспільстві могли бути реалізовані на базі новітніх ІКТ. Відповідно, інформаційні технології були обрані домінантою соціально-політичних перетворень одночасно багатьма національними урядами та суспільствами, що, в свою чергу, значно поширювало сферу застосування останніх у суспільному житті.

Слід зазначити, що інформаційні технології сприймалися дуалістично, з одного боку, як основна складова якісного економічного розвитку у таких країнах як Фінляндія, Норвегія та поміж «Азіатських тигрів», з іншого – як спосіб оптимізації та покращення роботи державної машини такими країнами як США, Великобританія, Австралія, Франція, ФРН.

Проте, майже в усіх теоріях сфера науково практичних досліджень, спрямованих на вивчення та використання інформаційних технологій в процесах управління в державі з метою підвищення якості внутрішньої та зовнішньої соціально-політичної та економічної взаємодії отримала назву «електронного уряду» [190, с. 22].

1.2 Багатомірність інтерпретацій феномену електронного урядування у сучасному політико-правовому дискурсі

Швидкоплинність сучасного суспільства, його постійні трансформації змушують індивіда розвивати навички адаптування до нових умов, спроможності швидко та ефективно вчитися, змінюватися та змінювати. Інформаційним це суспільство робить саме швидкість змін, що спричинена принципами існування інформації. Тобто, саме динамічність є однією з найважливіших характеристик інформаційної стадії розвитку.

У той же час, величезні об'єми інформації важко сьогодні уявити без технічних засобів її отримання, накопичення, обробки та передачі. В межах нашого дослідження під інформацією ми будемо розуміти сукупність даних та відомостей, що стосуються політики – як сфери публічної діяльності особи, а також результати діяльності органів суспільного адміністрування безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з продукуванням, накопиченням та трансфером цих даних. Саме каталогізація, структурування, та оцифрування паперових та інших результатів діяльності органів публічного адміністрування і є першою стадією централізованого впровадження ЕУ. Сама концепція ЕУ з'явилася як результат певних практичних досягнень провідних суспільств у цьому питанні.

Багатоваріантність можливостей визначення терміну «електронний уряд» представлено у напрацюваннях А. Голобуцького та О. Шевчука [30]. Дослідники пропонують широкий спектр визначень у залежності від точки зору на означене явище. Так, деякі автори дотримуються описових визначень, у яких окреслено, які саме зміни відбуваються у суспільстві та окремих його структурних елементах завдяки електронному уряду. Інші

дослідники, дотримуючись прикладного розуміння електронного уряду, перераховують аспекти застосування його інструментарію. Існують також технічні визначення, які акцентують увагу виключно на технологіях та специфічних програмних продуктах, що використовуються. В економічному контексті увага фокусується на питаннях ефективності управління суспільством. Підсумовуючи наявні підходи, можна отримати наступні визначення електронного уряду:

- Організація державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі та розповсюдження інформації, надання послуг усіма гілками державної влади усім категоріям громадян електронними засобами, а також інформування тими ж засобами громадян про роботу державних органів.
- Інформаційні технології у державному управлінні.
- Держава в мережі (мережева держава та мережеве суспільство).
- Явище, яке визначає інформаційну взаємодію органів державної влади та суспільства з використанням ІКТ.
- Трансформовані для урядових та державних організацій ідеї електронного бізнесу, в яких уряд виступає різновидом корпоративного користувача інформаційних технологій.
- Автоматизовані державні служби, основними задачами яких виступають: забезпечення доступу громадян до усієї необхідної державної інформації, збір податків, оформлення та реєстрація та ін.
- Використання в державному управлінні нових, в тому числі й Інтернет технологій [30, с. 4].

Розмаїття дефініцій електронного уряду характеризують комплексність та структурну складність цього явища. Так, наприклад, В. Бех та Є. Цокур слушно зазначають, що електронний уряд – це «концепція здійснення державного управління, характерна для інформаційного суспільства» [14].

В той же час сам термін «електронний уряд» є дослівним перекладом англomовного терміну «e-government», що за сучасних умов не достатньо відображає сутність цього поняття. Термін «government» у західній політичній практиці вже давно сприймається як синонім не лише уряду, але й державної влади взагалі, в той час як вітчизняні політологи та політики під урядом розуміють лише виконавчу гілку влади, що безумовно призводить до небажаних трансформацій у розумінні означеного явища. Тому на заміну терміну «електронний уряд» деякі вчені пропонують використовувати терміни «електронна держава» або «віртуальна держава» [251]. Існують й

інші синонімічні визначення для описуваного нами явища, наприклад Інтернет-держава, мережева держава та ін. Багатоманітність визначень призводить до деякого розосередження уваги, її зміщення від суті означеного явища до передумов та наслідків його існування. Разом з тим, методологічно виправданим є підхід до визначення «електронного уряду» не лише як сукупності технічних засобів та кваліфікованого персоналу, що оптимізують процеси державного управління, але як до принципово нового виду взаємовідносин між правовою державою та громадянським суспільством, в якому ролі та функції сторін відрізнятимуться від усталених практик сучасного суспільства.

Наразі принципові відмінності полягають у розумінні держави не як механізму перерозподілу ліквідних цінностей та ресурсів, а як партнера суспільству, певною мірою аналогу сервісної служби, до основних функцій якої разом з суспільним адмініструванням відноситься й надання послуг у сфері компетенції державних органів. Окремою та більш широкою категорією є «електронне урядування», яке включає не лише суб'єктно-об'єктну сторону управління у інформаційну еру, але й технологічні аспекти цього явища. Тож, ЕУ, як поняття, є, на нашу думку, найбільш вдалою категорією, що характеризує політичне управління нової доби суспільного розвитку.

Отже, у нашому дослідженні ми використовуватимемо терміни «електронний уряд», «електронна держава», «електронне урядування», маючи на увазі одне й те саме явище суспільного адміністрування з широким застосуванням новітніх ІКТ. Кожна з наведених категорій характеризує певну сторону чи елемент означеного явища, відповідно, їх спільне використання буде виправдане необхідністю всестороннього аналізу досліджуваного нами явища.

Вірогідно, першими кроками у масовому впровадженні ІКТ у процеси, пов'язані з публічним адмініструванням, можна вважати появу комп'ютерів у державних установах та поєднання їх у внутрішні мережі. Цей процес почався в середині 80-х років минулого сторіччя. Він потребував ґрунтовної роботи по створенню баз даних та переведенню у електронний вигляд існуючої паперової, аудіо- та відео- документації. На цій стадії у вирашному положенні опинилися ті, чия діяльність так чи інакше була пов'язана з комп'ютерними та мережевими технологіями. Серед країн-новаторів слід назвати США, Великобританію Канаду, Японію, Австралію. Кожна з них ішла своїм шляхом, а тому й результати на сьогоднішній день досить різні.

Проте, відрізняються вони здебільшого формою впровадження конкретних елементів та механізмів.

Що ж стосується загального рівня розвитку, то означені держави досягли приблизно однакових успіхів, про що свідчать звіти ООН, які з початку двотисячних років регулярно з'являються. На даний момент останній звіт датовано 2014 р. і йде під назвою «електронний уряд для населення» (E-government for People).[291] Спираючись на дані, надані ООН, можна констатувати безперечне лідерство у справі розбудови ЕУ країн Північної Америки (США тримають першість по відношенню до Канади), Великобританії, що є закономірним, враховуючи високі показники загального рівня розвитку означених суспільств. Це підтверджується й експериментами, що проводяться з 1996 р. на базі Website Attribute Evaluation System дослідницькою групою з питань політики та кіберпростору (the Cyberspace Policy Research Group) в Університеті Арізони та у Джордж Мейсон Університеті у США [174]. Дослідники зазначають, що існує відмінність між ступенями відкритості та прозорості й інтерактивності моделей між цими країнами. Так, канадська модель є переважно прозорою в той час, як австралійський варіант є здебільшого інтерактивний. Науковці констатують найбільшу відкритість та прозорість американської моделі ЕУ [176].

Визначення тих чи інших досягнень має спиратися на певну періодизацію, систематизовану хронологічно. Загальноприйнятим у науковій літературі на сьогодні є виділення п'яти основних стадій впровадження ЕУ в системи публічного адміністрування. А саме, відповідно даним відділу державної економіки та управління ООН, а також Американської фундації державного управління першою є стадія появи веб-присутності державних органів. На цьому етапі держава впроваджує елементи присутності своїх органів та установ у світовій мережі. Цей етап пов'язаний зі створенням інформаційних сторінок та сайтів різноманітних відомств різних рівнів влади, метою існування яких є переважно інформування населення про структуру та засади діяльності тієї, чи іншої державної установи. У окремих випадках на таких сторінках може міститися інформація про актуальні новини так чи інакше пов'язані з діяльністю установи.

Проте, слід зазначити, що подібні ресурси у переважній своїй більшості мають статичний контент, оновлення якого відбувається за необхідністю, але не частіше одного – двох разів на місяць. Звертаючись до цих ресурсів, користувач як максимум спроможний отримати інформацію про конкретних

посадових осіб, графік роботи, деяку нормативну інформацію та контактні дані чиновника. Надалі взаємодія громадянина з державою відбувається лише у традиційній формі довгих черг та відсутності системності при зверненні до різних установ одночасно. Однією з найбільших проблем є необхідність подання великої кількості дублікатів тих же самих документів у різні установи. Документ приймається у паперовому вигляді та у окремих випадках його може бути оцифровано, проте, навіть тоді електронна версія не залишить межі установи і не виконуватиме своєї прямої функції. У деяких випадках на цій стадії на сторінках сайтів може міститися форма зворотнього зв'язку, але знову ж таки, не у звичній для сучасного користувача формі чату або форуму, а швидше як сукупність найбільш часто виникаючих питань та універсальних відповідей на них.

З технічного боку цей етап характеризується поступовим збільшенням кількості комп'ютерів та інтрамереж в установах державної влади. Розробка програмного забезпечення та підтримка проектів здійснюється переважно за рахунок штатних спеціалістів, які в багатьох випадках можуть і не спеціалізуватися на подібних об'єктах. Саме у такий спосіб наприкінці дев'яностих років ХХ ст. і розпочався процес розбудови системи ЕУ у нашій державі. Станом на 2014 р. можемо констатувати значні досягнення у певних секторах. Так, наприклад, створено сайти та сторінки майже всіх обласних та районних адміністрацій, різноманітних служб та відомств.

На другій стадії, яка може бути умовно охарактеризована як поглиблена веб-присутність, громадяни мають доступ до широкого спектру постійно оновлюваної інформації. З'являється не примарна, а реальна можливість отримати актуальну інформацію про діяльність великої кількості державних установ та організацій. Рішення, які приймаються тими чи іншими підрозділами у досить короткий термін відображаються у світовій мережі на офіційних Інтернет-представництвах. Важливим на цій стадії є контроль якості інформації, яка потрапляє на загальний огляд. Це питання більш докладно буде розглянуто пізніше. Крім того, в цей час ми вже можемо говорити про реально працюючу форму зворотнього зв'язку (feedback). У громадян вперше з моменту початку впровадження ІКТ з'являється можливість у реальному часі слідкувати за роботою того чи іншого відомства, ставити питання, надсилати пропозиції та зауваження.

Третя стадія – інтерактивна присутність, характеризується подальшим поглибленням та інтенсифікацією можливості взаємодії громадян з державними органами, які надають ту чи іншу послугу. Принциповим є те,

що на даному етапі змінюється відношення громадянина до держави. Історично державу прийнято розглядати як механізм управління, що прихований у коридорах влади, як те, що К. Поппер назвав «чорною скринькою».[153] Впровадження двосторонньої інтерактивної системи на основі ІКТ у процеси взаємодії держави з громадянином дає можливість змінити відношення останнього до владно-управлінського інституту. Тобто, відійти від застарілого ставлення до держави як до чудовиська Левіафана, описаного англійським філософом Т. Гоббсом та, відповідно, бачити у державній владі сервісну службу, основним завданням якої є надання широкого спектру різноманітних послуг для громадян [28]. Принципова трансформація ролі держави у житті суспільства безпосередньо зумовлена впровадженням системи ЕУ і має стати одним із основних досягнень, що не пов'язані прямо із метою реформ. Формування серед населення бачення у державі партнера на протигагу управлінцю є обов'язковою умовою переходу до наступного етапу.

Четверта стадія – стадія активної взаємодії або транзакційна присутність. Її прихід знаменує можливість не лише отримувати інформацію від держави та оцінювати її, але й виступати суб'єктом економічних, соціальних та інших відносин, перенесених у віртуальний світ. Тут існує можливість отримувати різноманітні бланки, форми, здійснювати господарсько-економічну діяльність (заклювати договори, вести взаємодію з державою у якості підприємця тощо), отримувати документи онлайн. Єдиний портал державних служб являє собою централізовану можливість отримати доступ до усіх основних підрозділів, департаментів та установ у режимі «єдиного вікна». Акцент при розробці порталу фокусується на пріоритетах та потребах громадян набагато більше, ніж на владних структурах та функціях [49]. Двостороння взаємодія зумовлює впровадження на цьому етапі цифрового підпису.

П'ята стадія – етап повністю інтегрованої веб-присутності. Дозволяє уряду здійснювати всі послуги та зв'язки через єдиний портал, а громадянину моментально отримувати актуальну інформацію, бути суб'єктом системи публічного адміністрування. На думку Дж. Мун, «якщо попередні стадії... відносяться до мережових публічних послуг у адміністративній сфері, остання стадія підкреслює мережеву політичну активність громадян» [298].

На сучасному етапі існування концепції електронного уряду настання п'ятої стадії символізує завершення формування системи ЕУ. Вірогідно

майбутня практика принесе нове бачення механізмів та засад функціонування уряду у віртуальному просторі, що призведе до подальшого розвитку ІКТ. Повністю інтегрована веб-присутність є тією метою, до якої сьогодні прямують усі суспільства, які розпочали процес впровадження новітніх систем у державне управління [87]. У цілому, на завершальній стадії формування електронного уряду найбільш чітко має проявлятися його зв'язок з електронною демократією, віртуальною державою, сталим інформаціональним суспільством, таким, яким його бачив іспанський соціолог М. Кастельс [239].

Звернемось до розгляду інституціонального аспекту феномену ЕУ. Насамперед розглянемо дефініцію політичного інституту, під яким переважно мають на увазі певні організації або установи зі специфічною структурою, набором норм та правил, що існують тривалий час та покликані упорядковувати політичні відносини (між індивідами, між організаціями, між індивідами та організаціями).

Г. Спенсер, який одним із перших став вживати концепт інституту, використовував його у тому ж розумінні, що й поняття «організація» та «система примусу» [185]. Власне кажучи, розмаїття теоретичних інтерпретацій щодо поняття інституту презентовано ще у роботах Т. Гоббса [28], Г. Спенсера [185], М. Вебера [23], Е. Дюркгейма [52] та ін.

Так, скажімо, Т. Гоббс описував феномени, які можна означити поняттям інституту, хоча цього терміну він не використовував. Аналізуючи різні суб'єкти політики, Т. Гоббс, виокремлював «політичні тіла» (сюди відносились парламент, монарх, уряд) та «приватні тіла» (сюди відносились всякі неформальні об'єднання, у яких не було повноважень на здійснення влади) [28, с. 174].

На думку М. Вебера, який всебічно аналізував поняття «інститут», під інститутом слід розуміти раціонально впорядкований союз [23, с. 537], спільноту індивідів. Вхідження в інститут обумовлюється об'єктивними чинниками та не залежить від суб'єктивних факторів (приміром, бажань людей). Поведінка індивідів наразі детермінується раціональними установами (юридичні норми).

З точки зору Е. Дюркгейма, важливої ролі у формуванні інститутів набувають – окрім раціональних встановлень – стереотипи та вірування [52, с. 283–284].

Власне кажучи, у сучасних наукових розвідках зазначається, що політичні інститути можна розглядати як «триєдину цілісність – організацію, норми, відносини» [181, с. 11].

На думку Д. Норта, можна виділити формальні та неформальні інститути, між якими відсутні протиріччя за умов демократичного політичного режиму. До формальних інститутів можна віднести сферу державного управління, закони, конституції (їхнє функціонування гарантується державою). До неформальних інститутів відносять ціннісні установки, традиції, угоди (їх реалізацію здатні забезпечувати суб'єкти, що зацікавлені у їхньому функціонуванні) [140, с. 3].

Отже, у нашому дослідженні набувають важливості саме формальні інститути, функціонування яких гарантується органами державної влади.

Слід зазначити, що ціла низка проблем пов'язана з державним інформаційним менеджментом, через те, що впровадження електронного уряду пов'язане з інтеграцією нових ІС, на яких ґрунтуються ключові внутрішні та зовнішні процеси у сфері державного та, відповідно, політичного управління. А, отже, впровадженню електронного уряду передують ґрунтовний перегляд та трансформація існуючих державних процесів з метою їх оптимізації та інтеграції з новітніми ІКТ. Багато уваги висвітленню цих питань приділено у роботі Дж. Тейлора та К. Беламі «Державне управління в інформаційну еру» [239]. Вчені пропонують розглядати взаємозв'язок державного управління та новітніх технологій на трьох концептуальних рівнях, а саме:

- на глибині проникнення інформаційних технологій у структуру державного управління;
- на рівні переосмислення основних цілей принципів та завдань функціонування державних органів;
- на рівні розуміння держави як специфічного інституту влади в інформаційному суспільстві.

На першому – технологічному рівні – пропонується проводити кількісний аналіз впроваджених елементів ІКТ в органах державної влади, а саме кількість та якість матеріально технічної бази на усіх рівнях, наявність та якість репрезентативності підрозділів державної влади у світовій мережі тощо. Наступний рівень пов'язаний з новітнім державним менеджментом на основі ІКТ та спрямований на трансформацію державної влади відповідно до потреб суспільства з урахуванням можливостей нових технологій. Основними завданнями на цьому рівні вбачаються реорганізація

бюрократичного та застарілого апарату влади в сучасну гнучку та адаптивну систему публічного адміністрування. Третій рівень, на думку авторів, найбільш важливий і пов'язаний з дифузією ІКТ та державних органів влади на рівні соціальної інституціоналізації останніх.

Вивченню інституціональних змін у державі в процесі впровадження ІКТ присвячена робота Дж. Фоунтейн «Побудова віртуальної держави». Автор вбачає пряму залежність між результативністю впровадження новітніх ІКТ у процеси управління в державі та цінностями й мотивами соціуму. На якість процесів інтеграції держави та ІКТ впливає розуміння суспільством мети та завдань цього процесу, а також реальних переваг та перспектив подальшого розвитку для держави та суспільства в цілому, та кожного окремого індивіда. І, перш за все, це розуміння має ґрунтуватися на нагальній необхідності трансформації застарілого вертикального бюрократичного апарату у розосереджену гнучку горизонтально-спрямовану систему публічного адміністрування, спираючись на культурні, географічні та геополітичні особливості конкретного регіону.

Дж. Фоунтейн, розглядаючи структуру державної організації як взаємодію асоціацій, поєднаних у мережу, вважає, що на первинних етапах адаптації технологій різко зростає роль неформальних інституцій, норм та домовленостей, що формуватимуться в результаті реалізації протилежних тенденцій – конкуренції та співпраці між елементами мережі. Тобто, на первинному етапі система буде керуватися випадковими, короткочасними актами взаємодії мотивованими особистими та колективними цілями сторін, проте на стадії більшої усталеності нова форма адміністрування інституціоналізує цінності та принципи у сучасну нормативно-правову базу. Свою роботу автор підсумовує тезою про те, що віртуальна держава так чи інакше існуватиме в будь-якому випадку, проте повнота змісту та широта реалізації буде залежати від конкретного суспільства та наявних умов [251].

Отже, наведений аналіз показує наявність на сьогоднішній день значної кількості досліджень, зосереджених навколо проблеми інформаційного суспільства та ролі, яку відіграють у ньому різні сторони соціальної взаємодії: держава, громадянське суспільство, приватний сектор виробництва тощо. Суспільні трансформації в сторону інформаціоналізації (термін введено в науку М. Кастельсом на противагу поняттю інформатизації) рано чи пізно стануть домінантою суспільного розвитку в будь-якому соціумі [84]. Трансформація розуміння сутності інформації, її виключної ролі у сучасному житті усього світового співтовариства сприятиме подальшому поглибленню

інтеграції різноманітних соціальних груп у межах єдиного інформаційного простору. Держави та суспільства, що займають провідні позиції у суспільному прогресі, й надалі будуть виступати законодавцями інформаціональних перетворень. Успішність же інших суб'єктів політичного процесу залежатиме від спроможності динамічно трансформувати соціальні та політичні засади існування у сучасному світі.

1.3 Влада у традиційному та е-суспільстві: проблеми легітимації

Будь-яка влада являє собою цілеспрямовану суб'єктно-об'єктну діяльність, підпорядковану досягненню певної мети [54]. Являючи собою сутність людських взаємовідносин та один з механізмів розвитку суспільства, влада є невід'ємною частиною усіх процесів суспільної інтеграції. Державній владі, як різновиду політичної, притаманні певні особливості, які роблять її унікальною. І, якщо для інших видів управлінської діяльності критерій ефективності може бути не визначальним, то для державної влади та політичного домінування основним індикатором реалізованості та суспільної значущості є оцінка за результатами.

Ефективність державної влади тісно корелює з проблематикою легітимності, що стало предметом розгляду багатьох теоретиків (М. Вебер [23], О. Висоцький [26], Б. Гурне [36], Р. Даль [39], А. Єрмоленко [67], В. Князєв [57], О. Кокорська [89], Н. Луман [122], С. Макєєв [123], Н. Нижник [138], В. Парсонс [146; 147], Г. Райт [163], О. Соловійов [180], Е. Тоффлер [198 – 200], М. Тур [201], Ф. Фукуяма [253], Є. Цокур [217 – 219], Є. Юрійчук [224] та ін.).

Слід зазначити, що, хоча проблеми легітимності та легітимації влади не стали відкриттям ХХІ та й навіть ХХ сторіччя, їхня актуальність у сучасному світі аж ніяк не зменшилася, а з появою нових способів розповсюдження інформації навіть збільшилася. Проблемність визначення означеного явища підтверджує і той факт, що на даний момент немає універсально-вживаного сенсу дефініції «легітимність». Кожний окремий випадок застосування терміну повинен розглядатися лише у контексті проблематики та галузі знань, які його описують. Отже, звернемось до концептуалізації поняття «легітимність».

Вплив однієї людини чи групи на інших є основним, повсякчасно застосовуваним механізмом функціонування суспільства з самого моменту його появи. Особа, яка підкорюється, відчуває це у вигляді примусу, іноді

пов'язаного з приниженням або навіть із фізичною загрозою життю. Саме тому багато хто бажав би позбавитися цього впливу, якби у нього була відповідна можливість. У свою чергу, суб'єкти влади, тобто ті, хто нав'язують свою волю або мають чіткі наміри отримати таку можливість, весь час знаходяться у ситуації захисту свого права на володарювання від зазіхань з боку таких же, як вони самі. Іншими словами, влада у суспільстві є явищем доволі проблематичним, постійно відтворюваним іноді у нових формах. Через це суспільство завжди буде намагатися лімітувати її згідно з деякими загальноприйнятими правилами та стереотипами, в той час як можновладці завжди будуть захищати свої владні претензії. У більшості випадків діяльність перших буде розглядатися як потенційно катастрофічна з точки зору останніх.

Таким чином, влада, яка була отримана у відповідності з деякими загальноприйнятими правилами, що може бути засвідчено широкою громадськістю та має реальні показники ефективності, може бути названа легальною та легітимною водночас [96]. Що таке достатня легітимність, які фактори роблять її такою, і чому це справді важливо для суспільства – все це надзвичайно складні історично зумовлені проблемні питання які постають перед сучасним світовим співтовариством. Людство в минулому неодноразово звертало увагу на ці проблеми, особливо у періоди політичної невизначеності, кризи тогочасних моральних чи правових норм, загрози чи реальних проявів масштабних соціальних конфліктів. У відносно стабільні часи ці проблеми були у центрі уваги спеціалістів в самих різних галузях знань: юристів, філософів, соціологів, політичних мислителів, конфліктологів та багатьох інших. Залежно від світоглядних та методологічних установок, кожен з них по-своєму підходив до визначення та вивчення легітимності та легітимації влади.

Таким чином, на додачу до проблем з визначенням сутності легітимності влади, існують і розбіжності у термінології, запропонованій різними вченими. Умовна «двошаровість» проблеми робить її на сьогодні ще більш суперечливою. Порівняння різних підходів допоможе скласти цілісну концепцію легітимації влади.

Експерти у галузі права повсякчасно дискутують стосовно засад визнання влади, в тому числі, й державної, принципів оцінки ефективності влади, та й самих оцінювачів. Вони розглядають легітимність влади з точки зору її зв'язку з поняттями легальності, її набуття, захисту та реалізації. Для спеціалістів у галузі юриспруденції легітимною буде влада, яка спирається на

всю сукупність загальноприйнятих процедур (законів), тобто легітимність ототожнюється з поняттям законності. Такий підхід до визначення легітимності буде особливо актуальним при зверненні до одного з її різновидів (згідно з класифікацією, наведеною автором терміну, німецьким вченим М. Вебером [23]), а саме традиційної легітимності та традиційного способу легітимації влади. Відповідно, існує очевидний взаємозв'язок між законними процедурами та легітимацією.

Історично терміни «легітимний» та «нелегітимний», у контексті традиційного способу легітимації влади, були пов'язані з походженням правонаступника престолу, підтвердженням його традиційного права отримати корону. Джерела традиційного способу легітимації влади ми можемо виявити у концепціях власності та володарювання. Традиційна легітимність та легітимація – результат підтвердження легальності престолонаслідування, саме тому політична легітимність може наразі вважатися зворотною стороною законності. Легітимація у такий спосіб є незворотною, тобто монарх не може втратити легітимне право на володарювання, бо не може бути позбавлений легальності своєї влади. Відповідно, за час існування монархій багато разів поставало питання про «правильність» самого механізму престолонаслідування, його відповідність як нормам Середньовіччя, так і принципам правої держави, що з'явилися значно пізніше. В той момент, коли сумніви переростали у впевненість, у підвладних було дві можливості: продовжувати підкорюватися існуючим всередині себе самих традиціям, чи ставати опозицією, захищаючи власні інтереси.

Означені моральні аспекти підкорення сягають корінням набагато глибше від питань законного підтвердження влади, оскільки пов'язані з оцінкою закону як такого. Значення має не те, що закон приписує чи забороняє робити, а те, що він мав би регламентувати, та яким він мав би бути. Це є основною проблемою легітимації у такий спосіб. Завдання монарха – не лише переконати суспільство у своїй родовитості, а ще й затвердити правильність такого принципу обрання, непорушність традиції, як першооснови того чи іншого суспільства. Саме тому дуже часто у пошуках виправдання влади зверталися до мислителів, завданням яких було знайти достатньо-вагому мотивацію добровільному підкоренню.

У більшості випадків легітимність була пов'язана з можливістю морального виправдання основних засад володарювання (політичного режиму – використовуючи сучасний дискурс). На відміну від філософських

трактувань легітимності та легітимації, соціальні мислителі (соціологи), визначали легітимність як відповідність володаря певному типу соціального простору у конкретному місці в конкретно-історичний проміжок часу. Соціальна сторона мотивації легітимувати того чи іншого лідера пов'язана з відчуттям його відповідності потребам конкретного суспільства та історичної епохи. Сьогодні такий принцип можна назвати «відчуття своєї людини». Таке сприйняття легітимності дає розуміння того, чому суспільство має саме такі очікування від політичної еліти, чому політичні інститути різночуті від одного суспільства до іншого, в яких випадках влада має в собі більший коефіцієнт примусу і т. д.

Більше того, легітимація, як відповідність часу, дає можливість якісно простежити причини ерозії влади, її знецінення в очах суспільства, наслідками чого стають суспільні заворушення, масові кровопролиття тощо. Втрата легітимності, неможливість повторно легітимувати скомпрометовану владу призводять до відсутності сприйняття суспільством політичного лідерства як інституту. Це, як правило, короткотривалі епізоди історії, але вони є надзвичайно важливими, оскільки дають можливість суспільству відчути усі переваги легітимної влади. За нормальних умов легітимність сприймається як природна характеристика і в суспільній свідомості дуже швидко нівелюється необхідність її підтримання.

Для вчених суспільствознавців легітимність та легітимація є не стільки універсальними категоріями, як елементами конкретного суспільства в історії. Контекстна легітимність, по-іншому кажучи, є опозицією до її філософського розуміння як універсальної категорії, легітимації як процесу, що стикається з конкретними повсякденними соціальними практиками, а не з суспільними ідеалами. Саме таким чином пояснюється неможливість існування універсальних принципів легітимації влади, необхідність пошуку окремих, часто унікальних механізмів легітимного володарювання для кожного окремого суспільства. Сучасність підтверджує вищезначене яскравими прикладами трансформації політико-владних відносин, застарілості і неефективності традиційних форм їх легітимації. Тому філософське сприйняття універсальності категорії легітимації жодним чином не допоможе пояснити парадоксальність популярності традиційних релігійних лідерів на фоні тенденції підвищення рівня освіти населення релігійних спільнот.

Виходячи з вищезначеного, у новому тисячолітті більшість соціальних мислителів сприймають легітимність так, як її описав один із

найвидатніших науковців XX сторіччя, німецький соціолог М. Вебер. «Легітимність насправді, – писав він – є лише вірою у легітимність значущих соціальних акторів» [23, р. 213]. Таке визначення поняття легітимності у післявеберіанський період піддавалось неодноразовій критиці через надмірний суб'єктивізм та ототожнення цього поняття з результатами цілеспрямованого впливу політичних технологій на свідомість об'єктів володарювання. Проте багато хто побачив у такому трактуванні легітимності насправді значущі сторони владних відносин. С. Ліпсет, знаходячись у полі ідей М. Вебера, писав, що набуття легітимності буквально означає створення та підтримку суспільної ідеї щодо виключної відповідності існуючого політичного режиму або наявного політичного лідера саме наявним на даний момент політико-історичним умовам [239].

У свою чергу, Р. Графштейн вказує на відсутність моральної складової у визначенні поняття легітимності, що його дав М. Вебер. «Легітимність має бути безпосередньо пов'язана з оцінкою політичного режиму з позиції його відповідності певним нормам суспільної моралі: виправданості рішень, що приймаються, коректності процедур, «правдивості» політичних лозунгів реальним інтересам та намірам політичної еліти». За М. Вебером, на його думку, легітимність та легітимація втрачають аспект оцінювання режиму, тому більше не відносяться до політичного володарювання як такого, а стають об'єктом масових комунікацій та маніпуляцій масовою свідомістю [23, р. 456].

Наведена полеміка відкриває базові розбіжності між філософським, соціологічним та політичним (скоріше політтехнологічним) підходами до визначення легітимності та легітимації. Легітимність як універсальна категорія у філософському розумінні привносить частку морального оцінювання (*moral evaluation*), через яке вона (легітимність) стає категорією без часу та простору, а, відповідно, малопридатною до застосування у дослідженні конкретного політичного режиму чи лідера. Основний недолік тут криється у відсутності будь-якої уваги до так званого «духу епохи». А зрозуміти мотиви владної поведінки можливо лише занурившись у середовище досліджуваного явища, відчувши певні особливості, зрозумівши причини.

У свою чергу соціологічне та політичне розуміння легітимності може бути зведене до здатності політичної еліти впливати на свідомість суспільства, створювати політичні міфи, підмінювати реальну політичну практику популізмом, який ґрунтується на новітніх інформаційних

технологіях. Тож наше завдання полягає у виробленні такого розуміння легітимності та легітимації, яке, з одного боку, враховувало б моральні аспекти володарювання та моральну загальнолюдську оцінку політичної діяльності, а – з іншого – давало б можливість застосовувати це до аналізу конкретних політичних режимів та лідерів, не ризикуючи втратити специфіку дослідження саме влади та її рішень, а не її здатностей впливати на маси. Спроби винайти таке визначення вже здійснювалися у недавній історії та здійснюються сьогодні. Так, сучасний британський вчений, соціолог та політичний мислитель Д. Бітем вбачає у веберіанському підході до визначення легітимності два негативних аспекти, а саме:

1) відсутність чіткого взаємозв'язку між фундаментальними цінностями людини і суспільства та легітимацією влади;

2) поясненням легітимування політичної влади без видимих на це раціональних причин або за принципом «хоч когось – усі погані» [26].

Перший аргумент апелює до факту, що легітимність влади ще не є її позитивною оцінкою з боку усього суспільства крізь призму моралі. Тобто, мається на увазі, що влада може не бути легітимною, а лише мати можливість оцінюватися у категоріях конкретного суспільства. Коли ми не маємо можливості оцінити легітимність режиму, системи чи окремого лідера з філософської точки зору (тобто, його моральність), ми намагаємося з'ясувати наскільки глибоко означені елементи можуть бути оцінені у контексті суспільних вірувань. А саме, наскільки вони відповідають суспільним цінностям та стандартам, чи задовольняють нормативним очікуванням об'єктів влади. Тобто, ми оцінюємо ступінь відповідності між наявною системою влади та переконаннями, віруваннями й очікуваннями, за допомогою яких відбувається оцінювання.

Не є коректним з точки зору сучасної політичної науки і виключення відповідності дій влади певним процедурним правилам, тобто законності, при дослідженні поняття легітимності. Адже з правознавчої точки зору, легітимною буде не лише влада визнана, але й влада, що організована процедурно у відповідності до певних загальноприйнятих правил. Отже, з'ясуємо, у чому має проявлятися легітимність чи нелегітимність влади.

Першорозрядними для будь-якого суспільства є так звані «докази» легітимності влади, а саме певні загальновизнані індикатори, що свідчать про позитивні настрої підвладних стосовно володарюючих. У багатьох випадках бажання влади бути легітимною проявляється у намаганнях чітко слідувати усім встановленим процедурам, а саме:

- суспільний консенсус на базі певної ідеї, яку поширює у масах влада;
- обов'язковість різноманітних клятв та обіцянок, підкріплених відсиленнями до певної традиції;
- постійний пошук одноосібного визнання прийнятих рішень;
- підвищена увага до формальних процедур формування влади – різного роду плебісцитів тощо.

У чому ж полягає виключна важливість таких процедур? Насправді, вони не є доказами суспільної віри в легітимність наявної влади, оскільки владний консенсус може бути продиктований найрізноманітнішими мотивами, включаючи чисто особистісні. Але, в той же час, консенсус політичної влади виступає певним провідником легітимності, обов'язковою засадою. І якщо цей консенсус присутній, схвалюється суспільством, то немає великого значення відносно чого його було досягнуто. Влада повсякчасно намагатиметься показати самому суспільству його позитивне відношення до неї самої через широко розповсюджені на сьогодні механізми та технології. Проте, це аж ніяк не є доказом нелегітимності через те, що політично активними є лише певна частина населення залежно від конкретного суспільства. Інші, не маючи відповідно до Г. Алмонда, активістського типу політичної культури, виступають політично пасивними, і саме на них спрямована активність влади по формуванню позитивного іміджу [3].

Отже, висвітлення питань легітимації та легітимності влади неможливе без всебічного аналізу, з урахуванням не лише політологічного підходу, але й інших суспільствознавчих парадигм. Легітимація влади є процесом надскладним, багаторівневим. Важкість його дослідження полягає у відсутності чіткого консенсусу навіть у сфері операціоналізації понять. Адже легітимною у різні історичні періоди могла ставати зовсім різна за своїм змістом владно-управлінська діяльність.

Ключовим елементом для розуміння сутності легітимності та легітимації виступає усвідомлення того, якими багатоаспектними явищами вони є. Легітимність включає в себе щонайменше три окремі елементи або рівні, які якісно відрізняються один від одного. Мається на увазі, що владу можна вважати максимально легітимною якщо:

- вона процедурно відповідає встановленим та загальноприйнятим правилам;

- ці правила можуть розглядатись як прийнятні для усіх сторін процесу політичної взаємодії, як володарюючих так і підвладних;
- наявні реальні свідчення згоди підвладних на добровільне підкорення володарюючим.

Отже, у наявності три рівні складових легітимної влади: правила, їхня оцінка підвладними, реальна підтримка у формі конкретних дій. Всі три рівні не є взаємовиключними і не можуть виступати альтернативами один одному, бо усі вносять свій окремий вклад у загальне бачення легітимності тієї чи іншої влади.

Перший рівень є базовим і пов'язаний з феноменами відповідності влади певним формальним процедурам, а тому стосується визначення легітимності з точки зору юриспруденції. На цьому рівні владу можна вважати умовно легітимною, якщо вона здобута та використовується у відповідності до загальноприйнятих правил. Ці правила в більшості випадків були неписаними, існуючими у формі усних домовленостей та конвенцій. У той же час, вони можуть бути формалізовані та кодифіковані законодавчо. Тягар формалізації з'являється на етапі усвідомлення необхідності розв'язання суспільних протиріч за допомогою таких законів, які з одного боку, є максимально конкретними, а з іншого – універсальними, такими, що можуть бути застосовані до більшості конфліктних ситуацій. При цьому залишається питання наявності так званого суверену влади, який може часом ставати над законом та мати абсолютний авторитет [13].

Протилежною до легітимної влади є влада нелегітимна. Такою вона стає, коли або здобута у невідповідності до певних загальноприйнятих правил, або здійснюється у невідповідності до них чи з перевищенням встановлених для неї (влади) лімітів примусу. Здобуття влади у невідповідності до норм завжди є проблемою глибинною, бо тягне за собою появу величезної кількості складних питань як до самої влади (це в першу чергу стосується подальших дій у полі прийнятих норм або за їх межами, тобто виникнення хронічної нелегітимності), так і до традиційних правил, правильність яких може бути поставлено під сумнів через їх застарілість, в тому числі й моральну, не відповідність сучасним вимогам.

Другий рівень пов'язаний з усвідомленням того, що сама по собі валідація законом не є достатньою передумовою щоб вважати владу легітимною, через те, що й самі по собі встановлені правила здобуття та використання влади потребують постійного обґрунтування. На другому рівні влада є достатньо легітимною, якщо правила, якими вона користується у

процесі володарювання можуть бути оцінені як позитивні у контексті вірувань та переконань, що їх поділяють домінуючі та підвладні особи.

Таким чином, для того щоб бути визнаною, влада, і особливо політична, має бути отримана або передана від визнаного джерела (попередньої влади); правила, якими вона користується, повинні гарантувати, що ті хто приходять до влади, мають якості та кваліфікації, необхідні для її утримання; зміст володарювання має відповідати основним суспільним інтересам, бути взаємовигідним, або мати змогу задовольняти певні соціальні потреби.

Жодне суспільство не може похвалитися абсолютною однорідністю норм, цілей, цінностей та переконань. І, дійсно, однією з характерних особливостей політико-владних відносин є відмінність у обставинах діяльності, можливостях та цінностях володарюючих та підвладних соціальних груп. Через це особливу значущість набувають проблеми відповідності кандидатів на владу, з одного боку, реальним потребам конкретного суспільства, з іншого, суспільним переконанням та стереотипам певного політичного лідера. Суспільна згода виникає як результат співставлення цих двох компонентів, виявлення деякої владної квінтесенції.

Суспільний консенсус є феноменом складним та не завжди досяжним, проте якість влади та перспективи її легітимації можуть обумовлюватися й певним ступенем суспільної згоди [15]. Мається на увазі наявність певного мінімуму взаєморозуміння між тими, хто домінує, та підвладними, а також всередині самих підвладних груп. Причому, неформальна згода всередині підвладних груп з приводу деяких символічних знаків взаєморозуміння стосовно питання визнання чи невизнання влади мають набагато масштабніші наслідки, ніж наявність чи відсутність так званого «суспільного договору» (протилежного до Гоббсівського) між владою та суспільством. Отже, на рівні суспільного консенсусу щодо «правил гри» може виникати ситуація недостатньої легітимованості через те, що правила володарювання не можуть бути співставлені з суспільними переконаннями щодо їх позитивності чи негативності (як часто буває при різкій зміні політичного режиму, при якому суспільство просто не мало часу визначитися стосовно відповідності чи не відповідності нових способів організації влади певним стереотипам та віруванням, які домінували дотепер). Тому цей компонент чи рівень легітимності влади часто пов'язаний з глибинними переконаннями суспільства у правильності існуючих соціальних та політичних інститутів.

Втрата віри у останні призводить до появи феномену слабкості чи дефіциту легітимації.

Третій аспект чи складова легітимності пов'язана з вираженням у певний спосіб суспільного консенсусу відносно тієї частини політико-владних відносин, безпосередніми учасниками якого вони є. Важливість актів вияву лояльності у формі укладання певних договорів з владою, присягання на вірність чи участь у плебісцитах розкривається після того, як ми поглянемо на них як на складові легітимації влади. Значення формальних процедур, навіть коли вони дійсно є чисто формальними і не виражають реальних мотивів, не може бути применшене через їх реальну здатність впливати на суспільну свідомість, формувати певні стереотипи, суспільні міфи. З іншого боку, формальні процедури мають вплив і на тих, хто володарює, накладаючи додаткові обов'язки та відповідальність.

Символічність та обопільна значущість формальних процедур роблять їх важливим інструментом двосторонньої взаємодії суспільства з владою. І, дійсно, в різні історичні епохи формальні процедури здобуття, валідації, передачі влади хоч і різнилися докорінно, проте мали величезне значення, як символи визнання авторитету влади. І те, що на певному етапі розвитку суспільства процедуру престолонаслідування змінили різноманітні плебісцити, в тому числі й електоральні, є ще одним підтвердженням означеній вище тезі. У більшості суспільств уповноваженими виражати суспільну згоду були певні представники, а не весь соціум (звичайно, мається на увазі певний ценз на участь у плебісцитах: майновий, гендерний, класовий, етнічний та ін.). Доволі частими були випадки, коли право вираження суспільної згоди отримували родичі, орендатори, або наступники.

У контексті означеного потрібно зауважити, що спостерігається велика відмінність між дійсним суспільним консенсусом та намаганнями влади видати наявну ситуацію за таку. Ця ситуація несе у собі потенційні загрози такого явища як делегітимація. Адже легітимність політичної влади не є її статичною характеристикою, вона динамічно змінюється день за днем, набуваючи нових форм та забарвлень. Навіть цілком успішна влада у певні часи може відчувати на собі явища делегітимації через прийняття та впровадження непопулярних рішень – як об'єктивних факторів, та цілеспрямованої інформаційної протидії, як суб'єктивного фактору.

Саме тому у явищі делегітимації, як такому, немає нічного критичного, оскільки жодна влада не може бути визнаною абсолютно. Відповідно, і

легітимність не є характеристикою лише дуалістичною. У сучасному світі некоректним буде розглядати легітимність з позиції «є – немає».

Характерною відмінністю багатьох теорій сучасного суспільства є технічний детермінізм, що ставить розвиток технології попереду соціальних та політичних перетворень. Не заперечуючи ролі технічних та технологічних перетворень, автор все ж таки наполягає на первинності соці-економічних змін характеристиками яких виступає технічна еволюція. Розглянуті підходи до ЕУ дають змогу концептуально обґрунтувати глибинність перетворень, показати їх перманентність, як стадії більш глобального процесу соціальних, політичних та економічних перетворень світового співтовариства. Іншою стороною впровадження новітніх ІКТ є наростаюча цифрова нерівність пов'язана зі збільшенням соціальної та економічної дистанції між розвиненими країнами та так званими країнами третього світу. Оптимізація управлінських та виробничих процесів у розвинених країнах зменшуючи витрати, сприяє здешевленню товарів та процесів, що призводить до подальшого загострення конкурентної боротьби національних ринків з світовим. В той же час, глобальні тенденції інформаціоналізації майже ніяк не впливають на нерозвинені країни через банальну відсутність матеріально-технічної бази, відповідних спеціалістів та будь яких теоретичних обґрунтувань доцільності таких змін.

Будь який світовий досвід впровадження системи ЕУ покаже його безпосередню кореляцію з тими соціальними та політичними реформами, в контексті яких вона відбувалася та відбувається. Найвагоміших результатів вдалося досягти тим, хто синхронізував впровадження ІКТ з реформою економічної та громадянської сфери суспільства, дуже своєчасно зрозумівши обмеженість ІКТ як таких у справі оптимізації виробничих та адміністративних процесів.

Поряд з цим, у першому розділі аналізуються основні концептуальні підходи аналізу ЕУ як явища сучасного політико-інформаційного простору. Застосувавши структурний підхід до аналізу робиться висновок відносно глибокої інтегрованості процесу впровадження системи ЕУ у сферу взаємовідносин громадянина з державою з глобальними трансформаційними процесами, що відбуваються у площині взаємодії держави та суспільства. Розглядаючи ЕУ не лише як електронну присутність державних органів у мережі ІНТЕРНЕТ у сенсі дублювання органів та департаментів, а як принципово нову форму двосторонньої інтеракції ми використовуємо найбільш узагальнену на сьогоднішній день структурну модель

електронного уряду. Однією з складових якої є так званий модуль взаємодії «громадянин-держава». Наявність цього елементу повинна сприяти формуванню у свідомості громадян активного ставлення до можливостей впливу на процеси підготовки та прийняття політичних рішень. Проте, окрім проблеми низької політичної культури, та в цілому політичної пасивності, постає ще й технічна перепона у вигляді невідповідності суспільства та політики до значного збільшення долі операцій з державою у віртуальному просторі. Наглядним прикладом є спроби впровадження системи електронного документообігу, яка є одночасно кровоносною та нервовою системами електронної держави та електронної демократії [100]. Окрім очевидних переваг, таких як: пришвидшення обміну інформацією, зведення до мінімуму людського фактору у критично важливих процесах, здешевлення функціонування державного апарату навіть за рахунок економії паперових ресурсів існують також і тривожні застереження. А саме, величезна відповідальність, покладена на тих, хто розробляє та супроводжує відповідне програмне та технічне забезпечення, важкість та болючість процесу переходу до такої системи, через суб'єктивні фактори, які призводять до персональної незацікавленості чиновників, мала чисельність у нашому суспільстві спеціалістів відповідної компетентності, брак фінансування. Останній фактор особливо чітко проявляється на первинних етапах розгортання системи, через те, що відбувається дублювання державного апарату у фізичному та віртуальному просторі. Відповідно значно збільшуються й видатки на утримання двох паралельних систем. Причому, окрім видатків на утримання кожної окремої системи, з'являється ще один вид – кошти, які направляються на синхронізації взаємодії двох систем. Саме тому, перший етап здорожує державу майже вдвічі. Позитивним моментом є те, що всі видатки компенсуються значною економією на наступних стадіях.

Виключна роль громадянина у новій системі, його можливість брати персональну відповідальність за власне теперішнє та майбутнє потребує персоніфікації його як однієї з сторін інтеракції [103]. Мова йде про автентифікацію громадянина як правовласного суб'єкта. Технічною реалізацією цього є особистий електронний підпис, який виступає повноцінним аналогом звичайного фізичного підпису особи. Ціла низка важливих питань постає при аналізі такої необхідності. Поруч з технічною невідповідністю самого суспільства до подібних речей, існує ще й питання безпеки, яке, мабуть, повністю вирішене так і не буде. А саме наявність

особистого електронного підпису є вимогою найнижчого рівня функціонування електронної держави, та електронної демократії.

Можливість та необхідність персоніфікації себе в процесі політичної та соціальної активності створює умови до еволюції суспільної та індивідуальної відповідальності за свої дії чи бездіяльність. Отже ЕУ може виступати ефективним механізмом еволюції політичної системи та суспільства, а може навпаки поглиблювати кризу взаємодії держави та суспільства в залежності від того, які цілі перед собою ставлять усі актори в трансформаційних процесів сучасності.

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

2.1 Сутнісні аспекти легітимності та легітимації політичної влади у «е-соціумі»

У будь-якому суспільстві певна його частина буде не згідною з нормами, які визначають правила гри у політичному полі, навмисно не виражатимуть підтримки, або робитимуть це під різноманітного роду примусом. Що є дійсно важливим, так це наскільки широко подібні явища присутні у конкретному суспільстві і яким чином вони впливають на легітимність влади? Легітимність може ерозіювати, заперечуватися або бути недостатньою і її аналіз завжди відбувається у категоріях ступенів та відносності. При цьому, легітимність не є єдиною характеристикою яка насправді важлива для якісного функціонування влади. Прояви суспільної незгоди можуть стосуватися досить різних областей володарювання. Такі явища як ерозія суспільних норм, рабство, диктатура, бунти, усі є проявами нелегітимності або недостатньої легітимності політичної влади, але у зовсім різний спосіб. Саме тому в науковій літературі поруч з терміном «нелегітимний», існують також «дефіцит легітимності», «часткова або недостатня легітимність», та ін. Всі вони про одне й теж, але виражають різні сторони та проблеми на шляху до легітимності володарювання. Проблеми легітимації умовно можна розділити на три великі групи:

- прийнятні джерела влади (традиція, людські якості, божественна право-приємність);
- яким чином суспільство визначає критерії відповідності (наслідування або певні досягнення особистості);
- уявлення про те, які цілі повинна переслідувати влада, на який результат має бути спрямована (залежно від гендерної, економічної, політичної диверсифікації підвладних) [38].

Більш того, навіть форми у яких ці норми відтворюються будуть значно відрізнятися від одного суспільства чи епохи до інших. Це можуть бути міфи або народні вірування, божественна істина, чисто філософські або наукові аргументи та виправдання. Отже тоді ми маємо певний набір складових чи критеріїв легітимності, що мають специфічне наповнення та різняться залежно від конкретного суспільств у конкретно-історичний

проміжок часу. І саме соціальні науки мають своїм предметом дослідження означені критерії. В підтвердження цього можна привести деякі теоретичні концепти, вироблені К. Марксом, наприклад концепція класів. Як відомо, Маркс вбачав існування історичної диференціації між різними формами класових суспільств, що мало вирішальне значення для розуміння їх сутності. Проте, диференціація була можлива в першу чергу, на основі розроблених ним теоретичних концептів класу та класової боротьби як відношень між тими хто володіє засобами виробництва, та безпосередніми виробниками, які знаходяться у підвладному становищі відносно перших, через присвоєння собі надлишкової вартості виробленого. Розуміння класовості та класових протиріч є ключовими з точки зору К. Маркса при аналізі класових відносин у кожному специфічно-історичному способі виробництва [126].

Використовуючи Марксів підхід до аналізу легітимності, можна провести наступну паралель: основні складові елементи, базисна структура легітимності не залежить від конкретного суспільства та є усталеною. Різняться ж конкретна наповненість цієї структури специфічна для окремого суспільства у конкретно-історичний проміжок часу. Звідки ж береться ця усталена структура? Очевидним є те, що нелегітимна влада на внутрішньому рівні принижує індивіда, різко контрастуючи з його моральними переконаннями. Саме це відчуття і є універсальним для будь-якого суспільства, воно складає основу структурної компоненти феномену легітимності та нелегітимності владних відносин. Природним для будь-якої людини як розумної, раціональної істоти є бажання мати впевненість у тому, що політичні практики, частиною яких вона (людина) виступає на глибинному рівні відповідають певним фундаментальним уявленням про моральність влади та підкорення. Це в свою чергу, перекликається зі структурними елементами легітимності, а саме певними механізмами валідації принципів володарювання, можливостями оцінки цих принципів з точки зору глибинних уявлень та переконань особистості, зовнішнього вираження підтримки на основі вибіркості найбільш кваліфікованих до цього представників суспільства. З точки зору політичної філософії таке бачення структури легітимності веде за собою появу двох основних напрямків дослідження, а саме:

- систематичне порівняння різноманітних форм легітимності, прийнятих для конкретних суспільств та політичних систем;

- операціоналізація та наповнення змістом поняття достатньої легітимності або «легітимності у контексті» конкретного суспільства та історичної епохи, як невід'ємного елемента аналізу поведінки усіх сторін політико-владних відносин.

Цінність багатомірної концепції легітимності, у цьому сенсі, полягає у розширенні веберівського бачення цього явища, привнесення у його аналіз різних «тонкощів», не притаманних оригінальній теорії. Дійсно, М Вебер вніс величезний вклад у становлення теорії легітимності та легітимації, дав майже вичерпні відповіді на питання, які ставила перед собою влада у XIX-XX сторіччях. Але, багато з того, що було очевидним та актуальним у минулих століттях, вже не є таким у часи сьогодення, через цілу низку загальновизнаних причин трансформацій соціуму. Тут мається на увазі, перш за все, саме розуміння сутності легітимності німецьким вченим. І у минулому дійсно легітимність могла виражатись лише через віру у її наявність. І це є досить справедливим, бо тоді єдиною системою формування масової свідомості була церква, яка оперувала вірою як інструментом впливу. Це не йде ні у яке порівняння з сьогодішніми можливостями засобів масової комунікації впливати на суспільну свідомість, формувати міфи та стереотипи вигідні певним акторам політичного поля. І тепер ми відчуваємо ризик втратити фундаментальний зв'язок між легітимністю влади та глибинними переконаннями суспільства щодо, найкращої, «правильної» форми організації владних відносин у соціумі, а сама легітимність стає одномірною характеристикою і втрачає своє смислове навантаження. У ситуації недостатньої легітимованості або делегітимації ми шукатимемо причини не у відсутності відповідності принципів володарювання певним суспільним нормам, а у нездатності політичного режиму сформувати позитивний імідж влади, отримати довіру суспільства і т.п. І веберіанське розуміння легітимності, на жаль, жодним чином тут не допоможе. Коли легітимність є лише вірою у її існування, типи, виділені Вебером, стають залежними від певних вірувань — у випадку традиційного способу легітимації влади абсолютизується роль традиції як основного та чи не єдиного чинника визнання влади як правомірної [104]. Проте, на сьогодішній день, будь-яка сучасна монархія має потенціальні загрози делегітимації, пов'язаної вже не стільки з зневірою чи неприйняттям традицій, скільки з більш прагматичними мотивами благополуччя, перспективності, усталеності розвитку суспільства. Харизматичні мотиви легітимації влади взагалі не можуть розглядатися як самостійні через те, що харизма, за своїм

визначенням, є якісною характеристикою лідера і особливо політичного. А тому вона присутня майже у будь-якої влади. Навіть раціонально-легальний спосіб легітимації влади викликає величезну кількість питань, через наявність великого різноманіття легальних процедур визнання влади. Як наслідок представлені види легітимності абсолютизують якийсь один чинник і не залишають місця для компаративістського аналізу однакових за типом політичних режимів.

Таким чином, структурно традиційний спосіб легітимації влади може розглядатися як другий рівень моделі самої легітимності, бо пов'язаний з суспільною валідацією принципів організації влади; раціонально-легальний спосіб — є першим рівнем і образно може бути зведений до віри відповідності суті політичної влади певним загальноприйнятим принципам. Харизматичний є свого роду унікальним, адже не потребує валідації законом та має дуже примарні зв'язки з фундаментальними віруваннями та переконаннями суспільства. Цінним висновком М. Вебера вважається те, що, попри спосіб легітимації влади, всюди присутня віра, як ірраціональний компонент людської свідомості.

Легітимність є надзвичайно важливою через наслідки та впливи, які вона здатна чинити на суспільну думку та діяльність, а також через те, що дає певну якісну характеристику владі. Не слід також плутати легітимність з наслідками її існування (суспільний консенсус, порядок, законність та ін.). Критично важливим є те, що легітимність сама створює політико-правові межі повноважень політичної влади через нормативні експектації та принципи, визначення яких дають змогу характеризувати конкретну політичну владу у певному суспільстві [81].

У результаті постає питання: чи є концепт легітимності виключно предметом політологічного аналізу, як на цьому наголошує наприклад Ю. Габермас [211, р.179], чи це поняття виходить далеко за межі специфіки політичної влади. Також постає питання: чи можемо ми вважати, що легітимність є валідною характеристикою політики, починаючи з періоду Пізнього Середньовіччя, коли такі явища як суспільний консенсус та добровільне підкорення стали реальними складовими політичного життя світового співтовариства? Важко дати однозначні відповіді, проте, очевидно, що філософський підхід до визначення легітимності ґрунтується на ситуаціях її відсутності чи критичної недостатності. Разом з тим, важливість вивчення та дослідження легітимності проявляється не лише у такі періоди, а навіть тоді, коли влада має певний мінімум легітимованості, або достатньо

легітимована. Хоча саме ситуація відсутності легітимності своїми наслідками демонструє важливість її наявності у політичному полі будь-якого суспільства. Легітимність також не може лімітуватися часовими рамками Середньовіччя, бо важливими є прояви суспільного консенсусу та добровільного підкорення владі на усіх етапах розвитку соціуму та політики.

Аналіз поняття «легітимність» буде неповноцінним без аналізу того значення, яке має це явище для влади та суспільства [105]. Як ми вже побачили, включає в себе два аспекти: нормативний та моральний, або їх сукупність, точніше кажучи. Специфічність політологічного і особливо соціологічного підходів криється у підвищеній увазі до тих ефектів які потенційного може справити легітимна та нелегітимна влада. Ступінь легітимованості — визначає потенційну силу впливу цих ефектів на суспільство, пояснює соціальну поведінку людей, їх світоглядні позиції. Розглядаючи сутність володарювання та підкорення, легітимність першого забезпечує останніх моральними підвалинами кооперації та визнання примусу. Легітимна влада має право очікувати на підкорення навіть у разі незгоди підвладних з окремими положеннями чи принципами у конкретній політичній практиці. Проте, це підкорення не є абсолютним і може обмежуватися внутрішньо-особистісними конфліктами викликаними неможливістю співвіднесення владних вимог і внутрішніх моральних принципів особистості. Той факт, що владні відносини зазвичай базуються на застосуванні системи стимулів та санкцій, робить особливо актуальними організаційні теорії влади, які позиціюють здатність до володарювання та підкорення лише як результат володіння ресурсами, здатними втілити у реальність ідеї тих, хто має владу. Відповідно, легітимність влади, в цьому випадку, не має критичного значення для її ефективності. Такий підхід має свої коріння у соціологічних теоріях і не є значущим для теорії політичної. Контраргументом такому підходу є те, що суспільство з точки зору владних відносин, виступає деяким моральним агентом, здатним впливати на мотиви та поведінку володарюючих. А тому здатність влади приймати певні, в тому числі й непопулярні рішення, без загрози втрати довіри, визначається ступенем легітимованості політичного режиму. У цьому сенсі, завданням політичної теорії є обґрунтування взаємозв'язку легітимності та ефективності влади, одним зі шляхів чого може бути моделювання ситуації делегітимації або відсутності останньої. Така ситуація не обов'язково веде до втрати можливостей впливу, бо і надалі може ґрунтуватися на системі стимулювання та санкцій. Постає питання збільшення об'ємів та ролі

примусу, а це значно здорожує владу, робить її володіння нею економічно необґрунтованим. Більш того, у такій ситуації, влада залишає собі лише один сценарій існування — через фізичний примус, що є потенційною загрозою її краху, якщо примусу буде недостатньо, або якщо соціум вирішить, що влада втратила на це всяке право. В такій ситуації проявляється виключна роль легітимності влади, як потенційної можливості зберегти закріплений факт домінування, розраховувати на вираження довіри та кооперації з суспільством. Реальні цілі, що їх ставить перед собою влада можуть змінюватися залежно від ступеня соціального консенсусу та потенційних можливостей впливу на соціум, а тому легітимність впливає як на ефективність домінування так і на можливості досягнення поставної мети. З цього випливає що легітимність має не однаково вирішальне значення для різних типів володарювання. Виходячи із загальної теорії політики, ми можемо навести щонайменше два приклади, коли легітимність не є вирішальною характеристикою для досягнення специфічних цілей володарюючими [107]. В першу чергу, це політичні режими, які ґрунтуються на колективній трудовій діяльності. Такі способи організації влади вимагають від підвладних постійної зайнятості, проте значно меншу увагу приділяють якості труда та його результатів. Більш того, будь-яка трудова одиниця у випадку такої необхідності може бути з легкістю замінена на іншу, таку саму за якістю діяльності. У якості прикладу можна привести усі режими, що підтримували рабство, як форму експлуатації одних людей іншими. Раб як трудова одиниця, у разі його не відповідності заданим вимогам, повинен був бути замінений на іншого такого ж раба. Суспільна система, при цьому, створювала дієві механізми поповнення кількості рабів через різноманітні канали: завоювання, покарання, торгівля та ін. Наближеними до такої форми також були системи раннього капіталізму, де від робітника вимагалась скоріше витривалість, аніж кваліфікація. Робоча сила з легкістю поповнювалась шляхом залучення сільського населення, тому робітник, що захворів, або став недієздатним не був великою проблемою. Обидва ці режими примусової праці не мали у собі легітимності від самого початку, не зважаючи на те, що мали різні принципи у основі примусу. Більш пізній капіталізм, усвідомивши необхідність більше уваги приділяти якості праці, перебудовує систему взаємовідносин з найманими працівниками у більш правове, лібералізоване русло. З'являються трудові спілки, комісії з якості та умов праці, визнаються різноманітні права

найнятих працівників, праця отримує нормативно закріплені механізми регулювання, колективні договори та ін. [5].

У ситуації рабства або раннього індустріального суспільства легітимність влади жодним чином не впливала на прояви підкорення. Замість визнання діяли інші чинники примусу, фізичний вплив або економічні механізми. Причини підкорення також можуть бути знайдені у самому становищі підвладних: їх розглядали як знаряддя труда або як виробничу одиницю, інструмент, і не було жодних передумов для того, щоб побачити у них особистість. Раби були пересувним майном, яким безроздільно володів хазяїн [5 р. 212]. Індустріальні робітники «продавали» свої здатності працювати, або свої руки, і як будь-який інший товар вони підкорювалися економічним принципам попиту та пропозиції. Якщо на ринку виникала ситуація перевиробництва, то регулювання здійснювалося через природні механізми відсіву, хвороби, голод та ін. [173, р. 89–90]. Різниця між такими суспільствами та індустріальними звичайно величезна. Отже, легітимність не є вирішальною характеристикою і запорукою стабільної влади у випадках коли якість праці не має особливого значення, або коли працівники та роботодавці знаходяться на такій величезній соціальній дистанції, що практично не мають безпосереднього впливу одне на одного. У багатьох не модернізованих суспільствах практично не мало значення які вірування та переконання стосовно механізмів володарювання домінують у суспільстві, та яке їх відношення до держави. Виконувані робітниками обов'язки, були пов'язані із владою на місцях і ніяк не асоціювалися з державою, а тому модель функціонування державної влади враховувала лише взаємовідносини центру та його представників на місцях. Легітимність держави та влади стає критичною характеристикою коли саме держава виступає роботодавцем, а легітимність політичної влади та держави безпосередньо пов'язано з ефективністю праці та якістю її результатів [108]. Таким чином, у сучасному суспільстві з'являються нові економічні мотиви легітимації влади, забезпечення економічного зростання, через нормальне функціонування усіх виробничих одиниць на основі суспільного консенсусу, а не примусу чи економічного тиску.

Історія знає безліч різновидів легітимації політичної влади і всі вони так чи інакше пов'язані з психологічними установками індивідів. Легітимність як історичне явище виступає взаємозв'язком двох аспектів: форм суспільного визнання влади та санкціонування будь-яких її дій, а також

засобів обґрунтування права політичної влади на прийняття та впровадження тих чи інших політичних рішень.

Перший аспект, як правило, пов'язаний з діяльністю різноманітних суб'єктів політичного поля: політичних партій, суспільно-політичних організацій, громадських об'єднань, груп інтересів тощо. Задля наочності історичних типів легітимації політичної влади можна використовувати теоретичні конструкції, запропоновані М. Вебером [23]. Так, при раціональному способі легітимації політичної влади у якості провідників виступатимуть оцінки громадянами діяльності політичної влади у відповідності до встановленого у соціумі суспільного порядку. З іншого боку, легітимність влади буде підтримуватися самими політичними лідерами, які активно підтримуватимуть позитивний імідж встановленого порядку та законності наявних інструментальних процедур. Таке бачення сутності легітимності політичної влади можна розповсюдити і на інші «чисті» типи легітимації, запропоновані М. Вебером [23].

Водночас доцільно розмірковувати і про інші можливості досягнення визнання з боку суспільства. Однією з популярних ідей у сфері легітимації є концепція «системного аналізу» запропонована американським політологом Д. Істоном. Він пропонує використовувати ціннісно-нормативний підхід до аналізу можливих типів підтримки політичної влади. Згідно з таким підходом, Д. Істон вбачає дві можливі форми легітимності політичної влади: «дифузну» та «специфічну». Перша являє собою довгострокову, засновану на проявах афекту підтримку ідей та механізмів володарювання, сила якої проявляється у її стійкості та у відносно невеликій імовірності втрати підтримки при прийнятті чи впровадженні якихось непопулярних політичних рішень.

У свою чергу, «специфічна легітимність» переслідує досить конкретні цілі, а тому завжди буде спиратися на усвідомлення спільності інтересів політичної влади та громадян, впевненості у правильності прийняття політичних рішень. Такий тип легітимності є короткотривалим і сильно залежить від конкретних обставин. Послідовники американського політолога пропонують змішані «специфічно-дифузійні» та «дифузійно-специфічні» форми легітимності, за якими є можливість більш коректно виявити та оцінити реальний рівень підтримки громадянами політичної влади. Авторитетною у означеному питанні є й думка сучасного французького політолога Ж.-Л. Шабо. Вчений пропонує чотири різновиди легітимності політичної влади, що згруповані попарно в залежності від того, чи

відносяться вони безпосередньо до політичних діячів, чи до наявної політико-ідеологічної парадигми.

Визначальним елементом феномену влади Ж.-Л. Шабо виділяє специфічні відносини «наказ-підкорення», яким відповідають двоє основних акторів – ті, що володарюють, та ті, що підкорюються. Політична влада, відповідно, що легітимується в першу чергу відносно них, повинна відповідати природному волевиявленню останніх у випадку демократичної легітимності, а також мати можливість бути співставленою з можливостями тих, хто володарює – у випадку технократичної легітимності. Демократична легітимність, на думку французького мислителя, являє собою, перш за все, «трансляцію на все суспільство механізмів прийняття рішень індивідами: акт прояву власної волі, який призводить до появи волі колективної» [221].

Технологічно процес трансляції індивідуального на колективне базується на принципі більшості, що є універсальним для будь-якого різновиду демократичного політичного режиму. Однак, механізм демократичної легітимності, заснований на соціальній та політичній математиці, повинен бути уточнений, оскільки він не є ідеальним і не захищений від навіть типових помилок. «Наявна безліч прикладів того, - пише Ж.-Л. Шабо, - як демократичні механізми в умовах певних історичних обставин сприяли становленню авторитарних, диктаторських форм володарювання з притаманними їм механізмами та політичною практикою, саме за яку їх критикують з позиції означених механізмів: людської гідності та пов'язаних з нею прав і свобод».

Ж.-Л. Шабо робить висновок про деяку відносність демократичної легітимності, потребу такої влади спиратися на інші механізми та способи легітимації. Іншим типом легітимності він вважає технократичну легітимність. З точки зору володарювання, політика на певному етапі розвитку суспільства набуває усіх ознак ремесла з притаманною йому вимогою до кандидата мати певні знання, вміння та навички. Володарювання як ремесло визначається наявними способами «доступу до влади», а також «змістом самого процесу її застосування». У різні історичні епохи означені параметри варіювалися від банального фізичного домінування, як переважного способу отримання влади, до мистецтва володіння не тільки зброєю та стратегічним мисленням, але красномовством, риторикою, заснованою на знаннях філософії, історії суспільствознавства та права. XX століття принесло нововведення у структурні моделі держави та

принципи політичної комунікації, чим змінило і сам зміст процесу володарювання.

Держава загального добробуту за своєю природою, що покликана розповсюджувати свій вплив на усі інші сфери суспільства, породжує різноманітні неадаптивні політичні апарати, багаторазово збільшуючи складність не лише організаційної структури, але й принципів рівня взаємодії. В свою чергу, все це підвищує попит на спеціалістів високої кваліфікації у сфері публічного менеджменту. За таких умов багаторазово збільшується перелік вимог до претендентів на керівні посади. Вже не достатньо мати харизму, необхідними стають знання економіки, суспільних дисциплін, психології. Означені процеси актуалізуються з настанням ери ІКТ. Необхідними стають навички акторської майстерності у відповідності до канонів масового аудіовізуального спілкування.

Окрім означених вище, Ж.-Л. Шабо пропонує ще два типи легітимності – ідеологічну та онтологічну. Ідеологічна легітимність виникає в тому випадку, коли політична влада легітимує себе у відповідності з існуючими суспільними уявленнями про бажаний соціальний порядок. Онтологічна легітимність розширює підґрунтя ідеологічної, спираючись на певний «космічний порядок», частиною якого є встановлений соціальний порядок. Онтологічна легітимність являє собою відповідність політичної влади об'єктивному порядку, який визначає людську і соціальну дійсність і є продовженням порядку космічного. Тому громадянин у своїх моральних принципах та діяльності повинен підкорюватися природним законам які Ж.-Л. Шабо називає «оптимальним структурним звершенням для громадянина». Практично ж громадянин, використовуючи власну волю та свободу, здатен відходити від цих законів, або навіть їм суперечити. Авторитарна або будь-яка примусова модель влади може з легкістю базуватися на демократичних принципах [221].

Незалежно від того, якою концептуальною парадигмою при дослідженні легітимності користуватися, неможливо оминати питання різноманітних способів та форм легітимації політичної влади. Їх узагальнену характеристику, як вже відмічалось вище, дав М. Вебер. Не намагаючись дати якісні оцінки веберівській класифікації, варто зазначити, що наведеними не обмежується усе різноманіття можливих способів та механізмів легітимації політичної влади. Сучасні науковці визначили та дослідили цілу низку можливих механізмів та способів отримання легітимності. Перш за все, варто розрізняти легітимність політичного режиму, як такого, та легітимність

його дій. І хоча це взаємопов'язані поняття, вони мають зовсім різні підвалини та наслідки. Легітимація політичного режиму знаходиться у нормативно-правовій площині, пов'язана з відповідністю певним формальним процедурам, в той час, як легітимність діяльності політичного режиму ґрунтується на морально-психологічних переконаннях соціуму відносно ідеальної політичної влади та можливостей її реального впровадження.

Легітимація політичного режиму ґрунтується на усвідомленій потребі людини жити у політично організованому суспільстві, мати змогу цивілізованими шляхами вирішувати суперечливі ситуації, бути впевненим у тому, що колективний договір забезпечить йому індивідуальну фізичну безпеку, та недоторканість його власності.

Історично першим та найбільш розповсюдженим способом легітимації політичної влади є загроза чи застосування фізичного примусу. Це одночасно і найпримітивніший спосіб. Існуючи у будь-якому суспільстві влада так чи інакше використовує примус як інструмент панування. Легітимація у такий спосіб може бути досить ефективною, проте не може гарантувати стабільність положення ані суспільству ані самій владі, через те, що постійно існує потенційна загроза повалення режиму тими самими методами, які він використовував раніше. Звісно бувають і виключення, режим, що ґрунтується на фізичному примусі може проіснувати декілька поколінь. Режим постійного примусу формує у суспільстві політичну апатію, повну зневіру у власні сили як суб'єкта політичного життя, патріархальну політичну культуру. Можливі варіанти еволюції такого режиму істотно обмежені виродженням зсередини або фізичним знищенням ззовні.

Легітимація політичної влади може здійснюватися за принципом природного лідерства. Зазвичай подібна ситуація проявляється у часи природних чи соціальних катаклізмів. В середині самого суспільства проявляється лідер, природні якості якого виділяють його з основної маси, дають можливість вирішувати негайні питання у найефективніший за даних умов спосіб. Посилаючись на класифікацію М. Вебера, проведемо паралель з харизматичною легітимністю та харизматичним способом легітимації влади. Загрозою такому лідеру може стати феномен ситуаційності. Реальна загроза, що стояла перед суспільством змусила його консолідуватися у пошуках способу виходу з неї. При цьому відбувається романтизація нового лідера у свідомості людей. Його образ може вважатися якщо не ідеальним, то максимально наближеним до ідеалу, проте, коли критичний момент

пройшов, ситуація вирішена, проходить і приписана суспільством лідеру виключність, що веде до різного роду розвінчувань культів особистості, наростання суспільної невдоволеності і т. п.

Класичним прикладом означеного вище можуть бути події, що розгорталися на Україні в період з 22 листопада по січень 2004-2005 років, названі пізніше Помаранчевою революцією. В. Ющенко тоді зміг сформувати у суспільній свідомості позитивний імідж сильного політичного лідера, поборника прав та свобод громадянина, противника узурпації влади, неконституційних методів політичної боротьби. Але вже за рік його рейтинг впав до рівня технічного кандидата на наприкінці виборчого списку. Навіть не розглядаючи загальні причини тих подій, можна побачити які потенційні загрози має у собі такий спосіб легітимації влади [7].

Одним з розповсюджених способів легітимації влади є установлені правила престолонаслідування, які закріплюють певні механізми передачі повноважень, а з ними і визнання права на ці повноваження. Стабільність влади організованої у такий спосіб було доказано середньовічними монархіями, які формували цілі династії і передавали владу у спадок наступним поколінням. Причому у випадку престолонаслідування передається легітимність не лише володарюючих, а й їх діяльності.

Самим розповсюдженим на сьогодні у світовій практиці та найбільш прогресивним є спосіб легітимації влади через тимчасове обрання за встановленими процедурами. Виборність органів влади має багатовікову історію. Легітимація через виборність є механізмом колективізації відповідальності (share responsibility). Виборці несуть моральну відповідальність за свій вибір, що змушує їх передбачати наслідки свого вибору. Варто зазначити, що виборність влади є реальним механізмом її легітимації лише у розвинутих соціальних групах, де наявні усі ознаки громадянського суспільства, і перш за все високий рівень громадянської та політичної культури. При відсутності останньої плебісцити перетворюються у фікції, які прикривають реальні механізми володарювання. Такі політичні режими особливо небезпечні, через те, що видають диктатуру за демократію. Виборність є ключовим принципом формування політичної влади в усіх розвинених суспільствах сьогодення.

Незалежно від того яким чином владі вдалося легітимувати себе, постане питання легітимації її дій. Є декілька можливих шляхів для цього, описаних у сучасній спеціалізованій літературі.

Історично першим способом легітимації рішень та конкретних дій влади є її особиста воля (легітимація через волю правителя). Історія знає багато прикладів ототожнення себе з державою (Людвік XIV у Франції - «L'état c'est moi» - I am the state, 1643–1715), що давало можливість владоможцям виправдати свої дії реальними потребами держави та суспільства. Варто зазначити, що у епоху Середньовіччя через нерозвиненість системи освіти, інші соціально-політичні та економічні фактори, суспільство не було обізнаним у політичних практиках. Держава у багатьох випадках розглядалась як дещо магічне, надприродне, дароване людини віщими силами і т. п., на відміну від правителя, який у певні моменти міг проявляти себе як звичайна людина, з притаманним їй слабкостями та недоліками. Отже, імідж правителя як людини міг бути легко підірваний ним самим через певні ризики публічності, в той час як, імідж правителя як синоніма держави, був значно усталеним. Навіть у сучасній історії ми можемо знайти приклади того, як політичні рішення мають особисту мотивацію. Так британський экс-прем'єр міністр Тоні Блер неодноразово висловлював необхідність військової інтервенції до Іраку власними відчуттями важливості та неминучості цього акту. Така ситуація свідчить про намагання політичного лідера видати власні переконання за достатню мотивацію для прийняття важливих політичних рішень.

Іншим сильним мотивом легітимації дій влади виступає ідеологія. Ідеологічні течії та різного роду псевдонаукові теорії основним завданням яких є забезпечення підґрунтя для формування суспільних переконань відносно виключності прав їх авторів впливати на свободу та майно інших завжди були дієвими механізмами через специфіку людської особистості. У більшості випадків ідеологія використовується для легітимації саме дій влади, і набагато рідше факту її існування. У XX сторіччі найбільш розвинутою ідеологією був соціалізм у всьому різноманітті його проявів: комунізм, національний соціалізм, інтернаціональний соціалізм, демократичний, соціалізм, християнський соціалізм, арабський соціалізм та ін. Колективістські ідеології керують суспільством через економічні механізми засновані на понятті «колективної власності», яке дозволяє досягти відносної економічної однорідності суспільства. Ідеологічна легітимація потребує налагодженого апарату політичного виховання та агітації. Дієвість ідеології залежить не від змісту її ідей, а від розповсюдженості їх у масах [163].

Одним з різновидів ідеологічної легітимації є виправдання дій влади на основі релігії. Ірраціональне пояснення володарюванню одних над іншими можна побачити на самих ранніх етапах розвитку людства. Оскільки релігія є дуже дієвим інструментом впливу на суспільну свідомість у того чи іншого політичного лідера виникає спокуса застосовувати методи впливу, які багато століть відпрацьовувалися в рамках релігійних вчень та догматів. Релігійна легітимація може бути представлена у двох основних різновидах в залежності від того, на які цінності на вірування соціуму вона спрямована. Першим способом є припис собі богообраності через різноманітні механізми наслідування, тайнств, озаріння та ін. Авторитет східних монархій багато століть тримається на ідеї наслідування ними сонця, виключної возвеличеності по відношенню до «звичайних» підвладних. Особливо ефективними такі механізми є у архаїчних релігійних суспільствах, де фактично відсутні будь-які ознаки громадянського суспільства, а абсолютизація влади фактично не має меж. Інше застосування релігійних догматів з метою легітимації політичної влади можна побачити у так званих «святих писаннях». Останні є намаганнями створити релігійнообґрунтовану нормативну систему, законодавчу базу, механізми функціонування влади у суспільстві. Усі сучасні світові релігії мають у своїх писаннях чіткі критерії того, якими мають бути стосунки між владою релігійною та владою світською. Індивід у такому суспільстві повинен чітко слідувати псевдо-природним законам прописаним у писаннях, відмовитися від власних переконань. Останнє твердження багато в чому пов'язує релігію з ідеологією, через призму методів впливу на широкі верстви населення. Важливо наголосити на дієвості такого механізму легітимації влади та її дій, через надзвичайну усталеність релігійних догматів, їх глибоке укорінення у культурі та свідомості населення, фактичній відсутності для багатьох будь-якої реальної альтернативи.

У цілому, у дослідженні застосовано компаративний метод, який дав змогу порівнювати однотипні політичні явища (приклади легітимації політичної влади на основі можливостей ІКТ у різних країнах) з метою визначення їхніх загальних рис та специфічних відмінностей. За допомогою структурно-функціонального методу виокремлено детермінанти формування бажаного рівня легітимності політичної влади. Для виокремлення легітимуючого потенціалу електронного урядування базовими стали теорії Д. Бітхема, Ж. Л. Шабо, методологія дослідження електронного урядування, розроблена ООН, Європейською Комісією, методики Міжнародної

організації стандартизації (ISO), Міжнародного союзу електрозв'язку та ін. [255].

Отже, у сучасній політико-правовій думці існують дві полярні точки зору на концепт легітимності та легітимації: з одного боку, філософське бачення як процесу, що має узагальнений характер, може виступати критерієм розрізнення політичних режимів, має універсальні характеристики, що можуть бути виявлені у будь-якій конкретній ситуації оцінювання, з іншого, поствеберіанське бачення легітимності як впевненості чи віри у неї. Останнє відрізняється тим, що потребує оцінку конкретної системи влади, а не того, що люди думають про владу. Крім того, присутній феномен легітимності у контексті, який передбачає урахування конкретних особливостей конкретного суспільств, а не узагальнених універсальних характеристик влади.

2.2 Засадничі принципи функціонування системи електронного урядування

Враховуючи відносно невеликий термін існування концепції ЕУ, а також досить велику популярність цього явища у світовій політичній практиці, логічним видається факт великої кількості різних підходів до тлумачення сутності та структури ЕУ. Проблематика електронного урядування знайшла різнобічне відображення у суспільно-політичному дискурсі у працях багатьох дослідників (В. Бех[14], О. Голобуцький [32], М. Демкова [90], Дж.-А. Еноксен [47], О. Ємельяненко [62 – 66], О. Орлов [142 – 144], Півнева Л. М. [148], Поліщук І. О. [150] М. Фігель [217], Є. Цокур [219], О. Шевчук [30] та ін.).

Методологічною основою дисертаційного дослідження стала сукупність загальнонаукових та спеціальних методів політичної науки, що забезпечило комплексний підхід до проблеми легітимації політичної влади за допомогою електронного урядування. У з'ясуванні базових засад організації політичної влади на основі використання можливостей ІКТ методологічною основою дослідження стали концепції М. Кастельса [239], Д. Белла [12], Е. Тофлера [198], Дж. Захмана [305] та ін.

Дослідження ґрунтується на системному підході, що дозволило розглядати електронне урядування як цілісне явище сучасного соціально-політичного процесу. Слід зазначити, що при використанні системного

підходу в політичних дослідженнях ми дотримувалися послідовності окремих процедурних етапів [16, с. 92].

Перший етап полягає у виокремленні найбільш вагової проблеми явища (або процесу чи ситуації), яке досліджується.

Другий етап системного підходу передбачає визначення головних і другорядних акторів, які сприяють підтримці системи або формують щодо неї певні вимоги.

Третій етап полягає у здійсненні аналізу взаємодій. Тобто, досліджується процес прийняття рішень.

Четвертий етап обумовлюється необхідністю проведення аналізу результатів суспільно-політичної діяльності, в ході якого визначається ефективність означених результатів у порівнянні із тими викликами, з якими стикається вся система конкретної взаємодії.

П'ятий етап передбачає включення у дослідження розгляду «зворотної реакції» середовища на зміни того явища, яке підлягає дослідженню (комплекс взаємодій).

У цілому, висвітлення проблематики впровадження системи електронного урядування в Україні зумовило аналіз широкої палітри концептуальних позицій, звернення до довідкової та технічної літератури, статистичних матеріалів, результатів соціологічних досліджень тощо.

На сьогоднішній день загальновизнаною є класифікація, за якою використання новітніх ІКТ спрямоване на трансформацію як внутрішнього, так і зовнішнього по відношенню до держави, комунікативного простору. Внутрішня діяльність держави спрямована на вдосконалення взаємодії між державними органами, які, перш за все, залежать від функціонування інформаційних систем. Це отримало назву внутрішньодержавної взаємодії [190, с. 43]. Зовнішня активність держави спрямована на суспільство, причому кожен індивід розглядається як відображення його соціальних ролей.

Дуалізм взаємодії держави з індивідом проявляється в наступному:

- по-перше, людина як громадянин держави має певний перелік прав та обов'язків, а роль держави у її житті має бути зосереджена навколо забезпечення можливостей політичної участі, економічного добробуту, реалізації громадських прав;

- по-друге, існує аспект взаємодії держави з певними соціальними групами (безробітними, емігрантами, іноземцями, людьми з особливими потребами, певним віковим контингентом). Для кожної з вищезначених

груп має бути реалізовано електронний механізм взаємодії з державою. Такий підхід показує значущість новітніх технологій для реалізації державних функцій, їхній пріоритет як базису системи ЕУ;

- по-третє, громадянин може представляти певні соціальні об'єднання, бути підприємцем тощо. В цьому контексті його діяльність з точки зору держави матиме колективне значення, оскільки, виступаючи в якості юридичної особи, підприємець впливає вже на державну економіку, здатен забезпечувати їй стабільність та усталений розвиток. Діяльність держави наразі спрямована на оптимізацію взаємодії з приватним сектором за допомогою новітніх ІКТ.

Отже, структура системи ЕУ являє собою відображення багатоманітності соціальних ролей громадянина. Тому організація системи ЕУ покликана не розширити величезний і без того економічно та соціально не виправданий державний апарат, а, реформувавши, забезпечити відповідну якість взаємовідносин громадянина з державою в усіх вищезазначених контекстах.

Розглядаючи структурні компоненти системи ЕУ, потрібно спочатку зазначити, що представлена вище схема не є остаточною і єдино вірною моделлю. Полеміка щодо структури, як і щодо сутності системи ЕУ, тільки набирає обертів у світовій політичній та соціально-філософській думці, оскільки історично так склалося, що теорія ЕУ розвивається на ґрунті попередніх практичних досягнень.

Сам факт визнання більшістю світового співтовариства провідної ролі новітніх ІКТ у процесах взаємодії громадянина з державою не є питанням остаточно вирішеним. Яскравим прикладом цього, на жаль, є наша держава, де питання інформатизації сфери публічного адміністрування знаходиться навіть не у першій десятці негайних. Втім, Українська держава не одинока у цьому. Адже не більше двадцяти країн світу на сьогодні планово реалізують усі намічені перетворення в рамках процесу розбудови системи ЕУ (див. Додаток А). І, як правило, це ті суспільства, де традиції використання ІКТ почали формуватися задовго до появи концепції ЕУ. А тому до моменту початку розбудови системи ІКТ провідні держави накопичили значний досвід використання інформаційних технологій, підготували основу для відповідних адміністративних реформ, що й дозволило зламати застарілу бюрократичну систему.

На сьогодні існує три найбільш загальні архітектурні моделі системи ЕУ, які знайшли відображення у світовій практиці: європейська, американська та азіатська (див. рис. 2.1.).

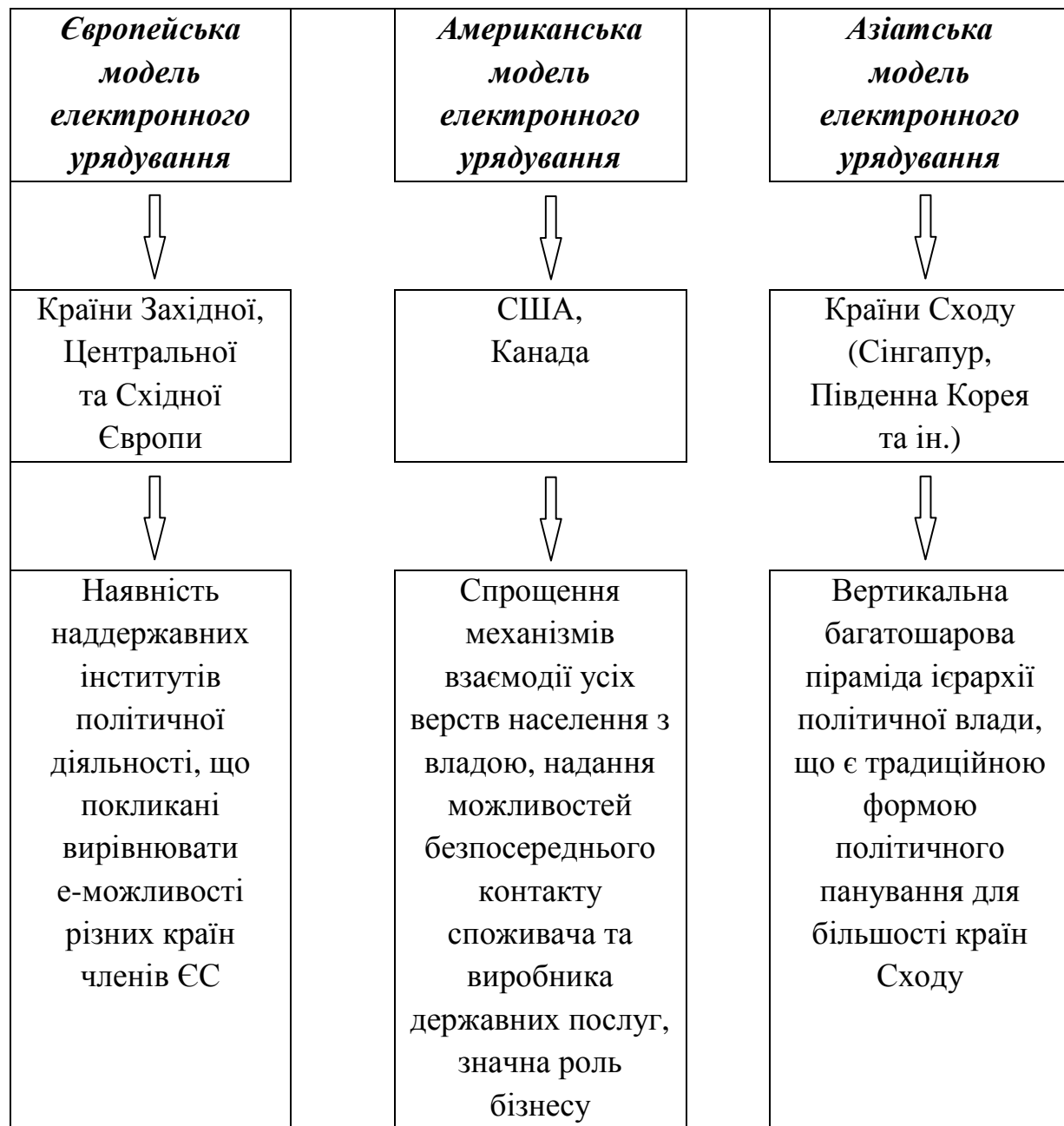

Рисунок 2.1. Основні характеристики загальних архітектурних моделей системи ЕУ

Базовою характеристикою першої моделі, яка охоплює країни Західної, Центральної та Східної Європи, є наявність наддержавних інститутів політичної діяльності – Європарламенту, Європейського суду, Єврокомісії,

рекомендації яких є обов'язковими для виконання усіма членами ЄС. Наслідком цього є загальна спрямованість моделі ЕУ на вирівнювання е-можливостей різних суспільств членів ЄС. Найбільш успішно європейська модель реалізується у Франції, Німеччині, Норвегії, Великій Британії, деяких країнах Прибалтики, зокрема, Естонії. Європейська модель є найбільш збалансованою через те, що повинна враховувати значну відмінність у економічному, політичному, культурному та технічному потенціалі членів Європейського співтовариства [59]; [110].

Американська модель знайшла своє застосування у США та Канаді. В певних аспектах її можна вважати історично першою. Ця модель спрямована на спрощення механізмів взаємодії усіх верств населення з владою, надання можливостей безпосереднього контакту споживача та виробника державних послуг. Велику роль у рамках американської моделі займає приватний сектор, оскільки саме на нього було покладено теоретичну частину розробки бізнес-планів впровадження електронного уряду. Через специфічні принципи діяльності бізнес-сегменту таке рішення виявилось політично та економічно виправданим.

Канадська модель відображає проблеми, з якими стикається будь-яка велика за чисельністю та територіями держава. Крім того, на означені фактори накладалася ще й нерівномірна розвиненість інфраструктури інформаційно-комунікативного сектору, та відносно невелика щільність населення разом з суворими кліматичними умовами. Структура державної влади Канади ґрунтується на розмежуванні повноважень замість побудови ієрархії підпорядкованих органів. Тому система «єдиного вікна» виявилась найбільш прийнятною, вона функціонує вже більше 13 років. Ще на початку дев'яностих років минулого сторіччя було заявлено наміри побудови державної системи, орієнтованої на послуги. У 2005 р. почав функціонувати портал *Servises Canada*, який і є прикладом системи «єдиного вікна», покликаною консолідувати державні послуги в одному логічно структурованому інтерфейсі [291].

Третім різновидом є азіатська модель, що відображає специфічну корпоративну культуру управління країн Сходу. Зокрема, вона є розповсюдженою у Сінгапурі, Південній Кореї, активно впроваджується у Китаї та ще цілому ряді азіатських країн. На відміну від канадського варіанту системи ЕУ, Сінгапурська модель відображає вертикальну багатопланову піраміду ієрархії політичної влади в країні, що є традиційною формою політичного панування для більшості країн Сходу. В свою чергу, влада

Південної Кореї при формуванні концепції електронної демократії основну увагу приділила механізмам задоволення інформаційних потреб населення, впроваджуючи новітні інформаційно-комунікативні механізми у сферу культури та освіти.

Тобто, можна спостерігати тенденцію активного використання вже існуючого досвіду організації політичної влади при розбудові системи ЕУ в усіх вищезазначених державах (див. Додатки Б, В, Г, Д).

Вагомих здобутків на даний момент у питаннях впровадження ЕУ досягла РФ, що не в останню чергу пов'язане зі стрімкою розробкою теоретичної та методологічної бази впровадження новітніх технологій у процеси політичного управління (І. Агамірзян [2], В. Солодов [183], Є. Стирін [189], та ін.). Російська модель електронного державного управління характеризується високим ступенем наслідування світового досвіду. В той же час, економічні, політичні та культурні особливості вимагають докорінної трансформації ідей електронного уряду, їх пристосування до посттоталітарної реальності країн Східної Європи. Із 2001 р. у Росії прийнято цільову програму «Електрона Росія», підписану президентом РФ В. Путіним [101]. Згідно з цим документом, основними пріоритетами діяльності державної влади у сфері інформатизації суспільства є надання можливості кожному громадянину безперешкодного доступу до державних сервісів та інформації, з метою покращення взаємодії суспільства з владою, знаходження нових та оптимізації існуючих форм суспільного адміністрування. Одним із аспектів цього є підвищення ступеня легітимності державної влади та пошук нових способів і механізмів її легітимації в умовах сучасного інформаційного простору. Держава, як базовий елемент політичної системи, на сьогоднішній день виступає стрижнем суспільного розвитку і зобов'язана в повній мірі відповідати потребам суспільства, що швидко змінюється.

Український досвід впровадження новітніх технологій у суспільні процеси та, зокрема, державне управління, датується від початку 90-х років минулого сторіччя [44]. Після здобуття незалежності у 1991 р., з початком процесів самостійної державної розбудови намітилися й основні тенденції інтеграції суспільства з новітніми ІКТ. Проте, навіть сьогодні після більш, ніж двадцятирічного терміну незалежності, основні принципи та механізми функціонування інформаційного суспільства залишаються на папері (див. Додаток Е). Нормотворча ініціатива щодо цього питання має ситуаційний та

фрагментарний характер, закони та накази створюються з метою офіційного закріплення вже існуючих практичних досягнень.

Починаючи з президентства Л. Кучми, питання стосовно інформаційних технологій та оновлення державного управління регулярно поставали перед владою й були предметом дискусій між різними політичними силами. Проте, означеним процесам переважно був притаманний популістський характер, вони певним чином спрямовувалися на підтримку власного іміджу і не керувалися принципами системності та послідовності. Найголовнішою перепорою для якісного впровадження новітніх технологій є абсолютне нерозуміння відповідальними особами необхідності та кінцевої мети означених перетворень, що загрожує виродженням ідеї електронної держави у досить примітивні механізми автоматизації роботи державних службовців та елементи присутності держави у мережі, що аж ніяк не відповідає суті явища «електронного уряду» та «електронної держави» [102].

Нормативно-правова база ЕУ в Україні нараховує відносно велику кількість законів, наказів та нормативних актів, які у переважній своїй більшості мають характер рекомендацій, без визначення конкретних термінів та відповідальних осіб [68 – 78]; [91-93].

Так, Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ за підписом Л. Кравчука визначає принципові засади інформатизації суспільства та держави. В ньому надаються визначення та види інформації, а також пов'язані з нею види діяльності. З часу появи закону про національну програму інформатизації України існує поняття Національної концепції інформатизації, що може вважатися базовою основою впровадження інформаційних технологій у державне управління. Проте, означений нормативний акт ніяк не регламентує державну політику у сфері інформаційної взаємодії [73]. В той же час, принциповим є наявність елементів системності у розробці цієї програми, про що свідчать намагання поєднати в єдину концепцію галузеві та регіональні програми інформатизації й вивести їх на загальнодержавний рівень.

9 січня 2007 р. було прийнято Закон «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» Стаття 7 цього закону вимагає створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів як основи для подальшого зростання ЕУ. Крім цього, існує й ціла низка супроводжуючих нормативних документів, покликаних регулювати питання електронного документообігу та електронного підпису, які є

невід’ємною частиною інформаційного суспільства та ЕУ. Зокрема, електронний цифровий підпис являє собою цифровий аналог звичайного підпису громадянина та має еквівалентну юридичну силу. Слід зазначити, що багато у чому ЕУ спирається на принципи дистанційності взаємодії влади з суспільством і, в той же час, обов’язкової персоніфікованості. Це, в свою чергу, вимагає наявності механізмів аутентифікації громадянина, з одного боку, та представника влади, з іншого, задля забезпечення відповідальності обох за свою діяльність та унеможливлення перетворення системи у неперсоніфіковану безвідповідальну бюрократичну машину, якою у багатьох випадках на практиці є представницька демократія [42, с. 274].

Знаковою також є постанова КМУ від 24 лютого 2003 р. № 208, яка визначає основні принципи створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд», що покликана об’єднати державні послуги населенню та бізнесу за принципом «єдиного вікна». Цей принцип передбачає створення єдиного порталу, який складатимуть сайти, портали, персональні сторінки суб’єктів державної влади [111].

Незважаючи на те, яке місце займає та чи інша держава на шляху до розвинутої системи ЕУ, всі вони починають з одних і тих самих сфер взаємодії із суспільством, інформатизація яких формує скелет майбутньої системи «e-gov». Існує три фундаментальні складові модулю ЕУ:

1. Взаємодія держави з громадянами (Government to Citizens (G2C));
2. Взаємодія держави з бізнесом усіх масштабів (Government to Business (G2B));
3. Взаємодія в середині самого державного апарату (Government to Government (G2G) [30].

Іноді в науковій літературі можна побачити протилежний порядок представлення модулів, починаючи з рівня взаємодії всередині державного апарату. Проте такий підхід вважається нами не виправданим, зокрема, з точки зору пріоритетності. Хоча безумовно базисом для функціонування всієї системи є принципи побудови ЕУ всередині самого державного управління, проте загалом вся система електронного публічного адміністрування має бути спрямована саме на громадян як основу правової електронної держави. Таке бачення ролі держави є кроком вперед у намаганні перетворити політичну владу у різновид сервісної служби, як альтернатива можливому множенню владних бюрократичних структур.

Модуль взаємодії держави з громадянами ґрунтується на двох найважливіших передумовах, а саме: обопільній зацікавленості сторін у

впровадженні набагато прозорішого та ефективнішого механізму взаємодії. При цьому кожна сторона повинна визнавати реальні переваги, які вона здатна отримати.

Діяльність держави в сфері ІТ-проектів для громадян отримала змогу розвиватися завдяки індивідуальній зацікавленості керівників окремих підрозділів апарату управлінської сфери у реформуванні застарілої системи. Каталізаторами змін були вплив суспільства, враження від іноземного досвіду або деякі особисті фактори, пов'язані з баченням по-справжньому ефективної держави.

До моменту впровадження новітніх ІКТ у систему державного управління відповідальність за досягнення бажаного результату від взаємодії з владою була покладена на громадянина. Людина, звертаючись до державних органів, мала досить глибоко зануритись у суть механізмів функціонування бюрократичної машини, які відповідали за вирішення її питань, на що витрачалось досить багато ресурсів часу, грошей та іноді власного здоров'я, і навіть це не гарантувало позитивний результат, тому існувала вірогідність повторення усього шляху знову. Одвічної проблемою були особисті зв'язки, які на тлі наділення певних посадових осіб досить широкими повноваженнями створювали сприятливі умови для поширення корупції та кумівства, кругової поруки. Вищезначені проблеми створювали значну прірву між якістю надання послуг у державній та приватній сфері. Приватна сфера на той час вже повним ходом реформувалася і діяла на принципово відмінних (від бюрократичних) засадах. Зі збільшенням відмінності у швидкості надання послуг державою та конкуруючими підприємцями поширювалось й незадоволення діяльністю офіційної влади.

Надана структурна модель є доволі узагальненою і не описує структурних компонентів та їх взаємозв'язків. Практичне впровадження означеної моделі тісно пов'язане з архітектурою підприємства. Головна мета архітектури підприємства – надати деяке підґрунтя, своєрідну мову задля якісного та результативного спілкування керівників організацій та спеціалістів у сфері інформаційних технологій. Створення такої мови є необхідним тому, що основні складові частини архітектури – діяльність організації з точки зору управління та сфера інформаційних технологій є досить масштабними. А тому спеціалістам в одній сфері достатньо важко сформувати повноцінне бачення іншої сфери. В самому широкому сенсі під архітектурою підприємства розуміють «сукупність відомих процесів та елементів, що використовуються для підтримки цих процесів» [305].

Так, наприклад, стандарт ANSI/IEEE 1471-2000 визначає архітектуру підприємства як «фундаментальну організацію системи, що складається з сукупності компонент та їх зв'язків між собою та зовнішнім середовищем, а також принципи, якими керуються при їх створенні на розвитку» [305]. Під підприємством тут розуміють «одну або декілька організацій або їх частин, які поєднані спільною метою надання певного результату, наприклад послуг чи товарів». Саме тому термін «архітектура підприємства» може бути органічно поєднаним з політико-управлінським дискурсом.

Існує декілька варіацій архітектури підприємства. Найбільш розповсюдженою на сьогоднішній день є модель Дж. Захмана [305]. Презентуючи свою модель, Дж. Захман акцентує увагу на тому, що вона, перш за все, розроблена для впровадження на промислових підприємствах. Саме на таких підприємствах загальна технологічна складність та масштабність діяльності унеможливають зростання показників ефективності без всебічної оцінки наявних можливостей та перспектив. Дж. Захман пропонує розглядати діяльність підприємства з певних точок зору, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори (див. Додаток Ж). Популярність запропонованої Дж. Захманом моделі пояснюється її всебічністю та ефективністю при втіленні у конкретних умовах. У досить узагальненому вигляді ця модель при застосуванні стосовно побудови системи ЕУ відповідає на питання: «Хто?», «Як?» та «Для чого?». Відповідь на ці запитання закладає специфічні особливості майбутньої системи ЕУ.

Структурно-логічна модель, заснована на концепції Дж. Захмана, отримала широке розповсюдження під узагальненою назвою «архітектура системи ЕУ». Відповідно до цієї моделі ми можемо уявити собі систему ЕУ як взаємозв'язок декількох тісно пов'язаних один з одним «рівнів», жоден з яких не може бути винесеним за межі системи без суттєвих наслідків для останньої. Тобто, архітектура системи ЕУ є цілісною моделлю взаємозв'язку усіх елементів вертикалі та горизонталей складових управлінської сфери. В той же час вона виступає і як сукупність принципів впровадження та підтримки новітніх управлінських рішень, які базуються на можливостях сучасної сфери ІКТ [50].

Принципово важливою характеристикою архітектурного підходу є значна увага шляхам модернізації та масштабування системи у відповідності до потреб сучасності. Будь-які зміни потенційно здатні зруйнувати баланс усієї системи, або призвести до різкого падіння ефективності, тому питанням

оновлення структурних елементів ЕУ має приділятися особливе значення незалежно від конкретного способу початкової реалізації проекту.

Формування основних принципів, рекомендацій та пріоритетів у створенні системи ЕУ на кожному рівні залежить від сукупності соціальних, економічних та політичних умов, а також потреб у ньому. Результатом цього є необхідність координації одразу декількох рівнів системи, а саме:

- послуги та функції, які пропонується надавати за допомогою новітніх ІКТ;
- сукупності даних, які потребуються для підтримки надання вищезазначених послуг;
- безпосередніх прикладних систем, які виступатимуть ланкою, що пов'язуватиме різні підрозділи та рівні;
- апаратного забезпечення та конкретних програмно-апаратних реалізацій (прикладного програмного забезпечення, серверів, транспортних систем, модулів доступу, різноманітних розширень та ін.).

Важливо відмітити також можливі відмінності у термінах та поняттях на етапі проектування різних блоків системи окремими групами, що теж потребує окремої уваги.

Наведений аналіз показує відсутність єдиної універсальної структурної моделі системи ЕУ. Натомість кожен окремий випадок впровадження ІКТ в управлінські процеси потрібно розглядати як унікальний та загалом неповторний. На конфігурацію майбутньої системи впливають географічні, культурні, політичні, економічні, соціальні та інші особливості. Не в останню чергу успіх означених перетворень залежить від готовності самого суспільства інтеріоризувати нововведення, розмежовувати поняття необхідності й неминучості, з одного боку, та доцільності й корисності – з іншого. Безумовною передумовою налагодження системи ЕУ у нашому випадку є стрімке пришвидшення появи громадянського суспільства, підвищення політичної культури широких верств населення, пробудження їх зацікавленості у власному політичному житті.

Успішність впровадження означеної системи багато в чому залежить від розуміння її структури та функцій у суспільстві. Під структурою електронного уряду прийнято вважати сукупність певних усталених характеристик та елементів, які є мінімально необхідними для функціонування системи електронної взаємодії влади та суспільства. Сегментація сучасного соціуму може проводитися за доволі різними

критеріями, починаючи від ступеню інформатизованості суспільства (може виражатися у кількості комп'ютерів на душу населення, або у глибині проникнення електронних комунікацій у життя пересічних громадян), і до наявності інформаційної свідомості яка, згідно з концепцією М. Кастельса, може бути охарактеризована як визнання визначної ролі інформації в сучасному суспільстві, відношенні до неї як до різновиду капіталу, який можна обміняти на матеріальні чи інші блага.

Нерівномірність доступу до інформації є найважливішим критерієм соціальної стратифікації саме у розвиненому інформаційному суспільстві, оскільки за його межами він втрачає свою значущість. Відповідно, доступ до інформації перетворюється на бажану характеристику для сучасного індивіда.

РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ НА ПРОЦЕСИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

3.1 Сучасні механізми легітимації державної влади та загрози делегітимації в епоху інформаційного суспільства

Поряд з процесом легітимації політичної влади, що закріплює за тим чи іншим її суб'єктом право на її (влади) відтворення в конкретному політичному просторі, може відбуватися і зворотний процес. Будь-яка політична влада потенційно має загрозу відчувати наслідки делегітимації, через те, що легітимність не є одвічним її атрибутом. «Влада повинна постійно її підтверджувати і зміцнювати» [118]. Політична влада може динамічно змінювати свій стан від легітимності до делегітимності [119]. Здатність моментально реагувати на виклики політичної дійсності, детермінує нестійкість легітимності як інституту, конфігурація якого періодично підлаштовується під наявні соціально-політичні вимоги [120].

Право політичної влади на контроль над конкретним дискурсом, її правомочність і визнання як джерела політичної ініціативи, може періодично оскаржуватися. Легітимність політичної влади, а також політичного режиму може піддаватися сумніву. Процес демократизації політичних інститутів, що є характерною рисою сучасності, породжує конкуренцію серед претендентів на політичну суб'єктність, тим самим, створюючи умови для розвитку і інституціоналізації практик делегітимації, «загострення яких може викликати кризу і навіть крах політичного режиму» [121]. Процес делегітимації залежить від цілого ряду причин і умов, його супроводжуючих. До делегітимації політичного режиму причетний цілий ряд факторів, які ще не були затребувані як об'єкт і предмет дослідження у політологічному дискурсі. Однією з важливих проблем при дослідженні делегітимації є відсутність класифікацій факторів, що впливають на цей процес.

Фактори, що ініціюють процес делегітимації політичних режимів, можуть бути представлені у чотирьох класифікаційних системах. Перша система, класифікує фактори делегітимації залежно від сфери життєдіяльності. У ній представлені соціокультурні, економічні, екологічні, географічні, технологічні, езотеричні та політичні чинники. Процес політичної делегітимації соціально обумовлений. Він безпосередньо залежить від громадських структур, що виникли багато сторіч назад,

отверділи і представляються у формі традицій. Політичний режим повинен підтримувати їх. У випадку, якщо політичний режим буде дбайливо ставитися до традиційної спадщини системи, його шанси досягти належного рівня легітимності багаторазово збільшуються.

Легітимація закріплює інституційний порядок, а тому інституційний порядок є наслідком репрезентації традиційного. Суб'єкт влади, що поділяє спільність традицій, механізмів визнання і виправдання, буде визнаватися та виправдовуватися в міру збереження свого зв'язку з традиційними механізмами, які є тією мовою, на якій і відбувається спілкування з об'єктом. Трансформація соціокультурного оточення може представлятися важливою підставою для наростання механізмів делегітимації політичного режиму. «При ціннісній, моральній та ідеологічній ерозії в суспільстві збільшується аномія і частота проявів насильства, здійснюване правлячим політичним режимом» [1]. Політичний режим починає втрачати наявні у нього ресурси контролю над свідомістю об'єктів влади. Легітимаційний ресурс влади багато в чому залежить від її здатності враховувати соціокультурні фактори суспільного розвитку конкретно-історичного періоду.

Українські політичні реалії показують наявність саме проблеми недостатності соціально-політичного контексту діяльності політичної влади.

Основи нової традиції ще не інтерналізувалися в політичну свідомість українського суспільства [8]. Політична влада рідко приймає блискавичні рішення – всі вони, так чи інакше, пов'язані з результатами численних моніторингів, соціологічних опитувань та досліджень. В умовах, коли велика частина населення України ще зберігає ностальгію за радянським минулим, з яким вони готові розділяти сентиментальні ідентичності, спроби руйнування традиції несуть за собою гучний резонанс, здатний зіграти на політичну делегітимацію. Символічно, що ще активніше опір реформам може відбуватися в політичних системах, де зв'язок з традицією проявляється більш чітко, де традиція простяглася у царину політичної інтеракції. «Сукупність правил, що визначали відносини між владними і підвладними, мала різне походження і була результатом тривалого історичного розвитку. Одні з таких правил склалися протягом століть і закріплювалися потім у вигляді звичаїв і традицій. Інші виникали і закріплювалися в якості точних формулювань законів» [11].

Пориваючи з традицією, політичний режим спочатку не може претендувати на визнання з боку всього електорату. Ризики політичної делегітимації багаторазово збільшуються, якщо політичний режим бере на

себе відповідальність за руйнування традиції і, при цьому встановлює нові правила і норми, канонізуючи їх. Прикладом можна привести політичний текст «помаранчевої революції». Ідеологічні елементи, використані опозицією в політичних текстах, релевантні для української політичної культури, були сприйняті і підтримані аудиторією. Через рік після подій української «помаранчевої революції», на майдан вийшли десятки тисяч людей, а на вулицях Києва знову з'явилися тисячі машин зі слідами «Помаранчевого» політичного контексту. Адже, святкова атмосфера сприяє створенню ситуації, при якій політично мертвий, дискредитувавши себе політичний режим висміюється, тому що в ньому знаходиться комічне, що є показником певної невідповідності, опозиції і неспіввіднесення з звичною реальністю. Висміювання політичних ідей негативно впливає на політичний режим, оскільки містить в собі делегітимаційний потенціал. Причетність політичної сатири до процесу делегітимації влади вже потрапляла в поле зору дослідників [25].

Революції, що відбулися на пострадянському просторі, символізувалися квітковими революціями, з бунтом квітів, що викликають правлячий політичний режим на своєрідний діалог ненасильства. Грузинська революція троянд, киргизька тюльпанова революція, молдовська революція виноградної лози, «помаранчева» революція в Україні демонструють нам присутність елементів рослинного світу, що протиставляють власну органічність – синтетичності правлячого режиму, що позиціонують себе в опозиції до нього. Сукупність соціокультурних чинників делегітимації політичної влади може бути виміряна і соціологічною парадигмою. «Здатність політичної влади задовольнити інтереси різних соціальних груп і об'єднати їх в загальний інтерес, переконати їх в своїй справедливості є її важливою якістю, яка підсилює стабільність політичної системи і підвищує рівень її легітимності» [22]. Особливості поведінки тих чи інших соціальних груп у періоди кризи політичної системи можуть бути враховані при прогнозуванні делегітимаційних сценаріїв.

Одним з локомотивів делегітимації політичного режиму є молодь, через її найбільшу активність в періоди криз. Ситуація політичної невизначеності консолідує її. Саме молодь першою зреагувала на карнавальні елементи стояння на «Майдані». Молодь, що збиралася на майдані, виступала як своєрідна референтна група. «Мирний характер блокади урядових будівель і адміністрації президента, безсумнівно, був тим фактором, який підсилив рух і забезпечив йому повагу з боку громадян [106].

При дослідженні легітимації нових і делегітимації старих режимів, які дискредитували себе в очах каталізаторів делегітимації – молодіжних рухів, слід звернути увагу на популярну ідею ненасильницького дії. Теоретик ненасильницьких дій, американський учений Д.Шарп виділяє близько 180 способів ненасильницького впливу на правлячий режим. Подібні заходи можуть бути досить ефективні, тому як вони нічим не загрожують їх організаторам. У зв'язку з цим логічно припустити ймовірну соціальну базу прихильників даних акцій. В першу чергу, застосувати ненасильницькі дії проти правлячого режиму спробує молодь. Активісти грузинської «Кмари» могли дружно зняти верхній одяг при вигляді якого-небудь чиновника, чи вітати його «сміхом без причин».

Унікальність ненасильницьких дій, звертає на себе увагу. Досить докладно висвітлює практику ненасильницьких дій в легітимації та делегітимації політичної влади стосовно до українських подій 2004 року С. Кара-Мурза [82].

Делегітимаційні можливості використання практик ненасильницької дії дуже широкі. С.Кара-Мурза відзначає, що «Ненасильницький характер дій з боку опозиції (особливо якщо їх здійснює «певна» публіка, як на банкетах ліберальної професури) притупляє саму здатність влади бачити загрози, служить як «знеболювальне» держави на першому етапі революцій і заколотів. Держава стає нездатною реагувати на сигнали, які в нормальній ситуації спричинили б найрішучіші дії» [82]. Можна уявити, що подібний варіант політичного участі буде досить популярним серед тих громадян, які мають деякі претензії до правлячого режиму. Чим більше громадян буде намагатися і згодом використовувати ненасильницькі практики взаємодії з правлячим режимом, тим більше буде вірогідність поступового руйнування правлячого режиму, його політичної делегітимації. Переконливим прикладом реалізації ненасильницького потенціалу може бути використання помаранчевого кольору в період протистояння правлячого режиму і опозиції в Україні в період «помаранчевої революції».

Схильність до демонстрації та реалізації ненасильницької участі громадян перебуває у фокусі креативних розробок опозиційних сил. Ненасильницькі дії населення можуть провокуватися різними ігровими стратегіями. [97].

До делегітимації політичних режимів, що утворилися на пострадянському просторі, причетні і політичні еліти, які прийшли до влади в результаті розпаду СРСР. Тому, делегітимацію сформованих за їх участю

політичних режимів можна розглядати як комплекс закономірностей, їх груповою ознакою. Здатність демократів першої черги використовувати методи соціальної дистанції, нівелювати її, вміло демонструвати її відсутність в період декларування демократичних принципів, виступали передумовами їхньої політичної легітимації з одного боку, і делегітимації політичних режимів радянської номенклатури – з іншого. Американський дослідник Д. Томпсон вважає, що факторами трансформації виступали самі «відмінності між «Комісарами» і «дисидентами» [288]. Говорячи про демократичні трансформації Східної Європи в даному контексті, Р. Дарендорф наголошує: «Що може бути краще професора історії середньовіччя в якості ведучого парламентарія в Польщі, драматурга – в якості президента Чехословаччини і диригента – як надії для багатьох людей в Східній Німеччині» [67].

Ще одним прикладом соціологічного виміру делегітимації політичного режиму, може виступати участь у цьому процесі маргіналізованих соціальних груп. Політичний режим, легітимність якого оскаржується маргіналізованими групами, несе повну відповідальність за нездатність професійної самоідентифікації останніх, за їх схильність до девіацій [86].

До соціокультурних факторів делегітимації політичного режиму відносяться ідеологічні переконання тієї чи іншої соціальної групи. Нові соціокультурні знання, ідеали та цінності стимулюють кризові явища старої ідеології і прискорюють делегітимацію існуючого політичного режиму. Дану проблему в політології дослідив італійський дослідник К. Моссбергер, який вважав, що спеціальні знання і наукова культура є важливою політичною силою [272]. Вагоме місце в системі соціокультурних чинників, які здатні привести до делегітимації правлячого політичного режиму, займає релігія, на ґрунті якої і виникають делегітимаційні виклики. Створенню соціальних умов для стабільності та легітимності політичної влади сприяють ті цінності, які поділяє більшість членів суспільства [273]. Виродження даних цінностей ставить під сумнів легітимність політичного режиму і виступає ініціатором делегітимаційних процесів.

Ще одним чинником делегітимації політичного режиму є економічний фактор. Легітимність режиму багато в чому пов'язана з його економічною ефективністю. Спільні з політичним режимом економічні ідентичності несуть великий легітимаційний потенціал, і, навпаки, у разі їх відсутності, імовірна делегітимація політичного режиму. Політична влада несе відповідальність за добробут своїх громадян, що наділяють її легітимністю в

разі спільності уявлень про економічний добробут і тим обсягом благ, який представляється їм політичною владою.

Політичний режим, здатний забезпечити народові гарантований мінімум благ, користується підтримкою народу, готового легітимізувати цей політичний режим [95]. Періоди політичних криз, які ставлять під сумнів легітимність правлячого режиму, пов'язані з економічними кризами. Падіння рівня життя, зростання цін, інфляційні і дефляційні процеси, нездатність політичного режиму економічно захистити важливі соціальні програми здатне деструктивно позначитися на легітимності правлячого режиму.

Політична влада сприймається як некомпетентна влада, не здатна вирішувати накопичені протиріччя, що згодом породжує сумніви електорату в її подальшій правочинності. Відповідно суб'єкти легітимності правлячого режиму відмовляються підтверджувати його право на контроль над конкретним політичним полем. Кожна зміна політичного режиму пов'язана з невідповідністю економічних передумов. Незадоволені виборці колишньої влади, підтримуючи нову владу, пов'язують надії з новим політичним режимом, який обіцяє вирішити проблему економічної самоідентифікації виборців.

Так, грузинській «революції троянд» сприяла глибока економічна криза. Безробіття, низька зарплата, висока квартплата, енергетична криза, перебої у функціонуванні систем життєзабезпечення населення стали потужним подразником соціально-активних громадян у прагненні до делегітимації політичного режиму Е.Шеварнадзе [154]. В умовах подібної економічної кризи, важко було уявити, що захисників легітимності діючої влади могло бути більше, і дії групи М. Саакашвілі зустріли б серйозне протистояння з їх боку.

З метою запобігання процесу делегітимації політичний режим може вдаватися до політтехнологічних механізмів, покликаних сприяти відновленню довіри до нього. Економічна криза, що підриває легітимність правлячого режиму, може бути наслідком недалекоглядної політики будь-якого інституту влади, що мав до нього безпосереднє відношення. В даному випадку запускається механізм перекладання відповідальності.

Економічні потреби електорату виявляються дуже ефективним мотивом, що активізує політичну участь. Тенденція до раціоналізації цінностей та її зв'язок з політичною участю широко представлені у світовій політичній думці. К. Хакер вважає, що беручи участь у виборах, «кожен громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, надасть йому більше

вигод, ніж будь-яка інша» [256, с. 200]. Це і виступає визначальним моментом легітимації нового політичного режиму і делегітимації старого. Електорат може прийняти те чи інше рішення щодо репрезентативності змісту політичної ідеології. Горбатенко В. вважає, що «Існує прямий зв'язок між становищем в економіці і результатами виборів» [33, с. 174]. Легітимний політичний режим несе реальну відповідальність за добробут електорату. Останній, у свою чергу прекрасно обізнаний про розміри власного добробуту, заявленим легітимним політичним режимом. І якщо політичний режим не додержується даних зобов'язань, то неминуча активація механізмів делегітимації. Суб'єкти легітимності мають певне уявлення про те, яким має бути зміст політичних ідей. «Громадяни мають у своєму розпорядженні лише один вид порівняно твердих даних: вони знають, як їм жилося при даній адміністрації. Їм не треба знати в деталях економічну або зовнішню політику діючої адміністрації, щоб судити про наслідки політики» [26, с. 56].

Велика кількість досліджень, знаходять зв'язок економічних мотивів приведення у дію механізмів легітимації та делегітимації на виборах, і визнають існування «економічного» голосування, характерного для політичних режимів Східної Європи та пострадянського простору. Схильність до моделі економічного голосування особливо актуалізується в моменти політичних перетворень. Дана закономірність, пояснюється існуванням одного з найважливіших джерел кризи легітимності правлячого режиму — його нездатності вирішити протиріччя, які роками накопичувалися в економічній сфері. Так, економічне голосування буде виглядати цілком передбачуваною відповіддю виборців на відмову правлячого режиму від колись проведеної політики стандартів.

Безпосереднє відношення до делегітимації політичного режиму можуть мати енвайерменталістські фактори. Американський політолог Д. Істон звертав увагу на роль екологічних факторів у внутрішній взаємодії політичної системи. Екологічні проблеми корелюють з легітимністю правлячого політичного режиму і їх актуалізація ставить під сумнів його легітимність. Проблема целюлозно-паперового комбінату, забруднюючої води озера, була серйозним подразником для правлячого режиму, тим більше ця тема дуже активно нав'язувалася суспільству певними колами, з безсумнівним, перебільшенням реальної загрози. Так, наприклад, свого часу деякі політичні партії намагалися делегітимувати правлячий політичний режим Росії, який погодився утилізувати ядерні відходи на території держави. Виступаючи акторами делегітимації, політичні партії намагалися

знайти підтримку і актуалізованої тематики серед свого електорату. Невипадково популярністю в електорату західноєвропейських державах користуються політичні партії, орієнтовані на проблеми екологічної безпеки, підтримані електорально досить представницькими групами, яких не може не турбувати екологічна тематика. Аргумент за – успіх «партії зелених» на виборах в німецький бундестаг в 2001 році, на хвилі нездатності правлячої політичної еліти, впоратися з викликами екологічної безпеки.

Основний зміст політичного послання, компонентами якого є звернення до екологічних проблем, передбачає їх подальшу репрезентацію частиною аудиторії, що відчуває свою ідентичність основними ідеями у ньому присутніми. Відповідальність за екологічну політику покладається на певний політичний режим, що підтверджується конфліктом норвезької нафтопереробної галузі з урядом, який включає досить велику кількість активістів природоохоронного руху. У разі політичної легітимації представників будь-яких груп тиску на вищому рівні політики, їх причетність до процесу прийняття політичних рішень багаторазово збільшує їх відповідальність за проведену політику в тій сфері, яка колись ними ж і піддавалася критиці. Екологічні фактори впливають на розвиток політичного процесу незалежно від конфігурації політичної системи та домінуючого політичного режиму. У деяких випадках екологічні фактори можуть сприяти виникненню режиму надзвичайного стану [83].

На процес делегітимації політичного режиму мають вплив і географічні фактори. Традиційне протиставлення західної півкулі східній, півночі півдню, сільської місцевості великому місту також знаходять своє місце серед чинників делегітимації політичної влади. Делегітимація політичного режиму може бути неминучою внаслідок актуалізації певних геополітичних закономірностей. Президентська кампанія В. Ющенко передбачувано не зустріла великої підтримки у виборців східної частини українського суспільства, і навпаки, Янукович не зміг конкурувати з Ющенко в суперечці за голоси виборців західних регіонів. Треба взяти тдо уваги і те, , що досить категорично західноукраїнський і східноукраїнський електорат відгукувалися про ймовірні фальсифікації виборів на користь основних кандидатів. 146. Схожу ситуацію можна було спостерігати і на парламентських виборах 2006 року. Результати кампаній є наслідком проходження по території України лінії цивілізаційного розлому. В свою чергу С. Хантингтон підтверджує цю тезу про те, що «Україна - це розколота країна з двома різними культурами. Лінія розлому між цивілізаціями проходить по її центру ось уже кілька

століть» [213].

Закономірності географічної опозиції також можуть поширюватися на довіру до того чи іншого політичного режиму.

Натуралістична парадигма закріплює за феноменом села неіндустріальні характеристики господарства, агрокультурна орієнтованість, взагалі – відставання від більш просунутого, міста Винуватим в асиметрії, в наздоганяючої позиції села зазвичай виявляється безпосереднє керівництво регіонів, на яких покладається відповідальність за фактичний стан справ.

Сільський електорат характеризує більша дисциплінованість, що відрізняє його від міського електорату. Коли аналітики починають прораховувати ризики виборчих кампаній, то одним з них часто виступає низька явка городян, що пов'язується, як правило, зі святами, недільними днями, масовими виїздами за місто, дачними сезонами. Географічна локалізованість території села звільняє виборні кампанії від ризиків, притаманних міським територіям. В той же час, політичної участі селян не може бути достатньо для фактичної делегітимації правлячого політичного режиму. Ефект делегітимації досягається за допомогою міської соціальної бази [222]. Міські жителі надають делегітимації правлячого політичного режиму необхідний формат, з цілого ряду причин, до яких слід віднести можливість городян оперативно реагувати на виклики сучасного політичного поля, що дає їм перевагу своєчасного включення в проблему. Ресурси інформаційної сфери міського простору більш різноманітні ніж сільського, до того ж у міського електорату є можливість працювати з альтернативними джерелами інформації, доступ до яких на селі майже відсутній.

Важливою перевагою городян є їх висока чисельність, постійна ротація складу, соціальна неоднорідність чинників делегітимації. З іншого боку у вітчизняній політичній науці існує традиція закріплювати за сільським виборцем лівий фланг політичного спектра, що, безсумнівно, не позбавлене підстав в той час як в інших політичних системах (Румунія) селяни відносяться до правих. Говорячи про пострадянський простір, в ряді областей Західної України. Слід ще звернути увагу на те, що революції починалися саме в столицях держав (Тбілісі, Бішкек, Київ) - великих містах.

До числа географічних чинників делегітимації політичних режимів, відноситься і фактор регіоналізму. Нерівномірність розвитку регіонів, їх соціокультурна та економічна унікальність, спочатку позиціонуються як фактори, перешкоджання стійкості і ефективності протікання процесу придбання політичної влади і ношення до неї виборця. Л.Кучма висловився

з цього приводу досить чітко: «Україна немов би зіткана з чітко різних історичних областей. У кожній свій вигляд, їх не переплутаєш. Для байдужих і недругів це кляптева ковдра, для тих, хто любить Україну, - сповнений глибокого змісту і краси візерунок» [156]. Болгарський політолог В. Проданов вважає, що на легітимацію і делегітимації правлячого політичного режиму впливають і технологічні чинники. На його думку, можливості технологічних факторів обумовлені зростаючою роллю науково технічного потенціалу. Розвинена держава володіє потужним технологічним інструментарієм, що використовується правлячим політичним режимом для здійснення насильства. Даний технологічний інструментарій виявляється покликаним обслуговувати статус суб'єктів влади [162].

Досягнення науки і техніки використовуються з метою легітимації не тільки правлячим політичним режимом. Доступ до високих технологій відкриває можливість проведення паралельної політики. Чим вище рівень технологізованості суспільства, тим менше шансів у правлячого політичного режиму створювати релевантні політичні концепти, відстежуючи і контролюючи інформаційний і технологічний потенціал суспільства.

Створюється ситуація, при якій правлячий політичний режим не встигає за потребами суспільства в технологічній гонці. «Помаранчева революція» значно оптимізувала зростання технологій звернення до аудиторії виборців. Використання даних технологій опозицією, делегітимувало режим Л. Кучми та пізніше В. Януковича, стало однією з умов легітимації власного іміджу. До їх числа потрібно віднести Інтернет, поширення якого різко збільшило можливості для ефективної комунікації. Соціальні групи, в можливостях яких забезпечити собі доступ до мережі Інтернет, несуть в собі високий делегітимаційний потенціал. Американський політолог М. Олкотт зазначає, що «хоча зміст новин на державних каналах строго контролюється, близько половини сімей, у міській місцевості деяких пострадянських країн за різними оцінками має доступ до супутниковим програмами, зокрема новинним, російською, англійською та турецькою мовами. Для блокування доступу до «заборонених» сайтів в Узбекистані використовують китайську технологію, але існують інтернет-кафе, і багато молодих узбеків вже придбали достатні навички роботи з комп'ютером, щоб отримати матеріали, які держава намагається робити недоступними» [157].

Можливості ефективного впливу технологічного фактора на делегітимацію правлячого політичного режиму, були продемонстровані в

революційних сценаріях в Югославії, Грузії, Киргизстані та в Україні. На прикладі подій, що відбулися в цих державах, з великою впевненістю можна стверджувати, що істотно змінилася технологія самих революцій.

С. Чукут вважає, що в даних подіях ми маємо справу з новим типом революцій - це революції в добу глобалізації та інформаційного суспільства» [220]. Політичні технології своєчасно реагують на останні технічні досягнення і яскравим прикладом є створення інтернет-сайтів, які надають користувачеві інформацію, потенційно здатну делегітимувати наявний політичний режим. Так, наприклад, у період «помаранчевої революції» поширення отримало мистецтво графіті, і нарешті, до делегітимації правлячих політичних режимів стали підключати мобільні телефони. СМС-повідомлення стали використовуватися практично в кожному більш-менш масштабному як легітимуючому, так і делегітимуючому акті. На протязі усього періоду розвитку людства політична влада існувала тоді, і, відповідно, її легітимність підтримувалась до тих пір, поки існувала таємниця, поки діяв сакральний елемент, з яким зв'язувалась функціональність правлячого режиму. У цьому контексті вимальовується ще одна залежність правлячого політичного режиму, що відноситься до здатності до збереження та репродукції «псевдо надприродного», що оберігає правлячий режим від делегітимаційних викликів. Втрата політичним режимом легітимності в ірраціональному контексті є наслідком втрати його таємниці, зникнення його сакрального іміджу.

Відбувається розвінчування сутності політичного режиму, підтверджуються його нездатність підтримувати зв'язок із легітимуючим набором якостей. У процесі делегітимації правлячого режиму з'ясовується, відсутність будь-яких ресурсів, які стримують сумніви суспільства в справедливості його виключної ролі. Звернення до надприродного знання в процесі легітимації характеризує політичні режими, на чолі яких стоять харизматичні лідери. Знання законів влади та її механіки надає їм значні переваги при конструюванні політичних ідеалів та інтерпретацій, причому функціоналізм ідей не є відмінною рисою конкретного історичного часу, але в той же час потрібно визнати, що езотеричний фактор впливає на легітимність правлячого політичного режиму і в сучасний період. Схильність до відчуття спільності ірраціональних ідентичностей з правлячим режимом, характеризує традиційні суспільства, що не розпізнають інноваційні імпульси еволюції зовнішнього середовища. Особливо доречними подібні практики були в монархічних системах, де монархи могли здійснювати

«чудеса». Легенди про здатність французьких і англійських королів зцілювати золотушних, підтримували традиційну легітимність монархічної «влади». Політичний лідер в цілях легітимацію може використовувати владну атрибутику, в якій концентрується сила.

Ірраціональний ресурс робить політичного лідера пророком, що володіє знанням про наявний інституційний порядок, про таємні закони буття «Архаїчне мислення сприймає майже всяке знання як священну владу, і, зрозуміло, з цієї точки зору знання майбутнього не може бути нічим іншим. Пророцтво проникає крізь товщу часів і обставин, причому здійснюється це не за допомогою раціонального аналізу, а в результаті просвітлення, візіонерства, духовного прориву» [210].

Легітимуючі можливості ірраціонального фактора були ще раз продемонстровані в період так званої «помаранчевої революції». До них можна віднести міф про отруєння В. Ющенка, дуже грамотно відіграний його політтехнологами.

Особа В.Ющенко викликала співчуття українського виборця, до того ж сама історія з отруєнням представлялася як таємнича і непрозора. Кількість людей, що співчували В.Ющенко, рахувався мільйонами. Виборці стежили за розвитком подій півтора місяця. Ірраціональні чинники здатні забезпечувати делегітимації політичних режимів незалежно від рівня політики. До ірраціональних сценаріїв досить часто вдаються у тих дискурсах, де рівень легітимності традиційних інститутів є дуже високим. Крім того, до числа факторів, що делегітимують політичний режим можна віднести і безпосередньо політичні чинники.

Наприклад, фальсифікація підсумків виборів. Революції на пострадянському просторі відбувалися по приблизно схожим сценаріям. Спочатку було невдоволення результатами минулих виборів. Правлячий режим звинувачувався у фальсифікації в Грузії, Киргизстані та Україні. Подібність сценаріїв делегітимації правлячих режимів у даних державах важко вважати випадковими. С.Кара-Мурза вважає, що «Якщо перехоплення влади проводиться в момент виборів, ефективним механізмом є створення обстановки максимально «брудних» виборів – з тим, щоб виникло загальне відчуття їх фальсифікації» [82].

На делегітимації політичного режиму впливає зменшення можливостей вертикальної, спрямованої вгору мобільності, що приводить до інтенсифікації делегітимаційного процесу [82]. Претенденти на політичну легітимність змушені вести боротьбу в рамках конфлікту з погано

вираженими умовами. До делегітимації правлячого режиму здатна привести корумпованість влади, перехід від виборної влади до призначеної. Дослідники відзначають, що обмеження права політичних гравців на висхідну мобільність призводить до депривації, фрустрації, невдоволення політичним режимом, дезінтеграції і розпаду політичних інститутів, що породжує політичну нестабільність [177]. Політична нестабільність, яка веде до делегітимації політичного режиму, є ставлення політичної еліти до політичної інституціоналізації.

Високий відсотковий бар'єр, фільтруючий потрапляння в парламент, обмежує шанси малих політичних партій, члени і прихильники яких можуть справедливо звинуватити політичний режим у нелояльному реагуванні на вираження їхньої участі.

Перехід від процедури обрання посадових осіб до їх призначення також ускладнює доступ до влади нижчих верств населення, тим самим закриває канал, що забезпечує право на вертикальну зростаючу мобільність. Ситуація при якій розподіл влади відбувається по горизонталі не може влаштувати активні електоральні групи, що дає їм формальний привід для запуску процедури позбавлення прав на використання влади правлячого політичного режиму. До числа політичних чинників делегітимації правлячого режиму відноситься і корупція. Колапсу політичного режиму часто передують широке розповсюдження корупції [55]. Якщо ерозія торкнулася і судової влади, то у звичайних громадян вже не залишається жодної надії на справедливість і фактом стає повна криза легітимності. Зв'язок даної проблеми з делегітимацією політичних режимів була відзначена як вітчизняними, так і зарубіжними політологам [55]. У делегітимації правлячого режиму велика роль інституту опозиції. В деяких політичних системах влада досить спокійно ставиться до опозиції, яка є легітимним політичним інститутом. Процеси зміни влади протікають в даних системах відносно безболісно, що зумовлено в першу чергу тим, що існування опозиції, її право на діалог з владою на рівних давно сприймається як саме собою зрозуміле.

Можна говорити про наявність особистісного виміру здатності опозиції виступати провідником делегітимації правлячих політичних еліт.

До числа політичних чинників делегітимації режимів може бути віднесене і зростання націоналістичних викликів. Так, на думку деяких дослідників, ціла низка пострадянських країн вже знайшла найбільш релевантну форму політичної консолідації джерел легітимності. Як

відзначають В. Лапкін і В. Пантін, «ряду держав тим чи іншим способом вдалося знайти найкоротший шлях до досягнення цієї мети, і вже на цій основі вони вибудовують сьогодні свою ідентичність і геополітику. В інших, в силу їх високої спорідненості з радянським ринковим господарством, процеси національної консолідації протікають набагато повільніше» [48]. Це ускладнює формування делегітимаційних тенденцій і грає на руку наявному політичному режиму. Вимоги до правлячого режиму недостатньо чітко формулюються, що є наслідком відсутності прозорості етнічної самоідентифікації та ідентичності громадян. Практики, що мали місце на пострадянському просторі, переконливо продемонстрували залежність делегітимації політичних режимів від територіальної цілісності держави. Наявність всередині новоутворених держав політичних суб'єктів, що претендували на визнання і інституціоналізацію власних сепаратистських проєктів, у першу чергу, позначалося на зниженні довіри до правлячого політичного режиму, виступаючи найпотужнішим чинником його політичного фіаско.

Поряд з означеною вище можна навести і альтернативну класифікацію факторів делегітимації політичних режимів за ступенем їх приналежності до інститутів конкретної політичної системи, або ступенем інституціоналізації. Так, інституціональні фактори політичної делегітимації беруть свій початок в особливих формах соціальних зв'язків, для яких характерна тривалість існування і певні умови взаємодій. Це наслідок існування легітимних інститутів, що вміщують в себе комплекси загальноприйнятих норм і правил. В цілому ряді ситуацій, легітимність особливих соціальних інститутів як контролюючих політичне поле може оскаржуватися, приводячи до делегітимації політичного режиму, який спирається на колись визнаний інституційний набір. Правлячими політичними режимами держав пострадянського півдня створена система інституційних фільтрів, що ускладнюють процеси поповнення політичної еліти.

Виключність значення інституційних факторів, які, з одного боку, сприяють легітимації політичних режимів, а з іншого боку, ініціюють включення делегітимаційних механізмів в пострадянських державах отримала досить широке освітлення у світовій та вітчизняній науковій літературі. Деякі автори звертають увагу на можливість такого інституту як армія, бути «Могутнім чинником делегітимації в багатьох країнах, що розвиваються». В деяких політичних системах, роль інституту армії є традиційно високою, що перетворює її в один з ключових ферментів як

легітимації, так і делегітимації політичного режиму. М. Вершинін підтверджує, що ймовірність дестабілізації політичної системи «особливо висока в тих країнах, де існує стійка традиція військових переворотів» [24, с. 223]. Як правило, військові перевороти трапляються тоді, коли армійські соціальні кола не задоволені своїм становищем, а їх ресурсів цілком буває достатньо для того, щоб вони виступали дієвим механізмом глибинних соціально-політичних перетворень. Домінуюче соціальне розшарування в армії виступають генераторами делегітимаційних настроїв.

Вищі армійські чини можуть усвідомлювати, що вони є певними гарантами порядку і справедливості, але правлячий режим, руйнує цей стереотип. Криза правлячого режиму позначається на армії. Намагаючись звільнитися від відповідальності за наявний стан справ, вищі армійські чини можуть перекласти провину на сам правлячий режим, виступивши при цьому каталізатором його делегітимації. Провідниками делегітимації виступають не тільки вищі військові чини. «Переконання в нелегітимності і нестабільності режиму нерідко поширюється і на солдатів, сержантів, молодших офіцерів. Коли диктатору особливо потрібні лояльні силові структури, вони перестають працювати» [63]. Тим не менш, новій владі в особі військових часто вже не вистачає знань і дипломатичності для досягнення відносної стабілізації. При здійсненні влади представникам військової еліти може бути властива «безапеляційна тональність виступів, авторитарність у прийнятті рішень, відчуття власної безкарності» [63]. Перебуваючи в ситуації, коли у населення існують дуже високі очікування щодо реформаторських здібностей нової влади, що змінила стару, силові політичні кола часто бувають нездатні продукувати грамотні політичні рішення, що, в свою чергу, позначається на їх легітимності. Тим самим, створюються оптимальні умови для чергового перевороту.

Таким чином, можна вивести гіпотезу, що зв'язує делегітимацію правлячого політичного режиму з традицією військових переворотів в конкретній країні. У разі існування цієї традиції, в моменти настання криз легітимності правлячого політичного режиму буде необхідно досягти консенсусу з інститутом армії. Легітимність деяких політичних режимів прямо пов'язана з ефективністю дії армії. Особливо це актуально для тих режимів, «саме визнання яких суспільством нерідко пов'язане з їх здатністю відстояти національні інтереси у збройній боротьбі з зовнішнім ворогом» [237]. Делегітимація правлячого режиму матиме шанси на здійснення, якщо інститут армії не зможе ефективно реалізовувати покладені на нього функції.

Що стосується легітимації та делегітимації політичних режимів, пострадянського простору, то слід зауважити, що роль армії в даних процесах не представляється помітною. В той же час, ефективність делегітимації правлячих режимів, багато в чому, обумовлена відмовою армії у застосуванні сили проти опозиції. Деякі дослідники вважають, що подібна установка була наслідком падіння рівня відповідальності і дисципліни армії.

Майже всі «Кольорові» революції були ненасильницькими, а випадки, коли армія використовувала проти опозиційних сил наявні у неї ресурси, є практично одиничними. В окремих випадках, розкладання армії може досягати критичних масштабів [225].

Примітним є і той факт, що численні апеляції В. Ющенко під час «помаранчевої революції», адресовані інституту армії, закликали солдатів і офіцерів не втручатися в електоральний процес, відмовитися від пособництва фальсифікації виборів, а також не застосовувати проти опозиції силу. У подібних зверненнях, поза всяким сумнівом, присутня деяка логіка, в тому числі, і пов'язана з можливою реакцією адресатів даних апеляцій. У даному контексті, вибудовується досить чітка залежність ефективності дій армії від її зв'язків з різними неформальними інститутами, здатними чинити на неї вирішальний вплив. Схожої точки зору дотримується С. Кара-Мурза, який вважає, що те, чи стане який-небудь середньостатистичний солдат захищати будинок генерала з Рубльовки, може бути з'ясовано, напевно, в той момент, коли подібна проблема стане актуальною.

В свою чергу неінституціоналізовані фактори делегітимації політичної влади є досить динамічними, так як вони не оформлені соціально та не закріплені відповідною традицією їх проявів. Внаслідок цього, вони не можуть претендувати на тривалість існування. Такими факторами можуть бути економічна криза, нездатність реформістських політичних еліт забезпечити ефективність в управлінні, персональні якості політичного лідера, екологічні детермінанти, форс-мажорні обставини. Неінституціоналізовані фактори делегітимації політичного режиму мають явно виражений суб'єктивний характер, за кожним випадком стоїть певна проблема у контексті наявної по відношенню до неї сучасності.

Політичні рішення в ряді ситуацій можуть прийматися з досить серйозними обмеженнями (недолік інформації, дефіцит ресурсів), що буде створювати їм імідж як результатів спонтанного, моментального творчого акту того чи іншого суб'єкта влади. Наслідки прийнятих політичних рішень можуть зіграти як в пасив, так і в актив правлячому політичному режиму.

Фактори делегітимації політичних режимів можуть класифікуватися залежно від приналежності механізмів делегітимації до конкретної політичної системи. Процес делегітимації політичного режиму може бути закладеним в самій політичній системі. Також керування делегітимуючими процесами може здійснюватися з-за рамок цільової політичної системи.

Внутрішні чинники делегітимації політичного режиму враховують можливості системи до автономізованого керування конфліктною ситуацією на всіх представлених в політичній системі рівнях. Проблема, здатна породити і активізувати делегітимуючі механізми, характеризує конкретний політичний контекст, що виникає та реалізується всередині конкретної політичної системи. А. Глухова, розглядаючи внутрішні фактори, що призводять до делегітимації правлячого політичного режиму, пропонує розрізняти кризу легітимності, кризу інститутів, кризу системи правління. Г. Алмонд і С. Верба серед великої кількості факторів, що призводять до делегітимації правлячого політичного режиму, пропонують акцентувати увагу на факторі політичної дискримінації, який характеризує конкретні політичні випадки. Означена проблема поглиблена коріннями в кореляцію політичної участі та легітимності політичного режиму. Почуття, що в тебе є можливість участі в політиці, збільшує легітимність системи і веде до політичної стабільності.

Зовнішній фактор потенційно веде як до легітимації політичної влади, так і до її делегітимації. Парадигмальною основою тут виступають принципи міжнародної політики, відповідно до яких починають шикуватися відносини між державами. Саме вони визначають характер легітимації. Очевидним є те, що легітимнішим буде розглядатися режим здатний заручитися підтримкою більш могутніх геополітичних гравців.

В той же час, існують думки стосовно того, що делегітимативні тенденції напряму пов'язані з здатністю політичного режиму адекватно реагувати на геополітичні виклики. Політичні режими з автономною моделлю політики не змушені звіряти свої дії з тим, що скажуть у Вашингтоні. І навпаки найбільш схильними відчувати вплив зовнішньополітичних факторів є політичні режими які тільки сформували свою структуру. При цьому проявляється зацікавленість усталених політичних систем у ролі протезе по відношенню до нових державно-політичних об'єднань. Варто зазначити, що в цілому ідея існування зовнішніх факторів делегітимації політичних режимів логічно впливає з самого факту існування світової політики та міжнародних відносин.

Будь-яка політична система не знаходиться у вакуумі, вона є оточеною іншими політичними системами і може мати як безпосередній так і опосередкований вплив на політичні процеси сусідів. Тому досить логічним є переплетіння інтересів світових політичних гравців. Так, політичний майданчик України давно став місцем зіткнення геополітичних інтересів США, Європи та Росії. Бувають випадки коли достатньо участі одного сильного геополітичного гравця, щоб змінити внутрішньополітичну ситуацію такої нестабільно-політичної держави як Україна, причому означеному гравцю достатньо мати лише базові важелі впливу на систему в цілому.

Важливо зазначити, що значення зовнішніх факторів делегітимації політичних режимів потрібно розглядати крізь призму різних парадигмальних конструкцій.

Відповідно до геополітичної логіки зовнішній фактор буде давати потенційну можливість втручання у внутрішні справи будь-якої держави. З іншого боку, зовнішній фактор постає певною гарантією мирного розвитку демократичної розбудови. Делегітимація політичного режиму, як вже неодноразово було відмічено, може бути спричинено як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами. Безумовно, активізація процесів делегітимації політичної влади не може бути спричинена якимось одним фактором. Процес делегітимації обумовлюється сукупністю різних факторів.

Суб'єктивною передумовою делегітимації політичної влади може виступати і набута особиста непопулярність політичного лідера яка грає на недовіру до політичного режиму. В цьому випадку проявляється персоніфікований характер суб'єктивних факторів делегітимації політичної влади.

В ситуації при якій у політичній системі органи влади формуються за принципом виборності, делегітимація правлячого режиму може бути наслідком встановленого в політичній системі, прописаного законодавчо і закріпленого нормою, легалізованого порядку. Різноманітні механізми зміни політичної влади, що існують у державі представлені в об'єктивному порядку і є наслідком наявного в суспільстві договору щодо питань, пов'язаних з функціонуванням політичної влади. Було відмічено, що перед закінченням строку повноважень легітимність будь-якої влади стає слабшою, продовження повноважень або обрання на новий термін розглядаються як закономірний, тобто очікуваний крок правителя, незважаючи на його явну неправомірність, неконституційність.

Безумовно намагання суб'єкту влади подовжити термін свого

володарювання не може не позначитися на настроях основної групи підвладних, що логічно запускає у дію делегітимаційні механізми.

Факторами ефективності правлячого політичного режиму, що носять об'єктивний характер, можуть виступати економічні досягнення, за конкретний період. Об'єктивні чинники завжди грають на користь політичному лідеру, дозволяючи звільнити свідомість підвладних від суб'єктивних забобонів. Політичний лідер, правління якого спирається на міць персональної складової, напевно не зможе зберегти легітимність, якщо не зможе протистояти об'єктивним факторам делегітимації.

В останні десятиліття намітилася тенденція поширення факторів делегітимуєчих процесів у сучасному полі політики. Розвиток засобів масової комунікації та зокрема інтернету унеможливив у багатьох випадках штучне створення інформаційного вакууму навколо тих чи інших політичних персон та подій. Більш того, такі стовпи інформаційної сучасності як соціальні мережі самі стають генераторами політичних новин та скандалів, через необережні висловлювання політиків, та різноманітні витoki інформації, контролювати які на сьогодні повністю не здатна жодна політична сила. Соціальні мережі стали провідниками суспільної думки, здатними формувати спрямованість суспільної свідомості у потрібному зацікавленім групам напрямку. Як держава, так і загалом політична влада не може бути осторонь процесів інформаціоналізації суспільства, ігнорувати роль новітніх технологій у переформатування взаємовідносин між нею та суспільством. Закритих у культурному та економічному аспектах суспільств залишається з року в рік все менше, і зараз їм набагато складніше контролювати медійний простір, керувати суспільною свідомістю. В той же час у відкритих суспільствах про такий контроль не може йти й мови. Жодним чином держава не компрометуватиме себе нападками на різноманітні свободи особистості. Проте, це не означає, що політична влада дистанціюється від інформаційного простору суспільства. Так чи інакше, окремі політичні суб'єкти завжди будуть зацікавлені у формуванні у суспільній свідомості певного типу мислення, потрібного у конкретний момент. Принципи взаємовідносин держави з суспільством і, в першу чергу, з громадянським тісно пов'язані сьогодні з впровадженням інформаційно-комунікаційних у сферу публічної політики, конкретним вираженням яких є система ЕУ. В зв'язку з чим постає питання, того, яким реальним делегітимуєчим потенціалом володіє система ЕУ за певних суспільно-політичних обставин. У світовій політичній науці це питання представлене

досить поверхнево, через практичну відсутність у сучасній політичній реальності прецедентів делегітимації політичних режимів, причиною якої стало б ЕУ, чи процеси його впровадження.

Загалом цей факт може бути пояснений тим, що імплементацією ЕУ на сьогодні у великих масштабах займаються політично та економічно стабільні режими, які можуть дозволити собі експериментувати з форматами політичної взаємодії громадян з державою. В той час як, слабші у економічному, політичному і культурному (цифрова нерівність) аспектах суспільства не мають ресурсів і чітко поставлених цілей для реальної трансформації політичної системи на основі новітніх принципів інформаційного суспільства. Як показує світовий досвід, впровадження систем ЕУ є процесом довготривалим та ресурсовитратним. Політичні режими які не мають часу та грошей потенційно можуть стикатися з ризиками делегітимації ще на підготовчих етапах, через невизначеність перспектив, та відсутність швидкого ефекту. Більшості розвинених країн світу знадобилося майже двадцять років для побудови ЕУ у сучасному його вигляді, підтриманого інфраструктурою та відповідним типом політичної та інформаційної культури суспільства. Гострота проблеми виявляється при усвідомленні того, що інші суспільства не мають сьогодні таких темпоральних можливостей.

З іншого боку, навіть відносно успішне впровадження системи ЕУ не може гарантувати того, що ця система працюватиме на легітимність політичного режиму а не навпаки. Адже електронна демократія — не є сукупністю демократичних ідеалів, доступних кожному через мережу, вона пред'являє нові, зовсім інші вимоги до суспільства та політичної влади, реалізувати які неможливо без усвідомлення кожним громадянином своєї ролі у процесі підготовки та прийняття суспільнозначущих рішень.

3.2 Світові досягнення «E-governance»: компаративістський підхід

Аналіз сучасного стану розвитку ІКТ в світі показує наявність значної кількості проблем, які носять загальносвітовий характер. Поряд зі значними досягненнями у сфері розбудови інформаційного суспільства у провідних країнах світу, на більшості територій що можуть бути умовно віднесені до країн що розвиваються, спостерігається значний розрив у «інформаційних» можливостях основних соціальних груп. Цей факт і визначає вигляд сучасної інформаційної карти світу. Майбутнє світової інформаційної системи, а на

сьогодні вже практично немає сумнівів у її створенні найближчого часу, залежить від готовності усього світового співтовариства. Створювати подібну систему лише силами розвинених країн виявляється ризиковано, а у деяких аспектах практично неможливо. В той же час, оскільки використання ІКТ в управлінні стало трендом в тому числі й у політичній сфері, а будь-яка політична влада буде намагатися закріпити своє домінування, пошук шляхів легітимації політичної влади за допомогою ІКТ і системи ЕУ вважається досить логічним.

Динамічний розвиток ІКТ детермінує активізацію механізмів впровадження електронного уряду для формування оптимальних процесів комунікації на рівні «суспільство-держава». Офіційна політика нашої держави за останнє двадцятиріччя невпинно прагне до демократичних цінностей, принципів та ідеалів. Демократичні перетворення, які почалися ще за часів СРСР, однією з найважливіших цілей мають побудову сучасного розвиненого соціуму – громадянського суспільства, яке в свою чергу не може існувати без правової держави. А як відомо, серед базових принципів правової державності виступає суверенність народу, яка повинна бути закріплена конституційно, а згодом і традиційно. Тоталітарна модель державного устрою не приймає ідею народного суверенітету як таку, оскільки не має в цьому ніякої необхідності, більш того, бачить у ній для себе певні загрози. Однак сучасні світові тенденції до занепаду тоталітарних режимів дають можливість зробити висновок щодо загальносвітових трендів в напрямку демократизації, а, отже, суверенітет народу – явище, яке купує значимість навіть у тих суспільствах, які до сьогоднішнього дня не відрізнялися прихильністю до ідей лібералізму і демократизму.

Однією зі світових тенденцій, що характеризують демократичні процеси, є повсюдне прилучення широких верств населення до розробки та обговорення важливих суспільно-політичних рішень. Такі елементи прямої демократії знайшли своє відображення в спрощених механізмах комунікації між владою і суспільством не тільки на стадії зворотного зв'язку, коли відбувається аналіз суспільної значимості прийнятих рішень і здійснених заходів, а й на початкових етапах підготовки і ухвалення відповідних законів і приписів. Якщо розглядати сучасні політичні системи крізь призму механізму їх функціонування, як це робить німецький соціолог і політолог К. Дойч у своїй комунікативно-інформаційної моделі, то стає зрозумілим важливість зворотного зв'язку не тільки на останній четвертій стадії циклу

функціонування системи, але і на перших трьох [255]. Безумовним є те, що саме новітні ІКТ здатні надати таку можливість.

Однією зі сторін зазначеного явища є феномен електронного уряду. Аналіз наявної літератури з зазначеної проблематики показав недостатню розробленість багатьох аспектів впровадження та функціонування різних моделей електронного уряду, враховуючи особливості нашого суспільства. До визначення терміна «електронний уряд (е-уряд)» в провідних політологічних школах існують різні підходи. Під електронним урядом може бути представлені «результати трансформаційних змін у сфері управління та надання державних послуг, які дають можливість жителям і бізнесу знаходження нових можливостей для розвитку в новій інформаційній ері» [291, стор. 8]. У той же час ООН в своєму щорічному звіті щодо дослідження проблем та перспектив впровадження електронного уряду в загальносвітовому масштабі наводить визначення електронного уряду як «можливість і готовність державного сектора до розгортання ІКТ для підвищення рівня знань та інформованості суспільства» [291, с. 13].

Суть будь-якого проекту «електронного уряду», зазначає І. В. Агамирзян, полягає у створенні корпоративної інформаційної системи національного масштабу [2].

Очевидно, що політичні аспекти електронного урядування нерозривно пов'язані з економічними. Однак, на нашу думку, термін «електронний уряд» є не зовсім коректним з точки зору розуміння цілісної концепції електронного держуправління. Це пов'язано з тим, що у світовій політичній практиці під терміном «електронного уряду» розуміється не тільки виконавча гілка влади, а взагалі комплексний процес управління, що включає в себе всі гілки влади. Тому коректніше в даному випадку буде говорити про «електронне урядування» або «електронному державу», навмисно уникаючи використання терміну «електронна демократія» через те, що він звужує сферу використання ІКТ в управлінні тільки в полі демократичних режимів [112]. Адже елементи ІКТ можуть ефективно використовуватися і в недемократичних режимах, хоча в цій ситуації вони переслідують дещо інші цілі (виконуючи скоріше функції контролю над особистістю з боку держави, ніж спрощення механізмів участі громадян «в державі»).

У той же час світові лідери в цьому рейтингу постійно змінюються. Разом з тим, всі ці держави досягли високих результатів у силу комплексності та ґрунтовності підходу до впровадження зазначеного явища. Досить наочним є досвід впровадження електронного уряду в Сінгапурі,

розробкою проблематики якого займається Сінгапурський національний університет спільно з урядом. Відповідний звіт був опублікований в 2008 р [45]. Теоретична модель електронного уряду включає в себе серед іншого індикатори готовності держави і суспільства до впровадження електронної системи управління, а саме:

1. Базовий рівень – присутність в мережі Інтернет. На даному етапі держава впроваджує інформаційні сайти та портали для надання різноманітної тематичної інформації населенню. У даному випадку присутній тільки одностороння взаємодія.

2. Другий рівень – це взаємодія органів держуправління з населенням. На цьому рівні присутній проста комунікація, зосереджена на самому відомстві.

3. Здійснення операцій. Цей рівень характеризує технічну і соціальну готовність і здатність держави і суспільства організувати повноцінну систему електронної взаємодії, що включає в себе підсистеми електронних платежів, електронного документообігу, міжвідомчі бази інформації і т.п .

4. Трансформація. Цей рівень характеризує тісний і постійну, вертикальну і горизонтальну інтеграцію держави і суспільства на основі ІКТ [45, с. 4].

На ранніх етапах становлення електронної держави в Сінгапурі необхідність вирішення існуючих проблем призвело до введення технологічного плану «Технічна Архітектура Комплексу Послуг (SWTA)» в 1999 р У викладеному контексті, на думку С. Паллаба, взаємопов'язана структура уряду включає п'ять блоків [45, с. 39]:

1. Розробка бізнес-архітектури
2. Розробка інформаційної архітектури
3. Розробка архітектури рішень
4. Розробка технічної архітектури
5. Проектування і розгортка архітектури управління

Весь подальший розвиток було пов'язано в вирішенням технічних проблем, і орієнтувалося на базові принципи суспільної взаємодії. Треба відзначити величезну роль приватного сектора в побудові Сінгапурської моделі електронного уряду, яка не в останню чергу була пов'язана з особистою зацікавленістю бізнесу в розвитку якісної та прозорої системи взаємодії з державою.

Отже, аналіз світового досвіду впровадження систем електронного уряду дозволяє зробити висновки щодо складності і довготривалості цього

процесу. Проте основним фактором успішності подібних проектів в будь-якому суспільстві є зацікавленість усіх суб'єктів соціальної взаємодії в реалізації зазначених явищ.

У нашій країні вже існують певні нормативні передумови для реалізації концепції електронної держави. Так, ще в 1998 р був прийнятий «Закон про національну програму інформатизації» та «Закон України про інноваційну діяльність». А в грудні 2010 р Кабмін схвалив «Концепцію розвитку електронного урядування в Україні», виділивши понад 3 млн. гривень на її реалізацію.

Проте державні ініціативи можуть не дати очікуваного ефекту через цілого ряду об'єктивних причин. По-перше, на сьогоднішній день у сфері державного управління не спостерігається прямої зацікавленості в реалізації зазначеної концепції. Причини цього можуть бути різні: від елементарної цифровий безграмотності, до небажання боротися з хабарництвом, подоланню якого цей проект повинен активно сприяти. Адже боротьба з корупцією – один з важливих мотивів впровадження електронного урядування в більшості країн [113].

По-друге, важливою проблемою є низький рівень комп'ютерної грамотності серед широких верств населення, тобто їх практична невідповідність до такої форми взаємодії з державою. Цю проблему слід вирішувати комплексно, за допомогою всій вертикалі освіти, починаючи зі школи і закінчуючи інститутами перепідготовки фахівців. По-третє, одним з можливих перешкод на шляху реалізації зазначеної концепції може стати відсутність власного прикладного програмного забезпечення, і очевидна необхідність запозичення зарубіжних напрацювань. Очевидно, що тільки створення загальної атмосфери затребуваності роботи із широким використанням сучасних комп'ютерних технологій з одного боку і політичної волі з іншого сформує умови для швидкого створення електронного уряду. Загальна атмосфера відчуття необхідності подібних змін може принести очікувані плоди. Втім, здійснювати ці заходи потрібно швидко, оскільки, динамічно розвивається, ІКТ не стоять на місці.

Для впровадження в Україні електронної держави необхідно, щоб кожен суб'єкт суспільного життя – як державна влада, так і бізнес разом з громадянами бачили реальні суспільно значимі вигоди для всіх разом, і кожного окремо, а це вимагає формування комплексного підходу до реалізації завдання [18].

Як вже було зазначено вище, значних досягнень у питаннях розбудови системи ЕУ вже вдалося досягти низці розвинених країн. Так наприклад одну з найбільш розвинених систем мають США. Та на даний момент бракує крос-національного аналізу, щоб побачити, які саме аспекти системи впливають на рівень довіри громадян до інститутів політичної влади. Тож аналізуючи ситуацію з розвинутістю системи ЕУ у світі, та їх впливом на процеси легітимації політичної влади треба звернути увагу на урядові веб-сайти по всьому світу, та динаміку їх розвитку за останні п'ятнадцять років, задля розуміння того, якою мірою цифрові технології впливали та впливають не лише на процеси вироблення та прийняття політичних рішень, а й на те, які наслідки тепер мають ці рішення, в тому числі і у аспекті легітимності влади. Для аналізу ми використовуємо дані, надані ООН, яка на протязі останніх п'ятнадцяти років досліджувала розвиток інформаційних технологій у більше ніж 200 країнах світу. (було досліджено 2288 державних сайтів в 196 країнах 2001 році, 1197 сайтів в 198 країнах в 2010 році, 2166 сайтів в 198 країнах в 2014 році) [270]. Загалом, нажаль, на даний момент ми можемо констатувати, що у глобальних масштабах ЕУ не генерує докорінних змін у сфері державного управління, за виключенням кількох країн з топ 10 рейтингу ООН [255]. Компаративний аналіз показує, що країни з обмеженим ресурсами і низьким рівнем проникнення інтернету не мають розвинених веб-сайтів, не говорячи вже про повноцінні веб портали чи навіть фронт-офіси. У більшості досліджуваних країн також спостерігається слабкий зв'язок між тенденціями демократизації суспільства та політики і продуктивності кроків по впровадженню системи ЕУ. При тому, що зробити свій уряд електронним мають можливість і авторитарні, та навіть тоталітарні режими.

В останні декілька років особливої уваги привертає до себе американська модель системи ЕУ, особливо з огляду на те, що ідеологи цієї системи не ставили перед собою завдання впливу на легітимність політичної влади. Джейн Фонтейн досліджувала організаційні аспекти системи ЕУ у США. Карен Моссбергер, Керолайн Толберт, і Мері Стенсбері досліджували концептуальні та емпіричні основи проблеми цифрової нерівності [271]. Девід Гарсон описує питання політики, пов'язані з використанням інформаційних технологій [245]. Брюс Бімбер визначав як інформаційні технології впливають на процеси демократичних перетворень [235]. Річард Девіс багато уваги приділяє дослідженню впливу інформаційних технологій на процеси формування влади [278].

В той же час, задля розуміння можливостей ІКТ та ЕУ підвищувати рівень довіри населення до політичної влади, необхідно розглядати реальні механізми по всьому світі. Глобальні оцінки мають виключну позитивну значущість, тому що дозволяють порівняти країни, які мають дуже різні політичну, організаційну, фінансову динаміку [297]. Інтегральний міжнародний підхід дає дослідникам можливість побачити, як політичні і інституційні контексти впливають на здатність урядів до інновацій в області високих технологій. Ця здатність потенційно визначає можливості підвищення рівня легітимності влади [294].

Завдання компаративістського аналізу країн по всьому світу виявляється досить непростим через їх явну неоднорідність в плані економічного розвитку, типу політичного режиму, культурних зразків, телекомунікаційної інфраструктури та культури використання інтернету [114]. Якщо одні країни економічно успішні то більшість останніх в тому чи іншому вигляді мають економічні труднощі, не говорячи вже про похідні проблеми освіти, житла та охорони здоров'я. Надзвичайно велика і кількість різноманітних проявів інформаційного включення, від регіонів, де широкосмуговий доступ до світової мережі є стандартом, до територій, де ще донедавна були заборонені телебачення та інші засоби масової інформації [85]. Комунікаційні структури також варіюються від суто державних монополій, до справжнього конкурентного середовища. Останні роки з'являються дослідження пов'язані з причинами нерозвинутої цифрової інфраструктури деяких країн. Так у Лівані та Росії, наприклад, станом на 2005 р. менш ніж 10 відсотків населення мали доступ до Інтернету [244]. Ці цифри надто контрастують з промислово розвиненими країнами, які мають загальне охоплення інтернетом від 60 до 70 відсотків. Причому наявні дослідження прийшли до досить різних висновків стосовно причин ситуації що склалася. Авторитетним вважається дослідження, проведене Естер Харгатті, в рамках якого було проведено порівняльний аналіз досягнень у впровадженні систем ЕУ серед 18 країн, членів [258, р. 701-718]. Особливу увагу було приділено проникненню Інтернету у домашні господарства.

Було виявлено закономірність, економічного розвитку регіонів, офіційної політики у галузі комунікацій та ступеня проникнення інтернету у домашні господарства, що безумовно є досить логічним. Разом з тим, аналогічне дослідження зосередило увагу на кількості підключень телефонної лінії на душу населення в період з 1995 по 2010 роки в 23 країнах ОЕСР та сумарної кількості телефонних пристроїв у 141 країні (у тому числі за межами ОЕСР)

[281, р. 297-310]. Була також чітко прослідкована залежність рівня ВВП на душу населення та розвинутості телекомунікаційної інфраструктури. Окрім означених існує велика кількість факторів е-включення у різних країнах світу. Нормативне забезпечення виявилось не менш важливим ніж економічний добробут та розвинутість ринкової структури. Американські дослідники в ході масштабного дослідження розглянули взаємозв'язок між різними соціальними, економічними та політичними факторами і кількістю людей що постійно користуються Інтернетом в 179 країнах [197]. Також, було доведено, що на рівень розповсюдження інтернету найбільший вплив має економічне становище країни, а такі фактори як рівень цифрової грамотності, або розповсюдженість демократичних принципів значного впливу не мали. Якщо аналізувати динаміку використання інтернету у світових масштабах, то роль держави у цьому у різних регіонах має значні відмінності.

Опитування проведене у 2001 році серед 29077 респондентів в 27 країнах світу, консалтинговою компанією Taylor Nelson Sofres, виявили величезні відмінності у потенційній кількості населення, якій можуть бути доступні послуги і рамках системи ЕУ у різних країнах. Результати варіювалися від максимуму 53 відсотків в Норвегії, 47 відсотків в Данії, 46 відсотків в Канаді, 45 відсотків у Фінляндії, і 34 відсотків у Сполучених Штатах до 3 відсотків у Туреччині, Індонезії та Росії, 5 відсотків у Польщі та Литва, і 8 відсотків у Словаччині та Латвії. В середньому у 27 державах цей показник був на рівні 26 відсотків [299]. Наявні також вікові і гендерні відмінності серед користувачів послуги ЕУ по всьому світу. У той час як 36 відсотків у віці від 25 заявили про хоча б фрагментарне використання електронного уряду в минулому місяці, тільки 7 відсотків з тих, кому за 65 потрапили і цю ж групу, і тільки 2 відсотка осіб у віці від 55 до 64. Двадцять вісім відсотків чоловіків використовують Інтернет, у порівнянні з 24 відсотками серед жінок. Ці цифри показують, що показники доступу до ЕУ, є відносно універсальними. Але багато хто зручного широкосмугового доступу не має. Це ж опитування показало, цікаві відмінності між американською та європейською системами. Дві третини опитаних не вважають наявні електронні системи та мережі достатньо безпечними для проведення фінансових транзакцій, або офіційної взаємодії з державою. Мова йде і про тих, хто загалом не довіряє гарантіям конфіденційності сайтів громадського сектора [255].

Найпідозрілішими виявилися користувачі з Німеччини, (85 відсотків), 84 відсотка в Японії, 84 відсотка у Франції, 72 відсотка у Сполучених Штатах, і 72 відсотків в Чехії. Схильним довіряти своїм національним мережам та сервісам громадяни Естонія (27 відсотків), Канада (30 відсотків), Данія (31 відсоток), Гонконг (32 відсотки) і Фінляндії (37 відсотків). Згідно наявним даним найбільш занепокоєними з приводу безпеки в Інтернеті є жінки та чоловіки у віці від 25 до 44 років. [301] Двадцять чотири відсотки дорослих відповіли, що вони використовували системи ЕУ як інформаційні служби для пошуку інформації, в той час як у 2001 році таких було 20 відсотків, і лише одинадцять відсотків сказали, що вони використовували систему для завантаження форм, у порівнянні з 9 відсотків у попередні роки.

Вісім відсотків опитаних, використовували електронні системи для надання інформації урядові, у порівнянні. Чотири відсотки заявили, що вони використовували урядові сайти, щоб висловити точку зору стосовно соціально-значущих питань [299]. Отже автори дослідження констатують відсутність радикальних змін за досліджуваний період. Також не було кардинальних змін у кількості користувачів які регулярно відвідують сайти державних органів [299].

Разом з тим наявні певні зміни у сприйнятті глобальної ролі ЕУ, та його ролі у підвищенні довіри населення до політичної влади. Частка людей, впевнених що наявні інформаційні ресурси здатні забезпечити необхідною інформацією, і таким чином зміцнити власні іміджеві позиції зросла з 14 відсотків у 2001 році до 23 відсотків у 2012 році. Проте, все ще залишається велика кількість користувачів, які вважають відвідування сайтів державних установ, та передачу особистих даних через наявні форми небезпечною з точки зору фізичної та інформаційної безпеки особистості. [299]. В деяких країнах занепокоєння громадян викликає необхідність надавати навіть власну електронну адресу. На жаль, змушені констатувати, що таке ставлення іде у розріз з базовими принципами автентифікації та авторизації при взаємодії з державними електронними системами. Так, 90 відсотків японських громадян заявили, що вони стурбовані необхідністю надання особистої інформації при спілкуванні з державою за допомогою електронних засобів, як 82 відсотки у Німеччині, 76 відсотків у Франції, 75 відсотків на Тайвані, і 72 відсотків в Італії. [299]. Відмінності у ступені проникнення інформаційних технологій у суспільстві не в останню чергу обумовлені тим, яким чином керівництво держав прийняло виклики цифрової революції. [269]. Якщо одні з ентузіазмом віднесли до взагалі-то неминучих перетворень, активно

включилися у процес модернізації, то інші намагалися бути осторонь, а у окремих випадках навіть протидіяли нововведенням. Тиск з боку світового співтовариства змушує навіть такі країни формально показувати веб-присутність, проте вона обмежується декількома офіційними, малоінформативними доповідями, та іншою загальнодоступною інформацією. Суспільства де з самого початку не було суспільного консенсусу щодо ролі новітніх ІКТ у досягненні суспільного добробуту, на даний момент потерпають від невизначеностей та втрати дорогоцінного часу у інформаційній гонці. Так, дослідження, проведені Тоддом Лапортом і Крісом Демчаком, наприклад, виявили зв'язок між національним валовим доходом країни та прозорістю його урядових веб-сайтів [289]. Суспільства, які мають доступ до суспільних капіталів знаходяться в набагато більш вигідному становищі, у питаннях впровадження інновацій ніж ті, які цього соціального капіталу не мають. Проводячи компаративістське дослідження різноманітних систем ЕУ представлених у світі, деякі дослідники дійшли висновку що економічно розвинені країни мають більше можливостей для паралельного розвитку різних систем комунікацій, що потенційно сприяє пришвидшенню розвитку електронної держави та представництва [302].

За останні кілька років, було проведено низку досліджень, пов'язаних з онлайн представництвом та урядовими сайтами у 2001, 2007, і 2013 [233]. Дослідження були спрямовані у тому числі і на виявлення додаткових можливостей для людей з особливими потребами у користування електронними системами взаємодії з державою, можливостями, які надаються не носіям мови і т. п. Дослідження поширювалося на різноманітні політичні та економічні системи, від монархій та закритих режимів, до федеративних і президентських демократій, парламентських систем [234]. Цільовими сайтами для аналізу були представництва виконавчих органів (офіційні сайти президента, прем'єр-міністра, партій,), законодавчих інститутів (Конгресів, Парламентів, Народних Асамблей), сайтів судової гілки, сайтів Кабінету міністрів і головних установ, які виконують важливі функції уряду, а саме охорона здоров'я, сфери послуг, оподаткування, освіти, внутрішніх справ, економічного розвитку, охорони природних ресурсів, закордонних справ, інвестиційної політики, транспорту, туризму, бізнес-регулювання [289]. Регіональне розподілення досліджуваних ресурсів складало, 25 відсотків з країн Західної та Східної Європи, 18 відсотків з Африки, 14 відсотків з Азії, 9 відсотків з Центральної Америки, 8 відсотків на Близькому Сході, 7 відсотків Росії та Центральної Азії, 7 відсотків в

Південної Америки, 7 відсотків країн Тихоокеанського регіону, та 5 відсотків у Північній Америці. Загалом було досліджено 1197 урядових веб-сайтів в 198 країні світу.

Національні урядові дуже різноманітні. Їх організаційна складність залежить від типу політичної системи та структури влади. Суспільства у яких політична влада спирається на релігію демонструють іншу структуру і способи представлення інформації в інтернеті на відміну від держав світських. У багатьох пострадянських країнах урядові сайти характеризувалися організаційною складністю, іноді нелогічністю структури. Суспільства, економіка яких значною мірою спирається на сферу туризму, в тому чи іншому вигляді на урядових сайтах приділяють цій тематиці значну увагу.

Незалежно від типу системи або культурних особливостей країни, сайти були оцінені на наявність більше двох десятків різних функцій, пов'язаних з присутністю інформації, наданням послуг та зручністю користування [115]. Основними елементами які які оцінювалися були повнота та актуальність представленої інформації, реальні можливості взаємодії громадян з державними органами через наявні форми. Майже на усіх сайтах представлена контактна інформація установи — фізична адреса та телефон. Ця інформація допомагає громадянам зв'язуватися з відповідними структурами безпосередньо, що аж ніяк не може характеризувати розвиток онлайн форм комунікацій. За критерієм повноти інформації багато ресурсів за останні роки досягли значних успіхів.

(див таблицю 1). 89 відсотків урядових сайтів по всьому світу надають статистичні дані до яких громадяни мають вільний доступ, в порівнянні з 77 відсотками у 2002 році і 71 відсотків у 2001 році. Сімдесят три відсотки надають доступ до різноманітних баз даних, в порівнянні з 83 відсотками у 2002 році, і 41 відсотком в 2001.

На ранніх стадіях розвитку ІС, технічні обмеження детермінували практичну відсутність мультимедійного контенту на урядових сайтах: ознайомчих відео, презентацій і т. п. Навіть незважаючи на те, що паралельно з державними розвиваються приватні сайти, які вже давно цілком забезпечені мультимедіа контентом тільки 8 відсотків сайтів в 2003 році, серед контенту мали аудіо-матеріали, і на 8 відсотках були представлені відео-матеріали. Цікавим є те, що переважна більшість аудіо-матеріалів – це гімни та образчики національної музичної культури.

Досліджуючи онлайн сервіси, вчені дійшли висновків, що в середньому лише 16 відсотків послуг можуть бути отримані громадянами повністю в електронній формі. Сповільнення темпу впровадження послуг в електронному вигляді, а також наявність урядових сайтів, що взагалі не пропонують послуги онлайн, сигналізують про те, що у багатьох випадках впровадження систем ЕУ зупинилося на першій стадії веб-присутності або на другій – часткової присутності

Трохи більше 9 відсотків пропонують одну послугу, 3 відсотки надають дві послуги, і чотири відсотки три або більше послуг. Вісімдесят чотири відсотки урядових сайтів взагалі не мають онлайн-послуг. Таблиця 2 Лідерами у наданні послуг у частково чи повністю електронному вигляді є країни Північної Америки (у тому числі в США, Канаді та Мексиці) (таблиця 3). Сорок п'ять відсотків послуг можуть бути отримані повністю у електронній формі. В той час як для країн Азії цей показник на рівні 26 відсотків, для країн Близького Сходу 24 відсотків, для Тихоокеанського регіону 17 відсотків, для країн Західної Європи 17 відсотків. Досить низькі показниками виявлені для Росії 1 відсоток, 5 відсотків в Африці, і 6 відсотків у Східній Європі.

Таблиця 3 Відсоток світового уряду Сайти пропонує послуги онлайн по регіонах світу, 2001-2003 рр

Державні установи, що надають послуги онлайн також сильно відрізняються залежно від регіону серед 198 проаналізованої країни.

Деякі держави вводять специфічні види послуг у електронну форму, наприклад агенція національного контролю над обігом наркотиків в Домініканській Республіці була створена з метою надати громадянам можливість анонімно повідомляти про випадки незаконного обігу наркотиків. Національна організація з туризму Бангладеш однією з перших запропонувала єдину національну систему бронювання номерів у готелях. Канадська система включає в себе в тому числі і електронні сервіси, пов'язані з поштовими послугами, електронні бланки, відстеження кореспонденції та вантажів і т. п. [296].

Єгипетський варіант урядових електронних ресурсів дає можливість профспілкових реєстрацій, вирішення еміграційних питань. Електронні ресурси Литви допомагають громадянам у пошуку викраденого рухомого майна, втрачених документів, розшуку осіб через міністерство внутрішніх справ.

Однією з величезних перепон на шляху становлення повноцінного ЕУ є відсутність у деяких країнах загальноприйнятої практики використання електронних карток та систем ідентифікації. Так станом на 2010 рік лише два відсотки з усіх проаналізованих сайтів мали можливості приймати електронні платежі з кредитних карток, і лише один відсоток мали закладену можливість взаємодії через цифровий підпис. Серед державних онлайн ресурсів, які найбільш наближені до використання електронної ідентифікації, урядовий портал Сінгапуру, та система єдиного вікна у Данії. Ситуація ускладнюється ще й тим, що у більшості випадків державні послуги у електронному вигляді передбачають оплату, проте система не має можливостей для її реалізації повністю у електронній формі. Великим обмеженням на шляху розвитку онлайн інфраструктури державних органів є брак економічних та соціальних ресурсів. Онлайн сервіси є відносно дорогими проектами. Єдині принципи, що їх розробляє світове співтовариство у галузі електронного документообігу, безпеки електронних транзакцій, сумісності протоколів та програмного забезпечення іноді стикаються з нормативними колапсами на національному рівні. Необхідність у розробці унікального програмного забезпечення сильно обмежує у можливостях країни, що розвиваються через брак ресурсів. Крім того, єдина система державних послуг вимагає скоординованої роботи усіх підрозділів та відомств, забезпечити яку вдається далеко не завжди. В ситуації коли доступ до онлайн ресурсів має невеликий процент громадян, досить складно виправдати перед суспільством необхідність витратити величезні ресурси на розробку та підтримку таких систем.

Ці питання разом з безпекою у е-середовищі, проблемами рівності можливостей, обіймають верхні шаблі рейтингів занепокоєності згідно національним опитуванням [236]. Лише 12 відсотків урядових порталів мали певні механізми забезпечення конфіденційності особливо чутливих до розголошення даних. Крім того загальноприйнятою є думка, що чиновники мають більше уваги приділяти питанням безпеки е-середовища. Доки пересічний громадянин не відчуватиме безпечності знаходження у е-середовищі, чекати на швидкий розвиток систем ЕУ немає жодних підстав.

Незважаючи на важливість безпеки у віртуальному середовищі, існують великі відмінності між країнами за кількістю веб-сайтів, які підпадають під стандарт умовно безпечних. Серед лідерів безпеки е-середовища можна назвати Сінгапур – 90% електронних ресурсів у сфері політики є умовно безпечними, Канада (65%), і США (62%), Австралія

(39%), Нова Зеландія (30%), Великобританія (21%), Японія (15%), Тайвань (12%). Інші країни взагалі не мали електронних ресурсів, що відповідали б усім нормам безпеки.

Досить великі показники конфіденційності даних на урядових порталах демонструють Австралія і Домініканська республіка майже по сто відсотків відповідно, а далі Канада (97%), Сінгапур (93%), Китай (83%), США (75%), Нова Зеландія (47%), Великобританія (45%), і Тайвань (42%). [231]. Цікаво, що деякі з країн-лідерів за цим показником не є демократичними режимами. Такі країни як Сінгапур чи Китай далекі від демократичних ідеалів у своїй політичній ідеології, проте приділяють значну увагу недоторканості приватного життя при розробці та впровадженні онлайн-ресурсів. Подібні ознаки є доказами того, що не існує чіткої залежності між демократичністю політичного режиму та ступенем розвитку системи ЕУ.

Успішність означеного процесу залежить від величезної кількості факторів, які можуть суттєво відрізнитися у кожному конкретному випадку. Так, при впровадженні системи ЕУ у Молдові, основними були два принципи: оцінювати усі нововведення з точки зору споживача, а не урядової установи, а також систематизовано переформатувати уряд, а не лише його автоматизувати [131]. Польський досвід розбудови системи ЕУ багато в чому ґрунтується на загальноєвропейській концепції, базовими засадами якої є класичні постіндустріальні цінності відносин громадянина з державою. З метою якісного та кількісного покращення, всебічного контролю за процесом впровадження ЕУ тут було створено профільне міністерство — Міністерство управління і цифризації (існує з 2011 року.) [161].

В задачі цього підрозділу входить координація дій усіх інших міністерств та відомств ініціалізація первинних процедур, загальний контроль за ходом виконання доручень. Окремо міністерство відповідальне за затвердження проектів, які потребують значного фінансування. (Всього з 2007 по 2013 роки на розвиток системи ЕУ було витрачено 788 млн. євро з грошей європейських структурних фондів.)

Значних досягнень у побудові ЕУ і як наслідку підвищення рівня легітимності політичної влади досягла й Естонія. Згідно з докладом Ханнеса Астока, керівника програми розвитку і стратегії мобільного урядування та колишнього члена Естонського Парламенту, одним з чинників успішності впровадження та подальшого функціонування системи ЕУ стало залучення максимальної кількості зацікавлених сторін та ґрунтовна цифрова підготовка — ліквідація цифрової неграмотності та цифрової нерівності [6]. Завдяки

цілеспрямованій діяльності на сьогодні 77% населення Естонії віком від 16 до 74 років є користувачами не лише інтернету, а й державних сервісів.

Естонія однією з перших запровадила біометричні електронні посвідчення для громадян в якості обов'язкового документу посвідчення та авторизації особи. Наприкінці осені 2014 року стало відомо про наступний крок естонського уряду, пов'язаний з запровадження першої в світі системи електронного громадянства [284]. Мається на увазі можливість для будь-кого, хто не підпадає під обмеження з точки зору закону, отримати офіційний документ, який буде посвідчувати електронне громадянство. Інтенаційність такого рішення не викликає особливих сумнівів, а його перспективність виходить далеко за межі поточного плану дій. Наведені вище не є єдиними прикладами е-еволюції у Європі та світі. На сьогодні усі розвинені суспільства мають свою модель та значні досягнення у питаннях впровадження сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій у процеси державного управління. Актуальними ці питання стають для країн, що розвиваються, зокрема і України.

Загалом, роль електронного урядування у процесах легітимації політичної влади розкривається крізь призму багатоманіття етно-національних, економічних, культурних та географічних факторів. Як засвідчують наявні дослідження, проблеми розвитку систем ЕУ в світі знаходяться у самих різних площинах людського буття. Відповідно непростим завданням є виявлення тих факторів, які безпосередньо впливають на підвищення рівня довіри громадян до інститутів політичної влади, зміцнення їх авторитету, залучення кредиту довіри. Поряд з економічними та соціальними факторами існують і демографічні, які мають значний вплив на ландшафт політичного середовища та рівень легітимності політичної влади. Одним з таких чинників є феномен цифрової нерівності, наявність якої фактично вбиває ще у зародковому стані більшість е-ініціатив. Зважаючи на те, що сучасний світ характеризується величезною кількістю інформаційних потоків, які, фігурально кажучи, є кровоносними судинами суспільства, не брати до уваги різницю е-можливостей громадян ми не можемо. Кількість інформації, що її генерує суспільство, вже давно вийшла за межі навіть найфантастичнішої людської уяви. Не в останню чергу завдяки значній модернізації матеріально-технічної бази.

З появою нових можливостей у сфері ІКТ постає питання їх практичного використання у соціально значущих сферах суспільства, виробництві, управлінні, спілкуванні. Зважаючи на це, все більшої

актуальності навіть для країн, що розвиваються, набуває ідея оптимізації процесів державного управління на основі масштабного залучення новітніх інформаційних технологій, особливо у ті сфери, функціонування яких потребує величезних часових та людських витрат. Комп'ютеризація, електронний документообіг, публічні сервіси — все це є елементами єдиної системи ЕУ, на впровадження якої провідні суспільства сьогодні витрачають вагомую кількість часу та грошей, вбачаючи у ній реальні можливості підвищення рівня довіри громадян до політичної влади.

РОЗДІЛ 4 ВЕКТОРИ ЕВОЛЮЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

4.1 Електронний уряд: культура електронної легітимації

Потенціал ЕУ як механізму легітимації політичної влади безпосередньо корелюється з ситуаційними епізодами його імплементації, та контекстами політичного середовища. Реальна можливість політичних змін під впливом новітніх ІКТ може бути спрогнозована лише за умови адекватної оцінки наявного політичного середовища. Ефективність механізмів ЕУ пов'язується з концепцією «Нового державного менеджменту». Феномен нового державного менеджменту виник в на тлі більш масштабного руху спрямованого на докорінні трансформації інституціональних політичних практик ще в кінці 1970-х років в економічно розвинених країнах. Загальноприйнятою є думка, що цей рух є одним з найбільш серйозних змін у філософії та парадигмі державного управління, що відбулися за останнє сторіччя [57].

Авторами концепції «перебудови уряду» є Девід Осборн і Тед Геблер. Вчені наголошують на принципово новому підході до державного управління. Принциповими позиціями теорії є наступні:

1. трансформація сприйняття держави від механізму примусу до колективного способу вирішення суспільних питань;
2. ефективність держави визначається її відповідністю принципам інформаційного суспільства та економіки знань;
3. бюрократія в усіх її проявах та трактуваннях є безкінечно застарілою;
4. проблемами бюрократичного управління є не стільки люди скільки сама система;
5. традиційна демократія не зможе вирішити сьогоденні проблеми держави шляхом перерозподілу коштів. Ефективність рішень залежить від «переформатування» уряду;
6. невід'ємною є орієнтація на принцип забезпечення рівності можливостей для всіх громадян [265]. Легітимація політичної влади, в цьому контексті, може розглядатися в тому числі і як послідовне досягнення означених пріоритетів.

Основною ідеєю використання легітимуючого потенціалу ЕУ є твердження, що основне значення треба надавати не уряду, а такій зміні стимулів у державному секторі, які зробили б процес державного управління більш підприємницьким і відповідно більш ефективним [117]. Основні принципи концепції «перебудови уряду» можна викласти таким чином:

1. необхідність конкуренції між структурами, які претендують на надання послуг для уряду;

2. наділення місцевих громад великими повноваженнями;

3. орієнтація на кінцевий результат - вимірювання результатів діяльності і концентрація на них є одним із шляхів удосконалення роботи державного апарату;

4. орієнтація на місію замість простого слідування правилам має ряд переваг, зокрема підвищує інноваційність і гнучкість оргструктури;

5. модель «сервісної держави» - представлення громадян як клієнтів підвищує відповідальність і деполітизує розподіл коштів між організаціями держсектора, стимулює інновації і диференціацію послуг, призводить до меншої марнотратства в поточній діяльності держсектора;

6. попередження проблем замість їх вирішення - довгострокове планування, попередження і профілактика проблем обходяться дешевше, ніж робота в «пожежному режимі»;

7. переорієнтування держструктур на залучення грошей, а не їх витрачання;

8. децентралізація діяльності уряду – наділення більшими повноваженнями службовців і створення проектних команд;

9. опора на ринкові механізми у діяльності державних структур;

10. держава повинна виступати в якості каталізатора змін у комерційному і неурядовому (третьому) секторі в інтересах вирішення суспільних проблем [129]. Система ЕУ передбачає повсякчасну перевірку будь-яких інновацій за критеріями раціональності та суспільної вигідності. Державні механізми багатьох країн переживають далеко не найкращі часи, а їх реформа – це безкінечна тема для обговорення в одних країнах або безперервний слабо координований процес - в інших. Проблеми, що лежать в основі необхідності реформування держави задля забезпечення е-готовності сконцентровані навколо постійного зростання сукупної зайнятості і витрат на заробітну плату в державному секторі, що багаторазово збільшує навантаження на бюджети різних рівнів, в той час як слабка мотивація праці держслужбовців і брак кваліфікованого персоналу призводять до зниження

ефективності функціонування державного апарату. За останні десятиліття великою проблемою став розвиток протекціонізму та корупції, що призводить до вкрай низького рівень суспільної довіри до чиновників і державного апарату в цілому [128]. Означене вище призводить до неефективності державного апарату, його нездатності бути гнучким, оперативно реагувати на динамічні потреби навколишнього середовища.

Теоретичні засади та практичне впровадження нового державного менеджменту існує в різних країнах і передбачає цілком певний набір компонентів, які з різною повнотою реалізуються в окремих країнах в ході реформування державного управління [58]. В цілому адаптовані до ЕУ принципи нового державного менеджменту можна викласти у наступному:

1. використання в державних установах типу менеджменту, притаманного приватним фірмам, перехід від бюрократичного стилю керівництва до більшої гнучкості та застосуванню нових, у тому числі електронних технологій;
2. введення в державний сектор конкуренції, розуміння змагальності як ключового фактору зниження витрат надання послуг та підвищення їх якості;
3. активне використання тендерних процедур та підвищення ефективності за рахунок використання контрактних відносин як усередині державного сектора, так і з приватними організаціями;
4. децентралізація державних відомств, створення на їх базі підрозділів, в яких розділені інтереси виробництва послуг та їх надання громадянам і організаціям;
5. практичний і професійний менеджмент, що включає підзвітність і вибірковий контроль з боку державних відомств;
6. чіткі стандарти цілей, результатів та показників ефективності функціонування підрозділів, чітке визначення індикаторів успішності виконання цілей і завдань;
7. оцінка результатів, а не процесу їх отримання;
8. зв'язок просування по кар'єрних сходах, розподілу ресурсів і винагород з рівнем демонстрованих результатів по досягненню цілей і підвищенню ефективності;
9. перехід до забезпечення індивідуалізованих послуг громадянам та бізнесу;
10. підвищення дисципліни, поліпшення управління людськими ресурсами і скорочення витрат [175].

Успішність принципів нового державного менеджменту корелюється з ростом недовіри урядам і поширенню в суспільній свідомості негативного сприйняття влади. Тож логічним є те, що політична влада, прагнучи уникнути звинувачень у неефективному керівництві, які можуть негативно позначитися на перспективах подовження каденції, зацікавлена у будь-який спосіб делегувати відповідальність на середні і нижні поверхи урядової ієрархії. Розглядаючи механізми впровадження принципів корпоративного управління в діяльність з реформування державної влади необхідно враховувати досить велику специфічність адміністративних процесів. Державне управління реалізується завдяки імплементації в діяльність державних організацій спеціальних адміністративних регламентів. Ефективність ЕУ як новітньої системи відображається в трьох різних сферах – політичній, правовій та соціально-економічній. Кожна з цих сфер має свої традиції, цінності і специфіку організації роботи. Державне адміністрування є формою здійснення цих трьох сфер діяльності держави і як операційна діяльність включає в себе ресурсне планування, управління персоналом, управління проектами, програмами і процесами, організаційний дизайн, що також має бути враховано при оцінці легітимуючих можливостей системи ЕУ. Сервісна орієнтованість державного апарату є однією з ключових засад концепції нового державного адміністрування, і саме тут проявляється уся потужність новітніх ІКТ, здатних перетворити державу на авторитетного партнера для суспільства.

Загальний напрямок адміністративних реформ в рамках яких і відбувається впровадження системи ЕУ сьогодні у англійській літературі позначається досить неоднозначним терміном «Governance», яке складно однозначно перекласти. Фактично перехід від концепції нового державного менеджменту до опису управлінської політики в категоріях «Governance» означає зміну організаційних та методологічних основ теорії і практики адміністративних реформ. Ця концепція об'єднує механізми, процеси і інститути, через які громадяни і групи виражають свої інтереси, реалізують свої законні права, виконують обов'язки і балансують між відмінностями. Загальний зміст концепції «Governance» полягає в тому, що державне управління стає менш жорстким, деталізованим і регламентованим; воно базується, скоріше, на горизонтальних, ніж на вертикальних зв'язках між державними органами, асоціаціями громадянського суспільства та бізнесом. У контексті вищезначеного активно використовується поняття «якісного управління», яке описується за методологією, розробленою профільними

підрозділами Організації Об'єднаних Націй. Ця концепція ґрунтується на загальновизнаних принципах громадянського суспільства адаптованих до контекстів інформаційного суспільства, які потребують Співпраці та спільної роботи громадян і влади, необхідності та безумовності визнання верховенства права, прозорість влади та її рішень, динамічності, здатності швидко реагувати та адаптуватися. В рамках концепції гарного управління система ЕУ виступає адаптивним механізмом забезпечення рівності суб'єктів політичної взаємодії, гаранту ефективності та результативності політичних рішень, що приймаються, яка при цьому забезпечує можливості суспільного контролю та підзвітності [51].

Варто також наголосити на тому, що в умовах формування нової мережевої моделі публічного управління і становлення системи ЕУ відбувається переміщення і в концептуальних принципах і парадигмах використання ІКТ у державному адмініструванні [174]. Якщо в центрі концепції електронного уряду лежать поняття відкритості урядової інформації та надання публічних онлайн-послуг, то нове розуміння включає в себе такі концепти, як співпраця, участь, координація. Фактично мова йде про електронну демократію, яка дозволяє розширювати форми і сфери впливу громадян на процес прийняття та реалізації політичних рішень. [174, с. 20 – 49]. Важливо враховувати, що просте перенесення принципів управління, відпрацьованих в комерційному секторі в область державного адміністрування не приносить швидких результатів та не дає підвищення ефективності функціонування державного апарату. На відміну від операційного управління в бізнесі, державне адміністрування має враховувати особливості трьох змістовних сфер діяльності держави що значною мірою визначається специфікою процедурних аспектів діяльності державних структур, а також вбудованих в них механізмів державного управління.

Означені механізми отримали назву адміністративних регламентів [233]. В основі оцінки потенційних можливостей ЕУ підвищувати рівень довіри населення до інститутів політичної влади знаходиться цілий ряд факторів, які стосуються різних сторін життя суспільства, тож завдання створення комплексної системи індикаторів вимірювання ступеня розвитку ІКТ у різних країнах світу та методології її практичного застосування були поставлені ще наприкінці минулого століття. До цього часу вже був істотний практичний досвід і методичний потенціал вимірювання окремих факторів, що впливають на розвиток інформаційного суспільства – охоплення

населення і бізнесу засобами зв'язку, великою та малою побутовою технікою на душу населення, динаміки зростання інтернет-аудиторії тощо.

Базовими на сьогодні для оцінки перспективності легітимації політичної влади за допомогою системи ЕУ є два підходи, що ілюструють міжнародний досвід – індекс готовності країн світу до використання електронного уряду, що формується ООН, а також системи індикаторів для вимірювання рівня розвитку електронного уряду які використовуються серед країн Європейського Союзу [133, с. 13 – 30].

ООН на сьогодні є однією з авторитетних установ, які проводять дослідження світового масштабу з питань розвитку інформаційного суспільства, трансформації політичних інститутів, механізмів реалізації політичної влади в світі. Оцінка рівня готовності країн світу до використання електронного уряду здійснюється в рамках діяльності Департаменту економічного і соціального розвитку. ООН щорічно публікує звіти, що представляють потенціал і можливості розвитку цих соціальних технологій в 191 країні світу. Загалом звіт базується на двох групах індексів: готовності до ЕУ, а також реальних показників електронної участі. Потенційно сприятливими факторами підвищення рівня легітимності політичної влади є здатність державного сектора до розгортання інфраструктури ІКТ, що дозволяє поліпшити якість послуг населенню і бізнесу, тобто готовність країни до створення електронного уряду; [255], а також наявність реальних дій з боку уряду, спрямованих на забезпечення інформацією та знаннями для підвищення обізнаності населення щодо кількості та якості політичних процесів. Індекс готовності електронного уряду відображає характеристики доступу до електронного уряду, головним чином технологічну інфраструктуру та освітній рівень, щоб уявити, як країна використовує можливості ІКТ для національного, економічного, соціального і культурного розвитку, і як це потенційно впливає на легітимність наявної політичної влади. Індекс дозволяє порівнювати стан і аналізувати тенденції, що існують в межах країн і регіонів, а також між ними. Варто наголосити, що представлені дані є особливо цінними для керівників урядів, фахівців, а також для представників громадянського суспільства і приватного сектора, оскільки дозволяють проводити глибокий аналіз стану і позицій країни в світовому співтоваристві в галузі використання громадянами електронного уряду.

Індекс готовності до електронного уряду складається з складових: розвитку урядових веб-сайтів, телекомунікаційної інфраструктури і

людського капіталу. Індекс електронного участі оцінює, наскільки корисними є онлайн послуги і як часто вони надаються громадянам. Його складові: електронне інформування громадян урядом зі свого веб-сайту щодо програм, бюджетів, законів і всього, що має ключове значення для суспільства, електронні консультації причому відвідувачі урядового веб-сайту повинні мати можливість вибору теми або направлення суспільної політики для онлайн – обговорення; [51]. Реальна оцінка легітимності політичної влади після впровадження системи ЕУ проводиться шляхом перехресного порівняння представлених вище показників. Разом з тим методологія яку використовує Європейське співтовариство є дещо відмінною [80]. Це пов'язано з певними культурними та політичними особливостями регіону. Передумовою до розробки даної методики стала серія проектів в рамках програми «Електронна Європа» основною метою яких було забезпечення гарантованого електронного доступу до базових державних послуг в країнах – учасниках проектів [250]. Методика була створена для того, щоб позначити принципи регулювання, необхідні для успішної реалізації електронних урядових послуг та як наслідку підвищення рівня довіри населення до політичних інститутів.

Список індикаторів, визначених Єврокомісією, був схвалений Радою міністрів внутрішнього ринку в листопаді 2000 р. В цьому списку наявні три показники, що мають відношення до електронного уряду: - частка базових послуг, доступних в онлайн режимі, використання населенням урядових онлайн послуг для отримання інформації або заповнення електронних форм, частка державних закупівель, яка може здійснюватися в онлайн режимі. В результаті був сформований список двох десятків базових державних послуг, реалізація яких відстежується на рівні ЄС як ступінь прогресу окремих країн у сфері створення електронного уряду, які потенційно впливають на сприйняття громадянами політичної влади [259]. Новий індикатор (кількість державних послуг, повністю доступних в онлайн) вимірюється на базі дворівневої структури: - рівень 1 – немає повної доступності в онлайн режимі; - рівень 2 – повна доступність в онлайн режимі [262]. Сучасний підхід до реалізації систем електронного уряду передбачає, що з точки зору користувача (громадянина або організації), держава є суб'єктом, надання послуг або продуктів. При цьому споживачі державних послуг звертаються за ними відповідно до наявних у поточний момент потреб тобто у ситуаціях в яких виникає необхідність в участі державних органів. Створення єдиної мережі доступу

до державних послуг та інформації означає, що система організована відповідно до потреб громадянина або організації, замість того, щоб пояснювати їм, які повноваження мають державні відомства, і хто за що відповідає.

Принципи концепції «Governance» і методів «якісного управління» в Україні тільки починають усвідомлюватися, і хоча є перші ознаки їх використання в деяких програмних документах, наприклад, в останні кілька років звучить тема використання системи приватно-державного партнерства та взаємодії з третім сектором для підвищення ефективності державного управління, нажаль можна констатувати, що нами у певних аспектах досить формально пройдено перший етап впровадження технологій інформаційного суспільства в сферу функціонування владних структур і побудови електронного уряду. Поки ще немає підстав стверджувати, що наявність профільної інформації в мережі Інтернеті може мати істотний вплив на функціонування владних структур і що за допомогою цих технологій можна забезпечити ефективну взаємодію влади, населення та бізнесу.

Могутність технологій «ЕУ» у підвищенні рівня легітимності політичної влади значною мірою залежить від готовності використання інтерактивних сервісів населенням і бізнесом, можливостей доступу до Інтернету і безпосередньо пов'язане з рівнем добробуту громадян і соціально-економічним розвитком територій. Важливим компонентом проектної та аналітичної діяльності в цьому напрямку є необхідність здійснення досліджень затребуваності електронних урядових послуг і сервісів електронного уряду з боку громадян і виявлення основних цільових груп, які в даний час максимально готові до сприйняття таких послуг. Вищезначене дає нам можливість зробити висновок, що концепції ЕУ, які задають загальносвітовий характер розвитку цього явища тією чи іншою мірою роблять акцент на невід'ємності громадянського суспільства як першооснови успішності означених перетворень. Разом з тим у багатьох національних концепціях, в тому числі і в Україні недостатньо уваги приділяється саме громадській складовій означених перетворень.

Сучасній українській державі вбачається досить вигідним формувати у суспільній свідомості виключно юридичне сприйняття поняття громадянин, через очевидну його пасивність. В той час як філософські, політологічні визначення цього терміну, та їх укорінення у суспільній свідомості несуть потенційну загрозу делегітимації політичного режиму. Парадоксальність ситуації виявляється у тому, що сучасна українська держава незацікавлена у

розбудові системи ЕУ, через те, що має власні важелі досягнення прийняттого рівня легітимності, на більш вигідних для себе умовах. Та чи є це виключно проблемою національного українського менталітету? Процес побудови національного електронного уряду розвивається в різних державах по-різному, проте можна виділити групи держав, для яких процес побудови електронного уряду протікає схожим чином через наявність загальних принципів у соціальному, політичному і економічному розвитку, та потенційні можливості легітимації політичної влади за допомогою ЕУ є також схожими. Відмінності всередині групи не носять принципового характеру з точки зору побудови електронного уряду.

Визначальне значення для якісної розбудови системи ЕУ, а відповідно і для підвищення рівня довіри громадян до інститутів політичної влади має державна стратегія розвитку електронного уряду, що має враховувати комплекс взаємопов'язаних заходів у галузевих сферах діяльності держави, із зазначенням термінів, бюджетів, очікуваного результату [29]. З іншого боку слабкість нормативної системи, яка регламентує поширення ІКТ у сфері політики являє також велику загрозу легітимності наявної політичної влади. Легітимація влади не в останню чергу залежить від нормативної бази, що регулює використання ІКТ в державному секторі. Принципи за якими організовується система не лише визначають швидкість та якість цього процесу, а впливають на іміджеві показники політичних інституцій, залучених до процесу вироблення та прийняття відповідних рішень. За відсутності належної якості прийнятих рішень електронний уряд лише відобразить характерні риси та особливості національної держави і не може розглядатися як технологічний феномен. Аналіз процесів державної інформатизації дозволяє стверджувати, що останні лише підкреслюють систему ціннісних і соціально-культурних особливостей держави. Для обґрунтування цієї гіпотези логічно скористатися розробками політичної науки, концепціями державного управління, даними з історії розвитку ЕУ в світі.

Для класифікації наявних способів легітимації політичної влади за допомогою ЕУ доцільно розглядати чотири моделі розвитку національного електронного уряду. Держава електронних послуг для громадян-клієнтів. Система при якій наявні контрактні відносини між державою та громадянином. Громадянин сприймається державою як клієнт, який як суб'єкт політичного процесу має право вимагати від держави підвищення ефективності її діяльності. Електронний уряд служить інструментом для

втілення в життя адміністративних реформ, спрямованих на більшу структурність діяльності держави.

Для реалізації повного спектру електронних державних послуг державні організації об'єднуються у спільні проектні одиниці. Мають місце процеси інформаційної інтеграції між рівнями органів державної влади. Поряд з цим, намагання такого політичного інституту стати ефективним, та підвищити рівень власної легітимності в першу чергу в очах громадянського суспільства, державні структури витрачають багато зусиль на полегшення роботи державних службовців, на створення комфортних умов свого функціонування. Сама ідея витрачання часу та коштів на безкінечні оптимізації має дуже негативний вплив на рівень довіри громадян до таких політичних інститутів. Пріоритет реалізації електронного уряду для керівництва держави, у більшості випадків порівняно високий. Повсякчасно розроблюються нові стратегії розвитку ЕУ, які змінюють терміни, бюджети і певний набір заходів і проектів з впровадження систем ЕУ у сферу державного управління.

Іншим механізмом легітимації політичної влади є відношення до системи ЕУ як до інструментальної складової електронної демократії. Поставлені завдання змушують владу пропонувати суспільству нову парадигму взаємодії з владою, при якій втілюються не тільки демократичні цінності, а й ідеї «Governance», такі як управління на основі політичних мереж з помітним зменшенням ролі центральних органів влади, децентралізацією владної структури.

Таким чином, декларується децентралізована модель державного управління, при якій високий ступінь фінансової та управлінської автономності мають місцеві органи влади, а в основі діяльності держави поставлені цивільні спільноти, які на основі демократичних принципів визначають вектор розвитку муніципалітетів. Державний центр приймає на себе роль координатора політичних процесів на місцевому рівні влади, при цьому, не відмовляючись від функцій по виробленню єдиного стратегічного бачення розвитку держави.

Такий підхід у західній науковій літературі отримав назву E-governance, і розглядається як окрема галузь досліджень, що у певним чином сформованому соціально-політичному контексті дозволяє використовувати інформаційні технології та Інтернет для організації деконцентрації владних повноважень, організації демократичного процесу вираження громадянської позиції за певних умов [174]. Необхідно також відзначити, що сформований

віртуальний інформаційний простір, в якому відбувається діалог між органами влади та громадянським суспільством, вимагає високого ступеня організації, управлінських зусиль з боку влади для того, щоб використовувати віртуальне середовище як інструмент для реалізації електронного демократичного правління (e-governance), підвищуючи тим самим легітимність наявної політичної влади. З точки зору створення впорядкованого віртуального середовища крім забезпечення загального доступу громадян до мережі Інтернет, необхідно виробити перелік питань які підлягають обговоренню.

Досить гострим та дискусійним є питання про ступінь участі громадян при виробленні повістки для публічної взаємодії суспільства з владою. Комплекс заходів з боку держави має бути ухвалений і для перетворення громадян з пасивних відвідувачів віртуального простору в його активних учасників, які формують і змінюють віртуальне середовище. Якщо припустити крайній прояв процесу віртуальної демократизації, то можна уявити собі постійно мінливий у зв'язку з модифікацією соціально-політичного порядку «віртуальний вигляд» держави, що безумовно негативно позначатиметься на легітимуючому потенціалі останньої. Незалежно від бажаного ступеня віртуальної демократії, для якого-небудь її втілення органам влади необхідно підвищувати рівень довіри громадян. Іншими словами, максимально відповідати взятим на себе політичним зобов'язанням у інформаційному середовищі, таким як необхідність своєчасного поширення всієї актуальної інформації про наміри та діяльність, вибори і політичну боротьбу, пошук роботи та нові економічні проекти, соціальні допомоги та врахування думки громадян при прийнятті державних рішень.

Врахувати думку громадянина, дати йому можливість висловитися «всіма можливими способами» і є одним з важливих кроків підвищення рівня легітимності політичної влади як центру, так і на місцях. У даному випадку мова йде про всілякі засоби доступу громадян до віртуального інформаційного середовища такі як цифрове телебачення, мобільний зв'язок, телефонний, супутниковий зв'язок, Інтернет. З іншого боку, інформаційні технології можуть допомогти державі в реалізації якісної дискусії з громадянами у віртуальному просторі. Під «якісними» необхідно розуміти дискусії, результати яких можуть бути реалізовані в якості нових проектів з партнерською участю всіх зацікавлених сторін, або результати, що знижують соціальну напруженість, що дозволяють прийти сторонам до консенсусу.

Електронні форуми, чати з якісним рівнем управління, системи підтримки аргументації, системи моделювання наслідків прийнятих рішень є допоміжними технологічними рішеннями для держави при організації спілкування з громадянами та відпрацюванні технік зворотнього зв'язку [40]. Саме з огляду на перспективність легітимуючої ролі питання створення державної архітектури електронного уряду, розробка стандартів для функціонування державних інформаційних систем, усунення проблем цифрової нерівності, реалізація електронних державних послуг займають важливе місце в поточній діяльності держави. Тільки технологічна влада, яка використовує віртуальний простір як інструмент для своєї діяльності, має передумови для розвитку системи ЕУ.

Одним з пасивних та загалом не надто ефективних варіантів легітимації політичної влади за допомогою новітніх ІКТ є позиціонування електронної держави як політичного інституту для громадян-користувачів електронних послуг. Дана модель притаманна країнам, в яких демократичні цінності або не присутні, або не надають вирішального впливу на взаємодію громадянського суспільства і держави. Зважаючи на те, що процес розбудови системи ЕУ у таких країнах проходить скоріше зверху-вниз ініціативи в сфері електронного уряду можливі виключно від держави. Для такої моделі легітимації характерними перевагами в реалізації електронного уряду є можливість меншого числа погоджень при прийнятті політичних рішень, що визначають фінансування і спосіб реалізації проектів електронного уряду. Прогрес в інформатизації досягається за рахунок переконаності керівництва у важливості ІКТ для конкурентного розвитку держави в глобальному контексті. Найбільш ілюстративним прикладом вищеописаної ситуації є вже неодноразово згаданий Сінгапур. Більш специфічним прикладом є Китай, де існує поняття політичної цензури віртуального інформаційного простору [293].

З точки зору реалізації електронного уряду схожа ситуація в Японії і Південній Кореї, хоча політичних свобод у громадян цих країн помітно більше. Загальною основою для даної групи країн став розвиток ІКТ як нової економічної галузі, що дозволила поліпшити економічний добробут держави, створити велику кількість нових робочих місць, створити інноваційну інфраструктуру для розвитку національного ІТ-бізнесу, підвищити рівень професійних навичок для зайнятих у нових галузях. У суспільстві існує згода зі зробленою керівництвом ставкою на розвиток ІКТ.

Таким чином, держава є ініціатором проєктів електронного уряду, створюючи, в тому числі і для своїх потреб, національну ІТ-галузь для реалізації власної стратегії. Вид підходу до реалізації електронного уряду визначається сформованими управлінськими традиціями, прогресом в організації міжвідомчої взаємодії при реалізації електронних послуг, що відповідно робить легітимуючий потенціал ЕУ майже непомітним.

Для переважної більшості малорозвинених країн критичним фактором є економічна бідність, а також нездатність до реформування органів державної влади до стану, коли використання електронного уряду стало б ефективним механізмом легітимації [41]. Але перш ніж вирішувати настільки комплексні проблеми, необхідно подолати явище цифрової нерівності і створити технологічну інфраструктуру, без якої проблема модернізації державної діяльності на основі ІКТ є передчасною. Свої шляхи легітимації політичної влади на основі новітніх технологій шукають і суспільства з початковою стадією розвитку електронних послуг. До даної групи можна віднести слабо розвинені економічно держави, а також держави, політичне керівництво яких вважає завдання розвитку інформаційного суспільства абсолютно неперіоритетним. Відсутність стабільного фінансування інформаційних проєктів з боку держави, неможливість залучення приватних інвесторів в силу несприятливого економічного становища країни не дозволяють говорити про прогрес у створенні електронного уряду.

Окремо можна виділити проблему незавершених або нерозпочатих адміністративних реформ. У цьому випадку спроба використовувати ІКТ в ході реформ, як правило, приречена [174]. Ще однією, вже технологічною проблемою є відсутність ІКТ-інфраструктури та доступу широких верств населення до Інтернету. Потенційний успіх у розвитку електронного державного управління для такого роду суспільств полягає у створенні сприятливих економічних та юридичних умов для розвитку національної ІТ-галузі, у формуванні у керівництва країни поглядів про пріоритетний розвиток ІКТ, співпрацю з міжнародними організаціями та країнами-лідерами в галузі створення електронного уряду з тим, щоб адаптувати вже існуючі розробки і стандарти якості електронних державних послуг. Іншими словами, правомірно використовувати трансферт досвіду між державами, які реалізують схожі моделі електронного управління, і мають приблизно схожі моделі легітимації політичної влади.

Варто наголосити на тому, що трансферу досвіду в області практичного застосування ІКТ в державному секторі повинен передувати ретельний аналіз

соціально-культурних, ціннісних параметрів, що визначають розвиток тієї чи іншої держави. Немоżliвість врахувати в технократичному підході ефект від вироблених змін на усталену систему соціальних зв'язків і культурних цінностей, призводить до конфлікту і відторгненню технологічних рішень соціально-економічних проблем, а також викликає довгострокову недовіру і розчарування у представників державних структур, які використовували даний підхід. Тому дуже важливо оцінити готовність держави, галузі, регіону, муніципалітету до можливих якісних перетворень, пов'язаних із заміною паперового документообігу на електронний, появою доступу до інтегрованих інформаційних ресурсів, змінам в інструментарії для виконання повсякденних трудових обов'язків у державних службовців, відповідністю нових форм електронної взаємодії з органами влади реальним потребам держави. Можливий варіант, при якому вдало завершився державний ІТ-проект зі значним бюджетом, а потім виявилось що він є незатребуваним цільовою соціальною групою, на яку був розрахований, перш ніж приступати до реалізації масштабних технологічних систем і рішень, відповідальним за державну інформатизацію керівникам необхідно вивчити і врахувати реальні потреби соціуму. Бажано, щоб електронна взаємодія з державою мала для громадян економічне обґрунтування і, в той же час, не руйнувало усталену в суспільстві систему цінностей, звичаїв і традицій.

Отже, незважаючи на досить велику кількість різноманітних практик впровадження системи ЕУ у сферу державного управління, більшість з них тим чи іншим чином торкаються питань ролі новітніх перетворень у підвищенні довіри громадян до політичної влади. Розвинені країни, які мають певний кредит довіри з боку громадян, можуть дозволити собі експериментувати з нестандартними формами організації політичної влади в електронному вигляді (електронне громадянство в Естонії). Метою таких дій не в останню чергу є і зміцнення довіри населення до політичної влади, впевненості у правильності обраного політичного курсу, та адекватності політичних рішень потребам сучасності. В той же час, країни що розвиваються, на фоні значної кількості суспільних проблем, цього кредиту довіри не мають, тому експерименти з нестандартними способами володарювання несуть у собі для них потенційну загрозу делегітимації, або краху політичного режиму. Уряди цих країн рано чи пізно опиняться у ситуації подвійної відповідальності, не лише за прийняті рішення, а й за ті заходи, яких прийнято не було. Саме тоді і з'ясується чи правильним був обраний курс, та чи відповідає наявна ситуація очікуванням громадян.

4.2 Інституціоналізація безпеки «е-середовища»

Повсючасно сьогодні як держава так і приватний сектор стикаються з величезною кількістю інформаційних загроз. Враховуючи критичну значущість інформації у сучасних соціально-політичних процесах, інформаційна безпека безпосередньо пов'язана з рівнем довіри громадян до політичної влади, її можливостями адекватно протистояти інформаційним загрозам сучасності. Тож Інформаційна безпека є ключовим компонентом типових державних ІС.

Інформаційна залежність «Digital Dependence» пов'язана з поширенням технологій, та загальною технологічністю держави, складністю відкритих мереж передачі даних, а також загальновизнаною необхідністю забезпечення доступу громадян до інформації, в тому числі і такої, що може представляти комерційний та інші інтереси призвели до того, що ефективне управління інформаційною безпекою стала одним з найважливіших чинників успіху для державних і приватних організацій [88]. Розробка вимог та принципів ефективності управління інформаційною безпекою є необхідною умовою впровадження системи ЕУ, з метою підвищення конкурентоспроможності державних ІС, та як наслідку, підвищення рівня довіри громадян до політичної влади та конкретних політичних інститутів.

Можна прослідити певні закономірності у забезпеченні інформаційної безпеки базових світових моделей систем ЕУ. Проте коли мова йде про захист безпосереднього програмного забезпечення, потрібно враховувати конкретні культурні та економічні особливості. Отже незважаючи на узагальнений характер проблеми інформаційної безпеки, з точки зору легітимації політичної влади її доцільно розглядати на конкретних прикладах.

Наявні дослідження демонструють зв'язок між питаннями безпеки, ЕУ та інформаційною безпекою держави загалом. [300]; [303]; [306]. Причому не меншою значущістю охарактеризовані і проблеми матеріально-технічного забезпечення діяльності ЕУ [304]. Існує велика кількість досліджень, пов'язаних із не технічними аспектами гарантування інформаційної безпеки державного середовища [292]. На нашу думку, у наявній відкритій літературі з приводу організаційної на національній інформаційної культури приділяється недостатньо уваги, враховуючи величезний контраст у рівні обізнаності громадян у питаннях інформаційної безпеки, та її ролі у забезпеченні стабільного розвитку держави та суспільства.

Отже важливим питанням залишається аналіз концептуальних основ інформаційної безпеки, та їх вплив на рівень легітимності політичної влади. Концептуальною основою ЕУ є забезпечення доступу до державних послуг в будь-якому місці в будь-який час через відкриті мережі. Це потенційно може привести до величезних проблем безпеки та конфіденційності у сфері управління ІС, особливо враховуючи той факт, що управлінські процеси у державному секторі мають суттєві відмінності від аналогічних процесів у сфері приватного партнерства та виробництва.

Інформаційна безпека з одного боку виступає частиною концепції ЕУ, з іншого є значно ширшим поняттям, яке з'явилося значно раніше досліджуваного нам явища. Питання інформаційної безпеки, що тим чи іншим чином стосуються легітимації політичної влади можуть бути розподілені на чотири великі групи. ЕУ, як вже неодноразово наголошувалося, тут виступає у своїх інструменталістських проявах, як модель організації взаємодії держави, громадян та бізнесу на основі використання можливостей ІКТ [290]. Концептуальні основи інструменталізму як принципу відношення до ЕУ були закладені ще у середині двотисячних років [287].

Теоретична модель базується на усвідомленні критичності зв'язків між центральними владними установами та окремими користувачами, як суб'єктами політичного процесу, через що й проявляється її суб'єктність. Причому як технічні технічних так і організаційні питання повинні бути розглянуті паралельно при інтеграції державних інформаційних систем у єдину гіпер- мережу.

У зв'язку з цим часто звучить питання інформаційної безпеки транзакцій, забезпечення недоторканості особистих даних [286]. Через специфіку процесів в системі державного управління, моделі інформаційної безпеки повинні корелюватися з самим принципами організації цієї системи [275].

Слід зазначити, що, насправді, сама ідея ЕУ стала основним джерелом питань інформаційної безпеки у зв'язку поняттями відкритості та доступності важливих даних.

Другим важливим напрямом організації інформаційної безпеки виступають принципи управління інформацією в державному секторі, та їх трансформація з огляду на використання новітніх технологій та реальних можливостей підвищення рівня довіри громадян до політичної влади. Управління інформацією в державному секторі пов'язане з ризиками, що

виникають у процесі надання державної інформації зовнішнім клієнтам. Враховуючи той факт, що уряди діють в іншому середовищі, ніж приватні організації вони, вимагають різних підходів. Питання суттєвості відмінностей інформаційних процесів у державному середовищі вже потрапляло до уваги дослідників [289]. Ними були запропоновані основні особливості, в саме: державний сектор характеризується відсутністю ринкових принципів, орієнтації на кінцевий результат, продукції. Державні асигнування знищують найменші прояви конкуренції. Така залежність створює потенційні умови для фактично необмеженого політичного впливу. У зв'язку з чим постає питання додаткових форм контролю та звітностей, які не є притаманним для приватного сектору [283]. Державне управління інформаційних системи відрізняється від звичайних ІС управління орієнтованістю на фактори навколишнього середовища, а не внутрішні характеристики організації [282]. Саме тому моделі ІС, що діють у приватному секторі не є достатніми для впровадження секторі державного управління [279].

Організації державного сектора мають ряд специфічних особливостей, які можуть вплинути на інформаційну безпеку як таку. Перш за все маються на увазі: жорсткі ієрархії; культура; раптові зміни політичного курсу; феномени перекривання ініціатив; досить широкий спектр діяльності; та специфічний персонал, через певні умови його підготовки.

Означені вище характеристики призводять до унікальності форм угод між державними організаціями та громадянами. Ще однією важливою особливістю є те, що державний сектор дуже чутливий до будь-яких компрометацій інформаційної безпеки. Хоча такі інциденти можуть бути безпосередньо не пов'язані з ЕУ, вони можуть мати потенційно негативний вплив на функціонування останнього, що в свою чергу може призвести до кризи легітимності та появи делегітимаційних явищ.

Еволюція усвідомлення критичної важливості інформаційної безпеки для суспільного та державного розвитку може бути умовно розділена на ряд стадій [276]. Хоча еволюційна модель була розроблена для розвинутих країн вона є на сьогодні корисним інструментом для аналізу розвитку ІКТ у країнах що розвиваються.

Кожна хвиля описує загальний підхід до інформаційних технологій та їх управління для певного проміжку часу. Концептуальні засади еволюції інформаційно комунікативних технологій та їх роль у менеджменті державних процесів можуть виступати сьогодні цінним інструментом оцінки

зрілості ІС країн що розвиваються, побудови індексів готовності до системи ЕУ. Інформаційна безпека традиційно ґрунтується на засадах конфіденційності, цілісності та доступності. Ці властивості лежать в основі таких послуг, як аутентифікація користувача, авторизація, підзвітність та моніторинг надійності. Роботи, які стосувалися трансформації ролі інформаційної безпеки постійно з'являлися у світовій науковій думці [237].

У найбільш широкому сенсі інформаційна безпека завжди спирається на дві складові: людей, а також технології. Публікації стосовно цієї тематики ми об'єднуються під загальним напрямом організаційної культури безпеки [238]. Стандарти інформаційної безпеки широко представлені у відкритій літературі [230]. Ці стандарти намагаються описати різні процеси і елементи управління, необхідні для успішної реалізації політики інформаційної безпеки [229]. В цілому ці стандарти були розроблені на основі досвіду провідних за технологіями країн.

І нарешті один з основних аспектів при аналізі потенційних можливостей легітимації політичної влади за допомогою впровадження системи ЕУ може бути умовно названий як суспільний контекст, або культурні та соціально-економічні особливості того чи іншого суспільства.

Мається на увазі є особливості країни, де явище розгорнуте і працює. За загальною класифікацією країною, що розвивається, як правило, вважають ту, яка має душу населення валовий національний продукт менше 2000 доларів США [227]. Майже 80% населення у світі живе в країнах, що розвиваються. Проте це не означає, що всі вони мають однакові проблеми на шляху до е-готовності. Кожна країна має свою унікальну атмосферу, політичні та економічні обмеження. І саме ці особливості і будуть диктувати різноманітні обмеження на впровадження означеної системи та її реальні можливості по підвищенню рівня довіри громадян до політичної влади.

В деяких випадках можна зустріти і контраргументи, що нібито якби було менше ініціатив у сфері е-демократизації та створення е-готовності, було б значно менше проблем з порушенням конфіденційності та недоторканості персональних даних [227]. Тому, необхідно мати чітке уявлення про культурні аспекти, які охоплюють як організаційні та національної особливості загального контексту, в якому ЕУ функціонує, або планується.

Згідно з наявними даними 35% програм у сфері ІКТ, серед яких і ЕУ в країнах, що розвиваються визнані безуспішними та класифікуються як загальні невдачі і 50% визнані частково впровадженими [240]. Безпека

завжди була визначена в якості одного з важливих компонентів ІС. Сучасний менеджмент інформаційного забезпечення визнає за необхідне, широке включення максимальної кількості людей і процесів, до розробки питань технології безпеки. В значній мірі технологічні рішення для більшості проблем безпеки були розроблені раніше. Однак, є ще багато проблем у сфері програмного забезпечення, людей і процесів управління компонентами, забезпечення безпеки інформації. Це все обумовлює необхідність наявності не лише технологічних, а й соціокультурних аспектів у теоретичних моделях систем ЕУ країн що розвиваються.

ІКТ в країнах, що розвиваються, як правило, недостатньо описані загальнодоступною не технічною мовою у загальнодоступній літературі. Враховуючи виключне значення ІТ, зокрема, ЕУ для країн, що розвиваються, актуальність їх потреб, часто пов'язаних з недоліком власних економічних ресурсів, вельми корисним для розуміння сутності проблем є національно-культурні фактори. Тим не менш, існує досить невелика кількість опублікованих емпіричних досліджень, які безпосередньо стосуються цього питання. Згадані аспекти пов'язують концепцію ЕУ та інформаційної безпеки у ширшому контексті з соціально-організаційною теорією. [242]. Концепція соціально-технічного детермінізму будується на припущенні, що розвиток ІС включає в себе велику частину погоджувальної роботи, де ІС повинна бути сумісна з навколишнім середовищем (стандарти інтероперабельності) [243]. Це означає, що соціально-технічна модель повинна об'єднати функції ІС, профіля користувача і формат навколишнього середовища, в той час як технічні та організаційні системи однаково важливими і відсутність відповідності між соціальними і технічними системами є основною причиною проблем ІС [246].

З точки зору легітимації політичної влади цікавими є кілька моделей інформаційної безпеки в які представлені в літературі, та спираються на концепції соціально-технічного детермінізму. Модель безпеки на основі консенсусу було запропоновано Дікард [248]. Сутність її полягає у намаганні поєднати соціально-технічні системи, забезпечивши юзабіліті дизайну ІС. Дослідники стверджують, що система управління інформаційною безпекою складається з багатьох аспектів, таких як політичні рішення, стандарти, керівні принципи, норми і правила, технології, людські ресурси, правові та етичні питання.

Для того, щоб визначити ключові фактори інформаційної безпеки в громадських контекстах, має бути присутня концептуальна основа, що

допомагає класифікувати фактори і зрозуміти, їх важливість для навколишнього середовища. Сукупний аналіз запропонованої у світовій політичній думці системи аналізу базується на чотирьох аспектах, а саме: власне концепції ЕУ, теорії управління інформаційною безпекою, управління інформаційними технологіями у державному секторі, а також контекстах суспільств. Грунтуючись на Вергез можна виділити чотири компоненти, які суттєво впливають на інформаційну безпеку державної електронної системи: культура безпеки, культура управління, інфраструктури інформаційної безпеки та технології управління змінами [53].

Концептуально ми маємо говорити про взаємозв'язок між ефективністю безпеки системи ЕУ з точки зору основних критеріїв (наявність, цілісність, конфіденційність та звітності) і структурними особливостями компонентів, таких як культура безпеки, управлінські та інформаційна інфраструктура. Ці взаємопов'язані елементи виступають у якості пропозицій які можуть представити розвинуті країни, тим, що розвиваються.

Одним з елементів, що пов'язує інформаційну безпеку, рівень довіри громадян до політичної влади та культурні особливості конкретного соціуму є поняття культури безпеки.

Культура безпеки являє собою певне ставлення до принципів організації безпечного інформаційного середовища. Нормативне втручання особливо важливе при розробці правил використання і захисту інформаційних активів. Ці фактори впливають на формат законодавчих і нормативних рамок, а також національних і організаційних культур.

У деяких дослідженнях культура безпеки була віднесена до структури національної культури [56], тоді як в інших було особлива увага приділяється організаційним формам культури безпеки, як самостійним елементам [240]. Практичні навички інформаційної безпеки в організаційній культурі позитивно позначаються на щоденних операціях, і відповідно мають позитивний вплив на усю організацію. Важливим є також зв'язок організаційної та національної культури. Відмінності в національній культурі можна пояснити відмінностями в ефективності управління інформаційною безпекою на організаційному рівні [249]. визначили п'ять аспектів національної культури: дистанція влади, уникнення невизначеності, індивідуалізм, маскулінізм і орієнтація часу. Фріман прийшов до висновку, що національна культура мала значний вплив на те, як сприймалися суспільством новітні технології, яким саме чином вони використовувалися і адаптувалися [250]. Наприклад, національні культури розвинених країн,

таких як Австралія, Сполучені Штати і Великобританія мають багато схожого, в питаннях інформаційної безпеки з країнами, що розвиваються, такими, як у Перській затоці (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Катар ОАЕ і Оман) що може корелюватися з культурними відмінностями [254]. Країни, що розвиваються стикаються з культурними і соціальними перешкодами при спробі трансферу та адаптації технології, створеної за кордоном, у себе вдома [257].

Д. Томпсон стверджував, що соціально-культурне середовище в країнах, що розвиваються, в порівнянні з розвиненими країнами, є відносно стабільним у питаннях уникнення невизначеності та дистанції влади, і відносно низькому рівні індивідуалізму. Ці фактори як правило, підсилюють прагнення до впровадження до ІКТ у країнах, що розвиваються [288].

Отже, сучасні погляди на легітимацію політичної влади за допомогою впровадження систем ЕУ виходять з наступного:

- громадянська організаційна культура може мати вплив на ефективність та безпеку ЕУ;
- національна культура має безпосередній вплив на ефективність та безпеку ЕУ.

Вагоме значення для легітимації політичної влади має також нормативне забезпечення та законодавча база організації безпеки системи ЕУ. Закони мають стати основою для забезпечення належного рівня дотримання міжнародних норм і домовленостей. Підвищений попит з боку суспільства на захист приватного життя та персональних даних змусило провідні країни розробляти свої власні закони про приватне життя, наприклад [60].

Залишається ще багато нерозглянутих питань щодо наявності відповідного законодавства, пов'язаного з управлінням інформаційною безпекою, прийняттям законів, які криміналізують кібератаки і дозволяють правоохоронним органам адекватно розслідувати і переслідувати в судовому порядку такі дії [255]. Крім того, багато країн не мають відповідного законодавства у сфері захисту приватного життя, які були б покликані перешкоджати різноманітним зловживанням, потенційно можливим при наявності в державі системи ЕУ. Незважаючи на технологічність та інноваційність такої системи, на жаль можливості для означених зловживань знаходяться з насторожливою періодичністю [261]. Тобто, мова йде про те, що багато країн, що розвиваються фактично не мають дієвого інструментарію, та суттєво обмежені у вживанні заходів проти порушників,

з метою не лише захисту своїх інформаційних активів, а також запобіганню використання інформаційної мережі своєї країни в якості бази для виконання незаконної діяльності в глобальному масштабі. Цей вид загроз є основним питанням у вік інформації, що представляє ще одну фундаментальну відмінність між країнами що розвиваються розвиваються, і розвиненими країнами з погляду існування і відсутності необхідних норм і законів, здатних забезпечити більш високий рівень відповідності.

Забезпечення недоторканості даних також залежить від правил управління, відповідальності, обізнаності та прихильності вищого керівництва і користувачів, до відповідних політик. Ці фактори залежать від цілого ряду питань, таких, як наявного бюджету, стандартів управління інформаційною безпекою та кваліфікацією персоналу.

Держава, так само як і приватні організації можуть уникнути втрат, пов'язаних з порушеннями інформаційної безпеки, якщо більш відповідально ставитимуться до наявних реальних інформаційних загроз [263]. Організаційна свідомість є складовим елементом організаційної культури, проявляється на управлінському рівні в якості основних детермінант організаційної прихильності [264]. Ключ до успіху в процесі планування зобов'язань, полягає у контексті об'єктивних умов [266]. Ефективний розвиток програми інформаційної безпеки здійснюється на основі договірних відносин між зацікавленими сторонами організації (керівництво, технічний персонал, користувачі, треті особи). Для того, щоб визначити ефективні методи реалізації управління інформаційною безпекою, важливо, щоб всі зацікавлені сторони зробили свій внесок у програму інформаційної безпеки. Адекватна політика, чітко визначені цілі, процедури, процеси, обов'язки є пріоритетними напрямками співробітництва для усіх зацікавлених сторін [267]. Завдяки цьому існує можливість на ранніх етапах уникнути неузгодженості дій.

У багатьох країнах, що розвиваються, нині, як і раніше існує необхідність покладати більше зусиль щодо політики у сфері розвитку ІКТ [255]. Наприклад відсутність політики безпеки у сфері ІКТ та її практичних впроваджень, розглядається в якості однієї з основних причин фрагментації правил, і процедур основних програм інформаційної безпеки [268]. Це дозволяє припустити, що ймовірність порушення інформаційної безпеки може бути більша в країнах, що розвиваються, спостерігається низький рівень організаційної культури.

Критичним для успішності функціонування системи ЕУ, та виконання нею функцій легітимації політичної влади є повне та повсякчасне розуміння та відданість політичної еліти ідеям інформаційного суспільства та електронної демократії. На результати функціонування системи ЕУ великий вплив має кваліфікація кадрів. Кваліфікований персонал і адекватні програми безперервного навчання були визнані в якості одного з важливих факторів успіху програм з інформаційної безпеки [271]. Підвищення рівня комп'ютерної самоефективності за допомогою навчання або спеціальної освіти у сфері ІКТ можуть значно підвищити якість управлінських рішень та ініціатив у сфері ІКТ в державних організаціях.

Як правило, в країнах, що розвиваються, навіть коли потреба в безпеці усвідомлена, якісні управлінські рішення обмежені браком бюджету та технічного персоналу [274]. Це серйозна проблема для перехідних країн. Мова йде про те, що країни, що розвиваються в цілому відають у формуванні сучасного людського капіталу через проблеми у системах освіти [277]. Недостатня підготовка та необізнаність можуть призвести до зловживання електронними ресурсами, діяльності, направленої на отримання потенційної власної вигоди, замість переваг які можуть бути досягнуті за допомогою нової моделі.

Водночас, недостатність навичок та навчання може призвести до зловживань електронними ресурсами та процесами, що унеможливають отримання потенційних вигод, які можуть бути досягнуті за допомогою ЕУ. Для того, щоб звести до мінімуму помилки кінцевих користувачів, було запропоновано концептуальну основу для розгортання програм з підвищення обізнаності у питаннях інформаційної безпеки у розвинутих країнах [279]. прийшов до висновку, що для того, щоб її програми інформування була ефективною, вона повинна задовольняти вимогам поведінкової теорії і мати можливості у доступній формі пояснити кінцевому користувачеві, чому вони повинні неухильно слідувати правилам безпеки. Користувач завжди розглядається в якості координатійного компонента і потенційної загрози безпеці в будь-якій системі ІКТ, але в контексті країн, що розвиваються це питання набуває особливого значення. [247]. Можемо навести приклади сумних наслідків відсутності обізнаності щодо елементарних правил безпеки в результаті чого співробітники організації, були замічені в умисному або випадковому наданні невірних даних; обміну паролями; введенні комп'ютерних вірусів; зміна і знищення інформації; несанкціонований доступ

та трансформація електронних документів; надання доступу до інформації людям, які не мають права на її отримання.

Ще одна проблема виявляється у тому, що топ-менеджери і персоналу не можуть бути однаково обізнані в усіх тонкощах проблем безпеки. Кожен з них має певні припущення, сподівання і переконання по відношенню до впровадження і використання процесів ІС. Це може призвести до невідповідності між пріоритетами організації та її співробітників в якості кінцевих користувачів. Як наслідок відсутність обізнаності старших менеджерів може перешкодити їх готовність до якісного виконання покладених на них зобов'язань. З іншого боку, завжди є користувачі, потенційно схильні до зловживання системою, через відсутність належної програми контролю.

Це питання особливо гостро стоять у країнах, що розвиваються, де існує велика прірва в розумінні та мотивації між співробітниками відповідальними за впровадження та функціонування ІКТ та вищим керівництвом, що викликає культурний розрив між зацікавленими сторонами організації, який виявляється достатньо значним, щоб вплинути на ефективність програм з інформаційної безпеки [224]. Отже існує наявна необхідність проведення освітньої діяльності як серед пересічного персоналу так і серед керівного складу підрозділів, з метою усунення розбіжностей у розумінні цілей впровадження нової системи та базових основ інформаційної безпеки.

В структурі ІС відповідно можливі три варіації підходу до безпеки ІС: Централізовані рішення приймаються на найвищому або центральному рівні; Децентралізовані рішення приймаються на якомусь рівні нижче, ніж найстарший; як правило, індивідуальні робочі одиниці всередині організації або навіть окремі співробітники; і ядро-периферія, рішення приймаються на обох старших і більш низьких рівнів, або окремо, або в комплексі. Neeks припускає, що ядро-периферія є найбільш ефективним при використанні ІКТ та інформаційному розвитку систем [214].

У країнах, що розвиваються держава часто має визначальний вплив на інформаційну галузь та її структурні організації наприклад, шляхом контролю доступу до ключових ресурсів і витрат. У цих же країнах надто централізований підхід управління, швидше за все, буде визнано пріоритетним по відношенню до децентралізованого. Централізований підхід, як правило, змушує організації приймати рішення спрямовані на

обмеження захисту інформації, які, можливо, не відповідають їх реальним потребам [206].

Поряд з цим на безпеку ІС впливає також її структура. Наявність у державі різних підходів до забезпечення інформаційної безпеки здатна негативно позначитися на рівні довіри населення до політичної влади. Негативний імідж буде викликаний явною неспроможністю політичної верхівки виробити єдині стандарти інформаційної безпеки. Іншим фактором, який впливає на рівень безпеки системи ЕУ є організаційна культура державного органу, в якому воно розвивається. Новітні процеси ЕУ, на різних рівнях в рамках однієї організації, вимагають повної координації дій між зацікавленими сторонами.

У країнах, що розвиваються відсутність процесуальних норм є ще більш актуальною, коли дві різні державні установи намагаються працювати разом або одночасно. Стандартизація процедур потрібна для того, щоб інтегрувати різні внутрішні процеси, які вимагають абсолютно чіткого попереднього визначення лідерства та розподілу ролей. Отже, успіх застосування нового процесу залежить від розвитку відносин між зацікавленими сторонами в рамках причетних організацій.

Системи захисту інформації в основному визначаються як системи, які захищають інформаційні активи від шкоди або неправильного використання. Традиційно основними потребами інформаційної безпеки є збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Інші властивості, такі як автентичність, підзвітність, безвідмовності і надійності також мають велике значення [255]. Механізми безпеки є технології, які забезпечуються службами безпеки; наприклад цифрових підписи і брандмауери. Технічна інфраструктура, яка здатна обробляти необхідні об'єми даних у безпечному режимі є невід'ємною складовою забезпечення належного рівня безпеки системи ЕУ.

Історично мети обслуговування інформаційної безпеки збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Інші характеристики, які походять від цих основ включають справжність, підзвітності, безвідмовності і надійності. Поняття і принципи інформаційних служб безпеки та механізмів є актуальними незалежно від того, де географічно ІКТ застосовується. Враховуючи потреби у побудові єдиної світової інформаційної мережі, не повинно бути різниці у стандартах безпеки між різними географічними сегментами, навіть незважаючи на досить велику різницю у економічному, соціальному та технічному потенціалах. І саме тут

постає питання про стан інфраструктури ІКТ країн, що розвиваються, і взагалі про їх можливості у новому тисячолітті відповідати принципам інформаційного суспільства.

З точки зору інфраструктури інформаційної безпеки, країнам, що розвиваються в цілому не вистачає необхідних технологій безпеки, адекватних систем шифрування, для гарантування належної, безпечності транзиту інформації через їх національні мережі [203]. Тобто ще повинні бути розроблені та впроваджені технології здатні забезпечити конфіденційність та адекватний контроль доступу, цілісності, аутентифікації і безвідмовності послуг. Це питання викликає велику стурбованість при дослідженні багатьох країн, що розвиваються, в тому числі і України. Означені завдання покладено в основу зусиль зі створення доступу до інформації за допомогою ефективних технологій ІКТ у Організації Об'єднаних Націй, а також світових організацій у сфері інформаційних технологій та стандартизації [196].

Загалом управління змінами в державному секторі є не менш актуальним за системи управління якістю на підприємстві. Дисфункції ключових елементів системи управління змінами можуть бути означені як порушення організаційного статусу-кво в результаті впровадження нових методів, нових цінностей і нових структур.

В даному випадку технології управління змінами можуть бути визначені як сукупність процедур управління змінами в організаціях державного сектора, спрямовані на поліпшення інформаційної безпеки. Проте, громадські організації які мають приймати активну участь у процесах змін насправді включаються у процес повільно і лише частково зверху вниз [269]. Очевидним є те, що впровадження системи ЕУ призводить до необхідності переосмислення та ре-інжинірингу процесів управління та їх безпеки в державному секторі.

У країнах, що розвиваються багато ініціатив часто стикаються з гостротою внутрішнього опору при реалізації нових інформаційних і комунікаційних технологій, а співробітники загалом розглядають ці процеси як загрозу для своїх робочих місць. Крім індивідуального опору, самі організації є консервативними за своєю суттю і апріорі виступають проти зміни [290].

Отже, більшість стандартів управління ІКТ та керівних принципів найкращої практики були розроблені зусиллями передових країн. адміністрування систем ЕУ забезпечення безпеки є відносно новим

напрямом, в рамках якого навіть технологічно провідні країни мають невирішені питання. Для країн, які досі розвиваються технології управління системами електронного ЕУ привносять величезну кількість нових викликів, навіть в таких екзотичних сферах як екологія.

4.3 Шляхи реалізації державної політики у впровадженні системи електронного урядування: український контекст

Владні відносини з самого початку їх виникнення мали складний та багатогранний характер, зокрема, у контексті взаємодії влади та суспільства. Необхідність враховувати величезну кількість точок зору призводила до формування максимально гнучкої та здатної до підлаштування соціально-політичної установи. Держава, як політичний інститут, у різні часи свого існування осмислювалася в різних контекстах. Досить часто можна зустріти протилежні за змістом тлумачення ролі її органів у суспільному житті. Здобутком минулого сторіччя є постановка питання щодо ефективності державного управління, переосмислення сутності держави як складного політико-владного інституту. В означеному контексті, проблеми модернізації управлінських процесів у суспільстві ніколи не втрачали своєї актуальності. Відповідно, на даному етапі розвитку суспільств вони постають з новою, небаченою дотепер значимістю.

Кардинальні зміни принципів розповсюдження інформації з середини ХХ ст. призвели до трансформації сфери публічних відносин, яка не оминула й органи державної влади. Суттєве збільшення обсягів інформації, а також скорочення терміну її отримання та обробки суттєво вплинуло на роботу усіх політичних інститутів та держави, зокрема. У цьому контексті впровадження системи ЕУ вбачається природним еволюційним процесом розвитку інституту влади та публічного адміністрування. При цьому, як зазначає В. Солодов, трансформація держави при впровадженні ЕУ характеризується двома важливими аспектами, а саме: якісним характером та універсальністю [182].

Перша характеристика показує зміни всередині інформаційних потоків, наприклад на зміну односторонній моделі «держава-громадянин» приходять двостороння модель: для громадян з'являється реальна можливість не лише стежити за процесом розробки й прийняття політичних рішень, але й брати активну участь у цьому процесі, інколи навіть виступаючи ініціатором таких дій.

Друга характеристика висвітлює масштаб перетворень, а саме: інформаціоналізація управлінської сфери у державі стосується не лише окремих управлінь та відомств, відповідальних за інформаційний супровід державної машини, але й усієї держави в цілому, починаючи від роботи кожного окремого чиновника і закінчуючи трансформацією взаємозв'язків державних органів усіх рівнів [182].

Аналізуючи ЕУ як фактор трансформації державної влади, необхідно комплексно підходити до її аналізу як у теоретичному, так і в практичному контекстах. Практична сторона стосується співставлення процесу впровадження системи ЕУ з політичними реформами кінця ХХ початку ХХІ століть. На рівні теоретичного аналізу необхідно з'ясувати як впровадження ЕУ поєднується з іншими концептуальними підходами, такими як нове державне управління «new public management», та гарне управління «good governance» [4].

Однією з особливостей розвитку управлінських процесів у державі в третій чверті ХХ ст. є її глибинна трансформація, переосмислення ролі самої держави у суспільстві та його основних характеристик. Окрім своєї глибини, політичні зміни цього періоду мають універсальний характер, відбуваючись по всій планеті в межах усього глобального співтовариства. Причинами цього є перш за все зростання структурної складності соціополітичних систем та міжнародних відносин, а також – надзвичайна динамічність таких перетворень.

Власне кажучи, широкомасштабне впровадження ІКТ і стало одним із основним напрямків реформ. Очевидним також є те, що впровадження системи ЕУ тісно пов'язане з реалізацією інших проектів – трансформацією організаційних каналів та структур органів державної влади, кардинальним переглядом та реінжинірингом адміністративних процесів, впровадженням моделі управління за результатами та від результатів. Значна кількість дослідників схильна вважати впровадження системи ЕУ більш значущим процесом, ніж проста інформатизація державних структур. Так зокрема Л. Даймонд наголошує на тому, що вже через декілька років ніхто не говоритиме про ЕУ, але ті зміни, які започаткує цей процес, вплинуть на те, як держава надає послуги, якою вона себе бачить, та, нарешті, як організовані державні служби [247].

Ще одне досить авторитетне у питаннях розвитку інформаційних технологій джерело – Gartner Group у своєму визначенні терміну «електронне урядування» робить акцент на трансформаційній складовій: «Електронний

уряд – трансформація внутрішніх та зовнішніх відносин державних органів з використанням можливостей мережі Інтернет, інформаційних та телекомунікаційних технологій з метою оптимізації послуг, які надаються, збільшення впливу суспільства на процеси розробки та прийняття політичних рішень, удосконалення внутрішньополітичних процесів» [233]. Таке визначення є найбільш послідовним і викриває основне проблемне місце теоретичної моделі впровадження системи ЕУ, а саме потенціальну можливість підміни глибинних перетворень банальною автоматизацією наявних адміністративних процесів. Це, в свою чергу, унеможливить досягнення основної мети перетворень – досягнення якісно нового рівня прозорості політичних процесів та інституцій і, як наслідків, зниження рівня корумпованості влади та залучення широких верств населення до процесів підготовки та прийняття політичних рішень.

Навіть якщо розглядати автоматизацію державних структур як самостійний процес, його ефективність викликає великі сумніви через те, що при скороченні ресурсів на виконання окремих операцій зберігається ситуація загальної неефективності політичної системи. Реалізувати поставлені цілі можливо лише за умови чіткого розуміння усіма задіяними у процесі сторонами вторинності ролі ІТ перед масштабними трансформаціями взаємовідносин громадянин-держава, де перші виступають лише засобом.

Пріоритетність попереднього реформування та підготовки базису для впровадження системи ЕУ підтверджується й висновками європейських аналітичних організацій [61]. Так, зазначається, що ті системи які проігнорували підготовчу стадію та почали реформування паралельно чи після розгортання основних мережевих одиниць, у результаті досягли значно скромніших якісних успіхів. На відміну від тих, хто спочатку реформував свої виробничі процеси, а вже потім «зацементував» нові принципи ІТ. Спираючись на статистичні дані, опубліковані Єврокомісією, більше половини державних організацій пішли не ефективним шляхом, швидко розгорнувши технології, але не підготувавши організаційні структури.

Згідно даним Momentum Research Group, ситуація для більшості країн станом на середину першого десятиліття ХХІ ст. виглядає наступним чином:

- політичні системи, які провели реорганізацію своєї структури перед впровадженням новітніх технологій становлять 21 %;
- реорганізація, як відповідь на впровадження новітніх ІТ, була характерна для 41 % систем;

- і, нарешті, 27 % за тими системами, чия структура та якість не змінилися, незважаючи на впровадження ІТ.

Статистика, як бачимо, досить красномовна [233].

Виходячи з вищезначеного, можна ще раз наголосити на важливості комплексного підходу до реформування управлінської системи, яка має поєднувати в собі не лише елементи автоматизації, але й кардинально нові, не традиційні для пострадянського регіону, принципи взаємодії політичної влади з суспільством. І, хоча приклад розвинених країн демонструє певну відокремленість процесу впровадження системи ЕУ, це пов'язано з організаційними питаннями, а саме рухом фінансових потоків, залученням специфічних ресурсів. У той же час дискусійним залишається питання про співвідношення концепції ЕУ з іншими теоріями державного реформування в сучасному політичному полі, зокрема такими як нове державне управління та «гарне» управління, про що вже зазначалось вище.

В основі державного реформування періоду кінця ХХ ст. лежить концепція ефективного державного менеджменту, базові принципи якої перейшли зі сфери бізнесу. Серед них найбільш значущими можуть бути такі: трансфер ефективних управлінських технологій з бізнесу, а саме орієнтація на споживача, оцінка за результатами, нові способи та механізми мотивації державних службовців, зменшення державного апарату за рахунок оптимізації економіко-господарчих функцій та передачі частини повноважень приватному сектору (держава зберігає можливості контролю за виконанням), реалізація принципу субсидіарності через перерозподіл повноважень у бік місцевих органів влади. Ще у 1985 р. у Європейській хартії місцевого самоврядування було викладено дуже схожі до концепції нового державного управління принципи, а саме: необхідність реформування державного апарату у бік його ефективності [60].

Практичними досягненнями впровадження моделей ЕУ можна вважати появу такого явища, як орієнтація на клієнта при наданні відповідних послуг державними службами. Попередньо запозичивши цей термін зі сфери економічних відносин та переклавши його у політичну площину не в останню чергу завдяки Дж. Захману, теоретики ЕУ фактично поставили знак рівності між поняттями «клієнт» та «громадянин». Відповідно й держава виступає сервісною службою, яка повинна надавати послуги своїм клієнтам максимально швидко, ефективно та відносно дешево.

Виходячи з пріоритетності громадянина по відношенню до держави, саме його задоволеність якістю послуг і виступатиме мірилом ефективності

держави як системи та як політичного інституту [127]. Як показує практика, концепції ЕУ можуть і повинні органічно доповнюватися іншими новаціями у сфері теорії держави, зокрема, концепцією гарного управління, або суспільного управління. У цьому контексті слід зазначити, що ще наприкінці дев'яностих років минулого століття стало зрозумілим, що на ефективність прийняття політичних рішень величезний вплив здійснюють позадержавні структури, якщо вони беруть участь у цьому процесі. Відбувся процес трансформації від оцінки діяльності політичного поля за результатами до урахування того, хто і як приймає політичні рішення та розділяє політичну відповідальність [255].

У той же час принциповими є відмінності у розумінні ролі громадянина в рамках концепції нового державного управління (частиною якої є ЕУ), та теорії суспільного управління. Якщо перша розглядає громадянина як клієнта, який очікує якісних та своєчасних послуг, то друга розглядає його в якості партнера, який поділяє можливості та відповідальність за прийняття спільних політичних рішень. В обох випадках найважливішим механізмом підвищення авторитету та довіри до держави є максимальна прозорість усіх без винятку політичних процедур та можливість реального впливу громадськості на процеси розробки та прийняття політичних рішень

Досить обґрунтованим вважається також включення процесу впровадження системи ЕУ як одного з етапів масштабних соціально-політичних перетворень на шляху до системи гарного управління «good governance». Концепція гарного управління була запропонована ООН у 2002 р. Вона являє собою загальні теоретико-методологічні принципи реформування політичної влади з метою подальшого розвитку людства. Серед ключових складових цієї концепції можна привести наступні:

- Участь (як опозиція відчуженню). Кожен громадянин повинен мати право голосу при розробці та прийнятті рішень або самостійно, або через легітимних представників. Така можливість має базуватися на принципі свободи асоціацій;
- Закон як правило. Середовище застосування закону має бути чесним та загальним для всіх, особливо це стосується прав людини;
- Прозорість. Ґрунтується на свободі доступу до інформації. Процеси, установи, та інформаційний простір доступні для усіх зацікавлених та компетентних, глибина доступу має відповідати можливості контролю за ними;

- Відповідальність. Соціальні та політичні інститути і процеси мають бути корисними усьому суспільству;
- Орієнтація на консенсус. Гарне адміністрування має виступати посередником між великої кількості точок зору та інтересів, шукати консенсусу на основі оптимального для усіх сторін рішення та, якщо можливо, за допомогою політики та «гарних» політичних технологій;
- Соціальна рівність. Усі громадяни повинні мати однакові шанси на розвиток та самовдосконалення;
- Ефективність та компетентність. Політичні інститути діють за принципом задоволення потреб суспільства, на противагу принципу освоєння ресурсів;
- Підзвітність. Політичні інститути, громадські організації та приватний сектор мають звітувати перед суспільством згідно об'єму відповідальності кожного суб'єкта влади чи господарчої діяльності;
- Стратегічне бачення (мислення). Політичні та громадські лідери повинні керуватися у тривалій перспективі необхідністю впровадження системи гарного управління з урахуванням регіональних культурних, економічних, історичних та політичних особливостей [255].

Незважаючи на деяку загальність означених положень, при якісному впровадженні вони здатні стати основою принципово нового політичного порядку і для українського суспільства. Зв'язок концепції ЕУ з теоріями гарного управління та суспільного управління проявляється на усіх рівнях [132]. Зокрема, впровадження новітніх ІТ вже давно є основою удосконалення бізнес-процесів через те, що дає змогу відносно просто скоротити витрати, підвищивши ефективність.

Безумовно, такі підходи працюватимуть у державному секторі публічного адміністрування. Саме ЕУ дозволяє реформувати державний апарат за логікою орієнтації на громадянина, як клієнта. Впровадження ж системи ЕУ повинно дати новий імпульс тим реформам, які проводяться в рамках модернізації держави у відповідності до засад гарного управління.

На початкових етапах впровадження системи електронного управління було б не правильним протиставляти її традиційним концепціям державного управління через те, що в багатьох випадках неефективність системи пов'язана не з її організаційною слабкістю, а з невдалою практичною реалізацією на місцях та відсутністю системного мислення в центрі. Тому задля підвищення ефективності ЕУ необхідно водночас реформувати на

організаційних засадах політичні інститути, в тому числі й недержавні, формувати відповідний рівень політичної культури населення (одне з найважливіших і термінових завдань), розвивати принципи громадянського суспільства у поєднанні зі збереженням культурної ідентичності.

В українському політичному полі ідея розбудови системи електронного урядування існує тривалий час, проте найчастіше вона розглядається лише в контексті її аналізу як однієї з компонент успішності інтеграції у Європейське співтовариство. Поруч з певними досягненнями у вирішенні означеного питання існує і багато труднощів, пов'язаних з культурними, економічними, географічними та іншими особливостями українського соціуму. І однією з найбільш актуальних у цьому контексті є проблема цифрової грамотності та цифрової нерівності українського суспільства. Як показує світовий досвід, успішність моделі електронного урядування не в останню чергу залежить від її всеосяжності, максимального залучення суспільства до участі у її розбудові та подальшому функціонуванні.

Проблема залучення населення до активної участі у впровадженні е-урядування пов'язана з пошуком не лише спільних, загальнозначущих мотивів, але й індивідуальних, специфічних для кожного окремого громадянина очікувань — користувача послуг, підприємця, держслужбовця та ін. І якщо виявити мотивацію для приватного підприємця досить легко, то мотивувати держслужбовця у сучасних умовах — завдання великої складності. Одним із дієвих механізмів розв'язання цього питання є ліквідація цифрової нерівності, яка в українському суспільстві має чітко виражений характер.

Термін «цифрова нерівність» має багато синонімів через те, що початковий варіант цього англomовного поняття «digital divide» в українській мові не має чітко визначеного аналогу. В найбільш загальному сенсі під цифровою нерівністю мається на увазі відсутність еквівалентності можливостей різних соціальних груп на доступ до всесвітньої мережі, і — як наслідок — на реалізацію права на інформацію [260]. Поява цього явища пов'язана з активним розвитком інформаційного суспільства та його закономірностями.

Слід зазначити, що цифрова нерівність є логічним продовженням та ще одним проявом нерівності соціальної. Але на відміну від попередніх етапів у новому тисячолітті інформація, а з нею й уся інформаційна сфера стають потужною зброєю, застосування якої у абсолютній більшості випадків дає набагато швидший та якісніший результати. Саме тому проблема подолання

цифрової нерівності та цифрового голоду виходить далеко за межі мотивів просвітництва та соціального добробуту, безпосередньо поєднуючись з питаннями інформаційної безпеки на загальнодержавному та суспільному рівнях.

З іншого боку існує думка, що проблематика цифрової нерівності співвідноситься лише з економічним дискурсом, оскільки саме економічні фактори є детермінантами цифрової нерівності [266]. Відповідно, ця проблема має вирішуватися перш за все на економічному рівні. Однозначним є те, що для сучасного українського суспільства означена проблема виходить далеко за межі економічного дискурсу. Так, згідно з Р.Дж. Кауфманн цифрова нерівність (у інтерпретації автора це «digital gap») має розглядатися у п'яти різних вимірах, а саме:

- технічному, під яким мається на увазі доступність матеріально-технічної бази, програмного забезпечення та мереж передачі інформації,
- особистісному — безперешкодному доступу та використанні,
- ціннісно-цільовому — шаблонне використання можливостей технології, чи нестандартного підходу,
- з точки зору вмінь та навичок оптимального застосування,
- колективістського, а саме реальних можливостей міжособистісної взаємодії користувачів-початківців із досвідченими користувачами та експертами через профільні соціальні мережі [261, с. 338-382].

У той же час досить неоднозначним видається визначення поняття цифрової нерівності. З наявних точок зору найрелевантнішими є дві позиції: в першому випадку цифрова нерівність (тут вона може асоціюватися з «digital gap») розглядається як фізична обмеженість на доступ до інформаційно-комунікативних технологій. Ця обмеженість є об'єктивною, тобто базується на економічних, географічних, політичних та інших чинниках, які не мають прямого відношення до свідомості, звичок та уподобань громадян. Таке розуміння цифрової нерівності перетворює його на статистичне поняття. Досліджуючи цифрову нерівність в означеному контексті, можна робити висновки стосовно е-готовності або загального рівня розвитку інформаційно-комунікативних технологій у тому чи іншому суспільстві.

Ліквідація цифрової нерівності у такому розумінні є першочерговим завданням політичних інститутів, зацікавлених суб'єктів політичного поля, а також політично активних громадян (соціальна ініціатива). Подоланням

цифрової нерівності наразі можна буде вважати досягнення певної відповідності чисельності суспільства та кількості підключень до всесвітньої мережі. Тобто, в даному випадку проблема має більше економічний характер, а її вирішення, відповідно, залежить від наявних економічних ресурсів того чи іншого суспільства. У цілому, стосовно створення системи електронного урядування вирішення означеного питання може бути представлено у якості першої частини практичної імплементації.

Разом з тим, у більшості конкретних випадків, і в українських реаліях, зокрема, труднощі практичного впровадження системи електронного урядування пов'язані з дещо іншими питаннями, які безпосередньо корелюють з іншим тлумаченням поняття «цифрова нерівність» (мається на увазі «digital divide»). Цифрова нерівність при такому підході розглядається як соціальна категорія, суть якої полягає у відмінностях світогляду та нееквівалентності ціннісних засад різних соціальних груп. Простіше кажучи, не для всіх система електронного урядування є тією особистісною домінантою, яка в майбутньому має стати соціальною нормою. Розглядаючи цифрову нерівність в означеному контексті, основні її причини слід виявляти у соціокультурних особливостях кожного конкретного суспільства, його політичній історії, сучасній ідеології, типових політичних практиках і взагалі політичній культурі. Важливо наголосити, що цифрова нерівність не пов'язана з нерівністю соціальною або фізіологічною. Проблема у цьому випадку може бути сформульована як небажання певної частини суспільства приймати новітні технології як важливі, корисні, а в окремих випадках і необхідні у сучасному світі.

Людина, згідно з одним із найавторитетніших представників соціальної психології Ж.-Г. Тардом, є істотою доволі консервативною. Тому будь-які нововведення автоматично викликають опозиційну реакцію, що може проявлятися у найрізноманітніших формах поведінки: від простого заперечення до радикально-насиленницького супротиву [192]. Відповідно, поява новачій не завжди супроводжується позитивною оцінкою та прийняттям суспільства. Разом з тим, у новому тисячолітті конформізм – через його негативний вплив на інноваційний потенціал суспільства – стає великою соціальною проблемою. Наслідки такого впливу у далекій перспективі можуть бути катастрофічними для усього соціуму. Зважаючи на те, що світове співтовариство вже давно визначилося з трендовістю поняття інформаційного суспільства, адаптивний потенціал конкретного індивіда та певної спільноти стає потужним ресурсом політичного і економічного

домінування. Саме навички швидкої адаптації до нових умов (як природних так і соціальних) відкривають величезні можливості для подальшого сталого розвитку будь-якого суспільства.

Світовий веб розвивається значно швидше від своїх медійних попередників. Так, технології передачі радіосигналу знадобилося майже сорок років, щоб досягти аудиторії у 50 мільйонів, у свою чергу телебачення ті самі 50 мільйонів аудиторії глядачів отримало вже через 13 років функціонування. Що ж стосується Інтернету — менше ніж за чотири роки кількість його користувачів досягла аналогічного рівня [304]. І немає жодних причин вважати, що цей процес сповільниться у найближчі роки. Освіченість, свого часу, була невід'ємним атрибутом елітарної соціальної верстви, та недосяжною принадою для інших. Більше того, знання, як ресурс влади, завжди мало велике значення, а у сучасному світі саме цей ресурс став визначальним, потіснивши усі інші.

У таких країнах як Австралія, Канада, Німеччина, Індія, Японія та багатьох інших вже досить давно на законодавчому рівні прийнято цілий пакет рішень, спрямованих на створення рівних для усього суспільства умов та можливостей доступу до новітніх технологій. Особлива увага приділяється наданню можливостей людям з особливими потребами повноцінно отримувати означені послуги. Реалізацію такого принципу покладено не лише на державу, але й на усі суб'єкти економічної, політичної діяльності. У США також тривалий час вирішується означена проблема. Причому, сьогодні наявне на федеральному рівні законодавство примушує виробників телекомунікаційного обладнання в процесі проектування брати до уваги специфічні потреби певної категорії споживачів. Те саме стосується і виробників програмного забезпечення. Така вимога є невід'ємною частиною принципів громадянського суспільства [246].

Стосовно України слід відзначити, що фактично профільного законодавства у цій сфері майже не існує, а відтак регулювання здійснюється на основі близьких за тематикою нормативно-правових актів. Ще у 2005 році було підписано документ про двостороннє співробітництво між Україною та Республікою Польщею у сфері інформатизації, яка в певній мірі стосується питань зменшення цифрового розриву, подолання цифрової нерівності. У 2012 році Кабінет Міністрів прийняв проект наказу Президента «Про стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні». І хоча документ безпосередньо не регламентує порядок дій щодо подолання цифрового розриву, а також основне навантаження, як у сфері ініціатив, так і у сфері

їхньої реалізації покладає на державу, він є на даний момент часу базовим нормативним актом, який може еволюціонувати у цілий комплекс норм та системних заходів із залученням не лише державного сектору, але й суспільства, як в першу чергу зацікавленого суб'єкта [195].

Звернемось до актуальних статистичних даних, які сприятимуть розумінню сутності окресленої проблеми. Компанія TNS Infratest на замовлення корпорації Google провела світове дослідження цільової аудиторії користувачів Інтернету. Згідно з отриманими даними, у 2014 році в Україні кількість під'єднаних до Інтернету електронних персональних пристроїв досягла кількості населення у співвідношенні 1:1 [241]. Разом з тим, більшість опитаних респондентів використовують Інтернет для здійснення покупок онлайн або пошуку остаточної інформації перед покупкою, а також різноманітних розваг. Дослідження поведінки українського користувача Інтернету показало, що найчастіше респонденти онлайн купують авіаквитки (68%), бронюють готелі (52%), купують велику побутову техніку (49%), телевізори (44%) та одяг (42%) [130]. Тобто, наразі превалює споживче відношення до всесвітньої мережі, як інструменту задоволення побутових потреб, а не як механізму якісних суспільних перетворень, що ще раз підкреслює величезну цифрову нерівність між різними групами користувачів, і, перш за все, у мотивації. На подолання цього явища і мають бути спрямовані сучасні стратегії молодіжної політики у сфері політичного виховання. Адже, як свого часу зазначив М. Кастельс лише чітке розуміння цілей та цінностей інформаційного суспільства та його похідних може стати запорукою сталого соціального та економічного розвитку в інформаційну еру, яка зрештою охоплює найвіддаленіші куточки землі, поєднуючи їх у єдину динамічну мережу інформаційних потоків людського спілкування [239].

Отже, слід починати з формування так званої «цифрової свідомості», тобто позитивного сприйняття широкого впровадження інформаційно-комунікативних технологій у політичні процеси. У контексті формування «цифрової свідомості» інформаційно-комунікативні технології мають асоціюватися з ефективністю, прозорістю та стабільністю політичного курсу, конкретних політичних практик. Лише нове покоління, що розумітиме важливість розпочатих перетворень, буде здатним якісно змінити українські політичні реалії, та – врешті – й українську політичну культуру.

Стратегічні напрямки впровадження системи електронного урядування в Україні пов'язані в першу чергу з вирішенням проблеми цифрової

нерівності, яка у соціокультурному контексті, на наш погляд, є набагато пріоритетнішою, ніж вирішення цієї проблеми у контексті економічного дискурсу.

До подолання явища цифрової нерівності у будь-якому суспільстві (і в українському, зокрема) слід підходити виважено та комплексно, оскільки це питання тісно пов'язане з цілою низкою актуальних соціокультурних та освітніх проблем суспільства. Не в останню чергу потребує цілеспрямованого впливу політична культура українського суспільства, яка й сьогодні, навіть після майже чверті століття самостійності, залишається у багатьох випадках пострадянською або – згідно з термінологією Г. Алмонда – підданською [3, с. 593-600]. Власне кажучи, сама поява та широке розповсюдження обчислювальної техніки не здатні змінити політичну свідомість індивіда. Кваліфікований підхід до вирішення цього питання повинен ґрунтуватися на комплексних трансформаціях мотивації кожного окремого громадянина щодо участі у політичному житті як своєї територіальної громади, так і всього суспільства. Світовий досвід подолання цифрової нерівності охоплює цілу низку заходів, спрямованих на ліквідацію як об'єктивних, так і суб'єктивних передумов.

Ліквідацією цифрового розриву потрібно займатися вже на етапі первинної соціалізації, приділяючи увагу всебічному розвитку особистості. Адже перевчити та адаптувати теперішнє покоління управлінців є завданням, яке практично розв'язати майже неможливо, що обумовлюється браком системності, відсутністю мотивації, а в окремих випадках і зацікавленістю у збереженні існуючої неефективної та непрозорої системи, відсутністю чітко вираженої стратегії зовнішнього та внутрішнього розвитку, і – врешті – відсутністю матеріальних ресурсів.

А тому починати потрібно з формування так званої «цифрової свідомості», тобто позитивного сприйняття широкого впровадження ІКТ у процеси управління та виробництва. Цей процес має починатися у шкільному віці, де ІКТ у сфері держаного управління повинні асоціюватися з ефективністю, прозорістю та стабільністю політичного курсу, конкретних політичних практик. Лише нове покоління, що розумітиме важливість розпочатих перетворень, буде здатним якісно змінити українські політичні реалії, та політичну культуру.

Отже, спираючись на викладене вище питання легітимації політичної влади та ролі у цьому процесі електронного урядування можна узагальнити

до постановки та послідовного вирішення певної групи завдань, що й було продемонстровано у монографії, а саме наступні положення.

З'ясовано суспільно-політичні передумови виникнення та впровадження систем електронного урядування, серед яких можна назвати перехід світового співтовариства у нову еру інформаційного суспільства. Трансформаційні процеси у політико-владній площині вже досить давно детермінуються інформацією як одним з найважливіших видів суспільного капіталу. Концепція електронного урядування є частиною більш загального підходу до трансформації соціальних систем на основі технічного детермінізму. Якісні зміни у площині управління обумовлюються тими процесами, які відбуваються у сфері приватного партнерства. Різноманітні соціальні ініціативи виходять сьогодні зі сфери приватного підприємництва, що обумовлено специфікою цієї діяльності. А, отже, і трансформація сфери політико-владних відносин багато в чому ґрунтується на досвіді приватного сектору. У цьому сенсі особливе значення має архітектурний підхід до побудови системи електронного урядування, який ще на початку тисячоліття являв собою загальну теоретичну базу, сукупність напрямків соціальних та політичних реформ.

Узагальнено концептуальні інтерпретації електронного урядування. Наголошується на тому, що значна кількість інтерпретацій поняття електронного урядування викликана багатогранністю цього суспільного явища. На сьогодні концептуальні підходи виражені соціологічними, політико-філософськими та технократичними трактуваннями. Соціологічні концепції розглядають електронне урядування як принципово нову форму комунікації, яка за допомогою технічних можливостей зосереджує велику кількість акторів навколо вирішення тієї чи іншої проблеми. Комунікативна діяльність індивіда, заснована на можливостях інформаційних технологій, змінює самі принципи соціальної організації суспільства. Тобто, соціологічне трактування є максимально широким. У той же час, політико-філософські інтерпретації ґрунтуються на розрізненні понять «електронний уряд», та «електронне урядування», які мають величезну кількість визначень: від суто технічних, при яких електронний уряд розглядається як організація надання послуг державою громадянам переважно чи виключно у електронному вигляді, а електронне урядування є способом організації політичної влади в суспільстві на основі можливостей ІКТ, до філософських, які сфокусовані на ролі громадянина як суб'єкта політичного процесу. Технократичні трактування розглядають електронне урядування як домінування

електронних засобів обміну інформації у суспільстві над традиційними «паперовими».

Виявлено сутнісні параметри легітимності політичної влади, зокрема, ті аспекти легітимації політичної влади, які безпосередньо пов'язані з ІКТ. Зазначено, що електронне урядування дає змогу залучити широкі верстви політично активної частини суспільства до процесів вироблення та прийняття політичних рішень. Разом з тим, інформаційне суспільство, проникнення його елементів у сферу політики привносить нові загрози делегітимації політичної влади. Слабкі у економічному, політичному і культурному (цифрова нерівність) аспектах суспільства не мають ресурсів і чітко поставлених цілей для реальної трансформації політичної системи на основі новітніх принципів інформаційного суспільства.

Охарактеризовано теоретико-методологічні аспекти легітимності та легітимації політичної влади. Наголошується на новому трактуванні легітимності та легітимації політичної влади. Веберівське визначення легітимності політичної влади для нового тисячоліття є дещо застарілим через те, що віра у легітимну владу на сьогодні вже не є гарантією усталеного розвитку, стабільності політичної системи. Новітні концептуальні підходи наполягають на розрізненні двох сторін легітимності як явища, а саме: легітимації влади як такої, та легітимації дій влади. Впевненість у легітимності політичної влади зовсім не означає визнання її дій і потенційно можлива ситуація делегітимації через непопулярні прояви володарювання. Система електронного урядування через сукупність загальноновизнаних процедур та на основі суспільного консенсусу дозволяє легітимувати як політичну владу, так і результати її діяльності. Наявні на сьогодні механізми контролю за діяльністю владних структур з боку громадян у системі електронного урядування роблять певну частину соціуму безпосередніми учасниками процесу вироблення та прийняття політичних рішень, що автоматично розподіляє відповідальність за результати функціонування політичної влади між державними та недержавними політичними суб'єктами. Виокремлено базові параметри та характеристики електронного урядування у методологічному контексті. Актуальним на сьогодні є визнання того, що використання новітніх ІКТ та, зокрема, систем електронного урядування, пов'язане із трансформацією як внутрішнього, так і зовнішнього по відношенню до держави, комунікативного простору. Внутрішня діяльність держави спрямована на вдосконалення взаємодії між державними органами, які, перш за все, залежать від функціонування інформаційних систем.

Зовнішня активність держави спрямована на суспільство, причому кожен індивід розглядається як відображення його соціальних ролей.

Здійснено розгляд сучасних аспектів легітимності державної влади та загроз делегітимації в епоху інформаційного суспільства. Як показує світовий досвід, впровадження систем електронного урядування є процесом довготривалим та ресурсовитратним. Політичні режими, які не мають часу та фінансових ресурсів, потенційно можуть стикатися з ризиками делегітимації ще на підготовчих етапах через невизначеність перспектив та відсутність швидкого ефекту. Більшості розвинених країн світу знадобилося майже двадцять років для побудови електронного урядування у сучасному його вигляді, підтриманого інфраструктурою та відповідним типом політичної та інформаційної культури суспільства. Гострота проблеми виявляється при усвідомленні того, що інші суспільства не мають сьогодні таких темпоральних можливостей. З іншого боку, навіть відносно успішне впровадження системи електронного урядування не може гарантувати того, що ця система працюватиме на легітимність політичного режиму, а не навпаки. Адже електронне урядування – не є сукупністю демократичних ідеалів, доступних кожному через мережу, воно пред'являє нові, зовсім інші вимоги до суспільства та політичної влади, реалізувати які неможливо без усвідомлення кожним індивідом своєї ролі у процесі підготовки та прийняття суспільнозначущих рішень.

За допомогою компаративістського підходу з'ясовано специфіку впровадження електронного урядування. На основі дослідження практик електронного урядування у країнах лідерах за показником інформатизації суспільства та держави, констатовано, що єдина універсальна концепція електронного урядування відсутня. Кожний конкретний випадок характеризується власною унікальністю, спричиненою економічними, політичними, культурними, соціальними та географічними особливостями. Зазначено, що на сьогодні в світі склалися три умовні архітектурні моделі, які були практично впроваджені в Америці, Європі та Азії: американська модель, європейська модель (більшість країн Західної, Центральної та Східної Європи), Азіатська модель (Сінгапур, Південна Корея), яка враховує специфічний стиль управління, азіатський тип корпоративної культури і багатошарову систему державного управління, організованого за принципом ієрархічної піраміди. Досвід США у розбудові електронного урядування демонструє важливість економічних критеріїв, оскільки впровадження електронного уряду не змінило якісно формат взаємодії держави та

суспільства, а натомість дозволило значно скоротити видатки на обслуговування державного апарату. Такий підхід пов'язаний з особливостями політичної культури та географічним положенням регіону. Європейські моделі, навпаки, основний акцент зосереджують на соціальних факторах та людському капіталі. Зазначено, що для нашої країни повинна стати основною саме європейська модель, яка дозволить якісно трансформувати політичну владу.

Охарактеризовано легітимаційний потенціал електронного урядування. Одним з пріоритетних напрямків розвитку електронного урядування та електронної демократії означено зростання рівня довіри суспільства до влади, внутрішнього сприйняття її як оптимальної для теперішнього часу. З цього і постає питання про легітимуючий потенціал електронного урядування. Концепція електронного урядування заснована на розумінні громадянами нових можливостей політичного впливу на державну владу за допомогою електронних ресурсів, а, значить, передбачає посилення політичної активності громадян. Абсолютна більшість національних концепцій електронного урядування в світі має на меті створення більш відкритого та підзвітного громадянам уряду.

Виявлено особливості безпеки е-середовища держави, розкрито можливості її інституціалізації. Безпосередній вплив на потенціал легітимації політичної влади має й те, яким чином у державі вирішуються питання інформаційної безпеки. Враховуючи виключну важливість даних, якими оперує електронна держава, питання інституціоналізації, їх цілісності та об'єктивності обслуговування повинні вирішуватися централізовано з залученням кращого світового досвіду.

Окреслено напрями реалізації державної політики у впровадженні системи електронного урядування в Україні. Як для нашої країни, так і для багатьох країн світу легітимуючий потенціал електронного урядування розкривається за певних умов. Необхідними передумовами, що мають бути реалізовані на рівні державної політики виступають наступні:

обов'язків задовільний, а надалі, високий рівень інформаційної культури населення. Ліквідація, або хоча б зведення до мінімуму цифрової нерівності, дозволяє популяризувати нові форми взаємовідносин громадян з державою, економічно спростити ці процеси. Цифрову нерівність слід розуміти не лише як відмінність у рівні володіння персональними комп'ютерами, а більш глибоко: як рівноцінні права та можливості на доступ до публічної інформації, розуміння сутності процесів електронного урядування тощо;

обов'язкова довіра громадян до публічних сервісів та електронних форм взагалі, авторитетність установ та організацій, що покликані забезпечувати захист інформації. Проблеми інформаційної безпеки є не менш актуальними, ніж проблеми фізичної безпеки в епоху Середньовіччя. Гарантованість недоторканості персональних даних, унеможливлення маніпуляцій з персональною інформацією, зведення до мінімуму людського фактору (автоматизовані дата-центри) є запорукою позитивного сприйняття електронного урядування та електронної держави як альтернативи класичному уряду та державі;

обов'язкове розуміння усіма суб'єктами політичних трансформацій сутності терміну «громадянин» у контексті електронної форми демократії участі. Конституційне визначення поняття громадянин базується на формальних ознаках приналежності людини до певної території, на яку поширюється певна публічна влада. Таке визначення є неприпустимо застарілим для електронної демократії. Громадянин електронної демократії участі не є просто об'єктом політичного життя, він активний суб'єкт політики, який розуміє важливість його діяльності, бере активну участь у житті громади, несе персональну відповідальність за прийняті за його участю колективні рішення;

сприятлива політична ситуація, наявність у суспільстві консенсусу з приводу найбільш оптимальних форм політичного устрою;

реальні показники ефективності нової системи, особливо у порівнянні зі старою, очевидна усім економія: грошей, часу та людських ресурсів;

наявність прозорого плану розвитку на майбутнє та ролі у ньому електронного урядування як ядра стабільності політичного курсу, ефективності політичної системи;

Обґрунтовано, що електронне урядування – це довгострокова політична стратегія стосовно розбудови технічно детермінованого інформаційного суспільства, а не просто механізм оптимізації управлінських процесів («впорядкування хаосу»).

Виявлено, що створення системи електронного урядування, яка дозволяє налагодити якісні канали взаємодії держави і громадянського суспільства, підвищити результативність цієї взаємодії на основі демократичних принципів і врахування інтересів громадян, залежить від: 1) об'єктивних факторів, які пов'язані з соціально-економічним становищем країни і – як результат – рівнем розвитку нових інформаційних технологій; 2) суб'єктивних факторів – діяльність урядових і державних органів влади, а

також громадських організацій у реалізації концепції інформатизації суспільства та підвищення рівня інформаційної культури кожного індивіда.

Загалом електронне урядування відкриває широкі перспективи легітимації політичної влади, створює сприятливі умови для подальшого розвитку громадянського суспільства, формування високого рівня політичної культури громадян.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Топ 20 країн за доступністю державних
послуг в електронній формі [291]**

Країна	Індекс доступності онлайн сервісів
Франція	1.0000
Сінгапур	0.9921
Республіка Корея	0.9764
Японія	0.9449
Іспанія	0.9449
Сполучені Штати Америки	0.9449
Бахрейн	0.9370
Австралія	0.9291
Нідерланди	0.9291
Канада	0.9134
Великобританія	0.8976
Об'єднані Арабські Емірати	0.8819
Ізраїль	0.8740
Уругвай	0.8504
Нова Зеландія	0.8425
Чилі	0.8189
Колумбія	0.7874
Естонія	0.7717
Фінляндія	0.7717
Саудівська Аравія	0.7717

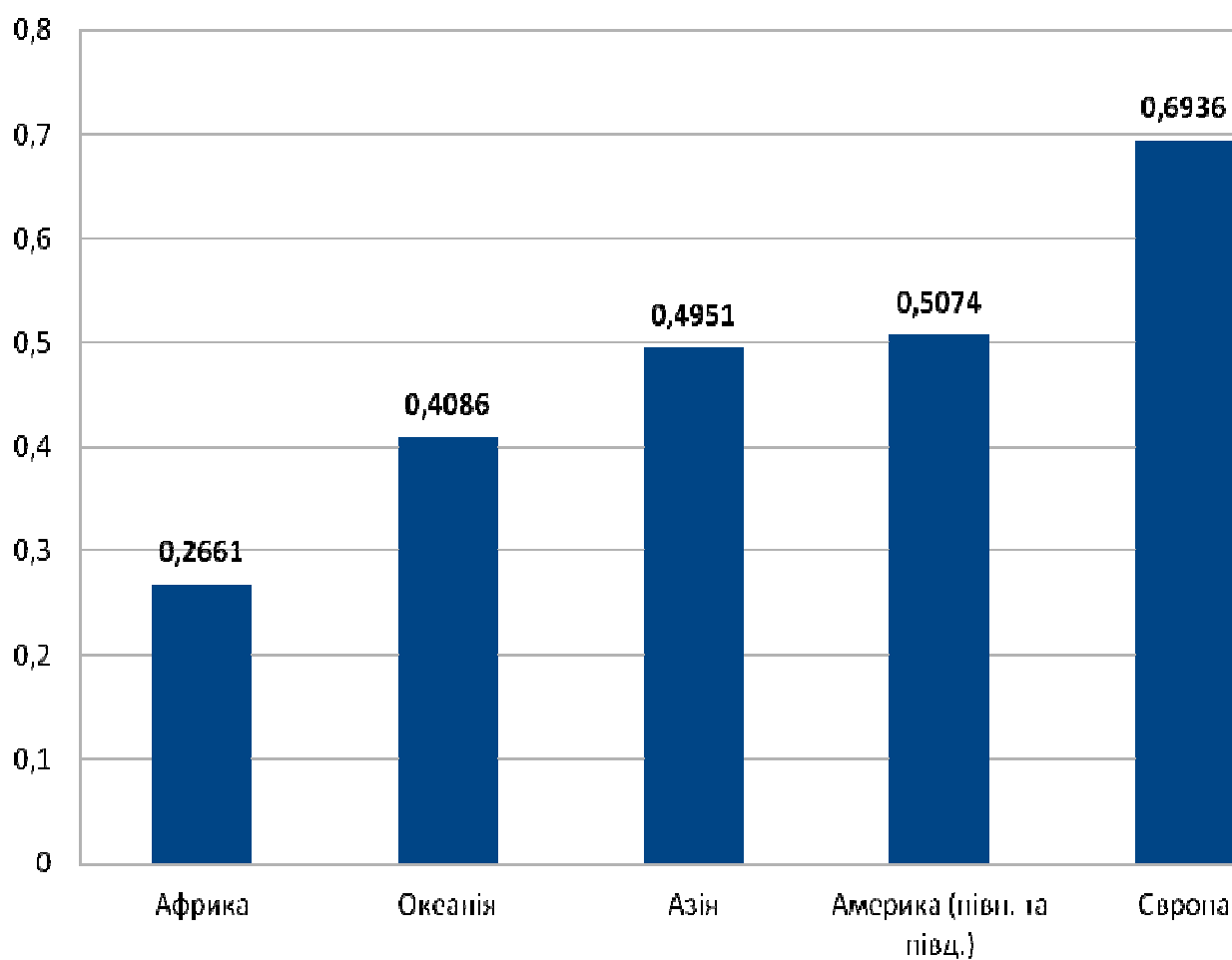
Додаток Б
Рейтинг країн світу за критерієм (EGDI) – Індексу розвитку
електронного урядування, за групами [291]

Таблиця Б

Дуже високий рівень (більше 0,75)	Високий рівень (від 0,5 до 0,75)	Середній рівень (від 0,25 до 0,5)	Низький рівень (менше 0,25)
1	2	3	4
Австралія Австрія Америци Бахрейн Бельгія Великобританія Данія Естонія Ізраїль Ірландія Ісландія Іспанія Італія Канада Люксембург Нідерланди Німеччина Нова Зеландія Норвегія Республіка Корея Сінгапур Сполучені Штати Фінляндія Франція Швеція Японія	Албанія Андорра Антигуа і Барбуда Аргентина Вірменія Азербайджан Барбадос Білорусь Бразилія Бруней Болгарія Чилі Китай Колумбія Коста-Ріка Хорватія Кіпр Чехія Еквадор Єгипет Фіджі Грузія Греція Гренада Угорщина Йорданія Казахстан Кувейт Латвія Ліхтенштейн Литва	Алжир Ангола Багами Бангладеш Беліз Болівія Боснія і Герцеговина Ботсвана Бутан Габон Гана Гана Гватемала Гондурас Домініка Ефіопія Індія Індонезія Кабо-Верде Камбоджа Камерун Кенія Киргизія Кірибаті Конго Куба Лаос Північна Корея Сальвадор Ямайка Ліван	Афганістан Бенін Берег Слонової Кістки Буркіна-Фасо Бурунді Гаїті Гамбія Гвінея Гвінея-Бісау Джибуті Екваторіальна Гвінея Еритрея Коморські острови Конго Ліберія М'янма Мавританія Малаві Малі Мозамбік Непал Нігер Папуа - Нова Гвінея Республіка Соломонові острови Сомалі Сьєрра-Леоне

1	2	3	4
	Малайзія Мальта Маврикій Мексика Монако Монголія Чорногорія Марокко Оман Панама Перу Польща Португалія Катар Молдова Румунія Росія Сан-Марино Саудівська Аравія Сербія Сейшельські острови Словаччина Словенія Шрі-Ланка Швейцарія Туніс Туреччина Україна Об'єднані Арабські Емірати Уругвай Венесуела	Лесото Лівія Мадагаскар Мальдівські о-ви Маршалл Острови Мікронезія Намібія Науру Нікарагуа Нігерія Пакистан Палау Парагвай Філіппіни Руанда Сент-Кітс і Невіс Сент-Люсія Сент-Вінсент і Гренадін Самоа Сенегал Південна Африка Судан Сурінам Свазіленд Сирія Таджикистан Таїланд колишня югославська Македонія Тимор-Лешті Тонга Тринідад і Тобаго Туркменістан Тувалу Уганда	Центрально- Африканська Республіка Чад південний Судан Замбія

Додаток В
Індекс розвитку електронного урядування за регіонами
(станом на 2014 рік) [291]

Додаток Г
Складові компоненти Індексу розвинутості
електронного урядування (EGDI) [291]

Додаток Д
Індекс розвитку електронного урядування країн світу
(за окремими показниками та сумарний) [291]

Таблиця Д

№ п/п	Країна	Індекс розвитку електронного урядування - EGDI	Індекс розвитку онлайн сервісів	Індекс розвитку інфраструктури телекомунікацій	Індекс людського капіталу
1	2	3	4	5	6
1	Республіка Корея	0.9462	0.9764	0.9350	0.9273
2	Австралія	0.9103	0.9291	0.8041	0.9978
3	Сінгапур	0.9076	0.9921	0.8793	0.8515
4	Франція	0.8938	1.0000	0.8003	0.8812
5	Нідерланди	0.8897	0.9291	0.8175	0.9224
6	Японія	0.8874	0.9449	0.8553	0.8621
7	США	0.8748	0.9449	0.7406	0.9390
8	Великобританія	0.8695	0.8976	0.8534	0.8574
9	Нова Зеландія	0.8644	0.8425	0.7506	1.0000
10	Фінляндія	0.8449	0.7717	0.8594	0.9037
11	Канада	0.8418	0.9134	0.7168	0.8952
12	Іспанія	0.8410	0.9449	0.6629	0.9152
13	Норвегія	0.8357	0.7559	0.8133	0.9380
14	Швеція	0.8225	0.7008	0.8866	0.8802
15	Естонія	0.8180	0.7717	0.7934	0.8889
16	Данія	0.8162	0.6614	0.8740	0.9132
17	Ізраїль	0.8162	0.8740	0.7200	0.8545
18	Бахрейн	0.8089	0.9370	0.7055	0.7840
19	Ісландія	0.7970	0.6142	0.8591	0.9178
20	Австрія	0.7912	0.7480	0.7597	0.8660
21	Німеччина	0.7864	0.6693	0.8038	0.8862
22	Ірландія	0.7810	0.6772	0.7039	0.9619
23	Італія	0.7593	0.7480	0.6747	0.8552
24	Люксембург	0.7591	0.6220	0.8723	0.7830
25	Бельгія	0.7564	0.6772	0.6988	0.8932
26	Уругвай	0.7420	0.8504	0.5607	0.8148
27	Росія	0.7296	0.7087	0.6413	0.8388
28	Казахстан	0.7283	0.7480	0.5749	0.8619
29	Литва	0.7271	0.7559	0.5697	0.8557
30	Швейцарія	0.7267	0.5039	0.8199	0.8562
31	Латвія	0.7178	0.7008	0.6237	0.8288
32	ОАЕ	0.7136	0.8819	0.5932	0.6657
33	Чилі	0.7122	0.8189	0.4940	0.8236
34	Греція	0.7118	0.6063	0.6549	0.8741
35	Ліхтенштейн	0.6982	0.5118	0.7468	0.8361
36	Саудівська Аравія	0.6900	0.7717	0.5523	0.7461
37	Португалія	0.6900	0.6378	0.6094	0.8227
38	Монако	0.6715	0.2205	1.0000	0.7940
39	Угорщина	0.6637	0.5591	0.5654	0.8668

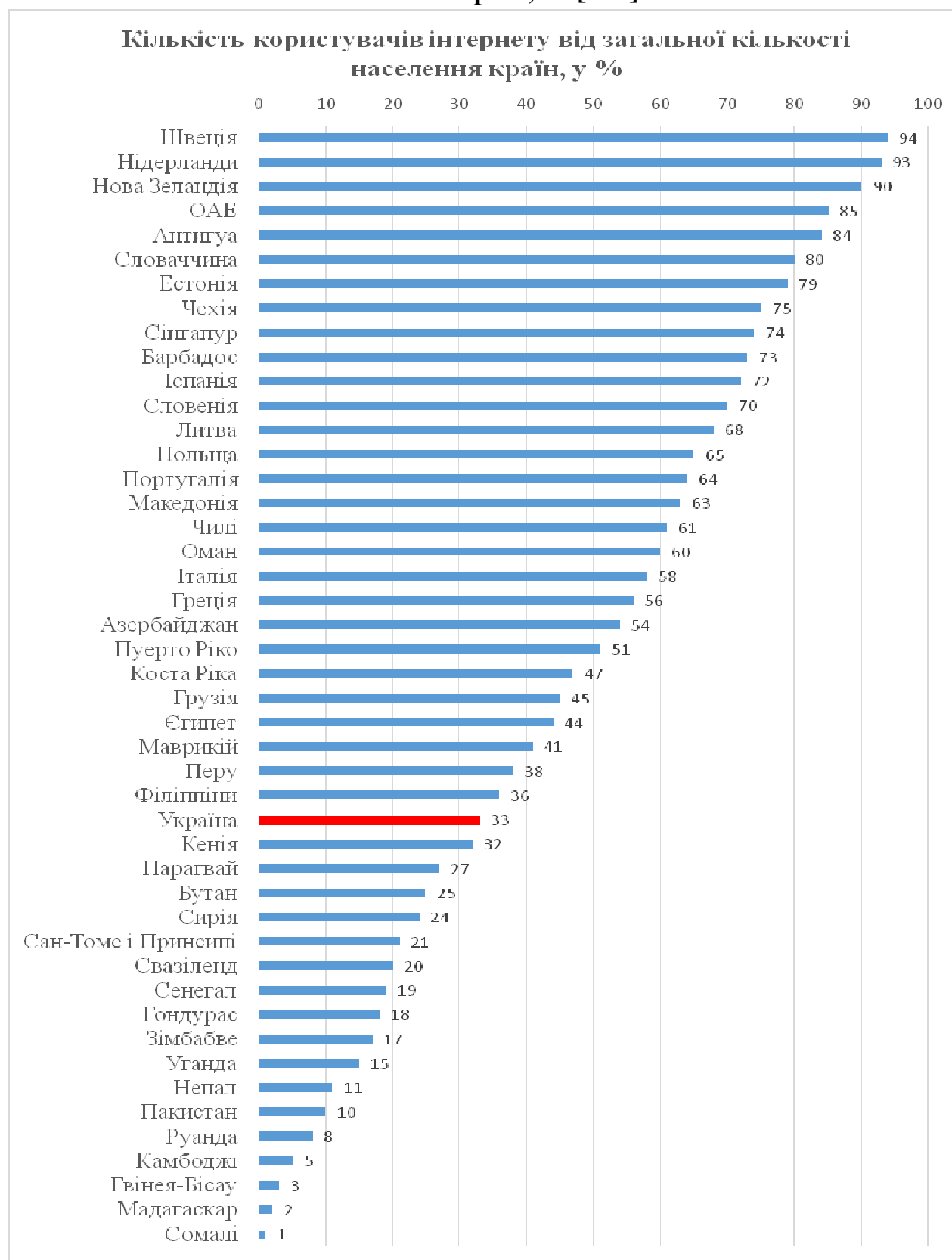
1	2	3	4	5	6
40	Мальта	0.6518	0.4016	0.7683	0.7855
41	Словенія	0.6505	0.4252	0.6193	0.9072
42	Польща	0.6482	0.5433	0.5618	0.8396
43	Андорра	0.6426	0.4331	0.7671	0.7277
44	Катар	0.6362	0.6535	0.5879	0.6671
45	Чорногорія	0.6346	0.5276	0.5481	0.8279
46	Аргентина	0.6306	0.5512	0.4835	0.8571
47	Хорватія	0.6282	0.4646	0.6271	0.7928
48	Оман	0.6273	0.7323	0.4873	0.6624
49	Кувейт	0.6268	0.5748	0.5862	0.7194
50	Колумбія	0.6173	0.7874	0.3297	0.7348
51	Словаччина	0.6148	0.4882	0.5296	0.8265
52	Малайзія	0.6115	0.6772	0.4455	0.7119
53	Чеська Республіка	0.6070	0.3701	0.5753	0.8755
54	Коста-Ріка	0.6061	0.6142	0.4461	0.7582
55	Білорусь	0.6053	0.3228	0.6069	0.8861
56	Грузія	0.6047	0.5984	0.4261	0.7895
57	Бразилія	0.6008	0.5984	0.4668	0.7372
58	Кіпр	0.5958	0.4724	0.5320	0.7828
59	Барбадос	0.5933	0.2205	0.6730	0.8865
60	Антигуа і Барбуда	0.5927	0.4173	0.5938	0.7669
61	Вірменія	0.5897	0.6142	0.3889	0.7660
62	Сан-Марино	0.5823	0.2756	0.6358	0.8354
63	Мексика	0.5733	0.6614	0.3139	0.7445
64	Румунія	0.5632	0.4409	0.4385	0.8100
65	Монголія	0.5581	0.6142	0.2714	0.7887
66	Молдова	0.5571	0.5276	0.4236	0.7201
67	Венесуела	0.5564	0.5512	0.3495	0.7685
68	Азербайджан	0.5472	0.4331	0.4605	0.7480
69	Сербія	0.5472	0.3937	0.4681	0.7796
70	Китай	0.5450	0.6063	0.3554	0.6734
71	Туреччина	0.5443	0.5591	0.3605	0.7133
72	Перу	0.5435	0.6299	0.2718	0.7289
73	Болгарія	0.5421	0.2362	0.5941	0.7960
74	Шрі-Ланка	0.5418	0.6535	0.2341	0.7376
75	Туніс	0.5390	0.6378	0.3074	0.6717
76	Маврикій	0.5338	0.4724	0.4406	0.6882
77	Панама	0.5242	0.3701	0.4571	0.7455
78	Гренада	0.5220	0.3465	0.4029	0.8166
79	Йорданія	0.5167	0.5197	0.3104	0.7202
80	Єгипет	0.5129	0.5906	0.3571	0.5912
81	Сейшельські острови	0.5113	0.3307	0.4721	0.7310
82	Марокко	0.5060	0.6929	0.3350	0.4901
83	Еквадор	0.5053	0.4803	0.3318	0.7037
84	Албанія	0.5046	0.4488	0.3548	0.7100
85	Фіджі	0.5044	0.3937	0.2872	0.8322
86	Бруней	0.5042	0.3622	0.3690	0.7815
87	Україна	0.5032	0.2677	0.3802	0.8616
88	Сальвадор	0.4989	0.5354	0.3198	0.6414
89	Ліван	0.4982	0.3543	0.4030	0.7374
90	Сент-Кітс і Невіс	0.4980	0.1339	0.6321	0.7279

1	2	3	4	5	6
91	Тринідад і Тобаго	0.4932	0.3307	0.4543	0.6945
92	Багами	0.4900	0.3386	0.4176	0.7138
93	Південна Африка	0.4869	0.3858	0.3466	0.7282
94	Мальдіви	0.4813	0.3622	0.3952	0.6865
95	Філіппіни	0.4768	0.4803	0.2451	0.7051
96	Македонія	0.4720	0.2441	0.4521	0.7198
97	Боснія і Герцеговина	0.4707	0.2835	0.3998	0.7288
98	Тонга	0.4706	0.3465	0.2348	0.8304
99	В'єтнам	0.4705	0.4173	0.3792	0.6148
100	Узбекистан	0.4695	0.4488	0.2333	0.7264
101	Киргизія	0.4657	0.2756	0.3801	0.7413
102	Таїланд	0.4631	0.4409	0.2843	0.6640
103	Болівія	0.4562	0.3937	0.2324	0.7424
104	Сент-Люсія	0.4525	0.2441	0.4000	0.7133
105	Іран	0.4508	0.3701	0.2940	0.6882
106	Індонезія	0.4487	0.3622	0.3054	0.6786
107	Домініканська Республіка	0.4481	0.3858	0.2945	0.6639
108	Палау	0.4415	0.1654	0.3592	0.7999
109	Ямайка	0.4388	0.3150	0.2753	0.7262
110	Домініка	0.4338	0.1890	0.4424	0.6701
111	Самоа	0.4204	0.2441	0.2672	0.7499
112	Ботсвана	0.4198	0.3071	0.2969	0.6555
113	Сент-Вінсент і Гренадіни	0.4158	0.1575	0.3810	0.7088
114	Гондурас	0.4083	0.4016	0.1951	0.6281
115	Суринам	0.4045	0.1417	0.3968	0.6749
116	Куба	0.3917	0.2283	0.0969	0.8497
117	Намібія	0.3880	0.3228	0.2719	0.5693
118	Індія	0.3834	0.5433	0.1372	0.4698
119	Кенія	0.3805	0.4252	0.1612	0.5552
120	Беліз	0.3774	0.3780	0.1530	0.6012
121	Лівія	0.3753	0.0157	0.3281	0.7821
122	Парагвай	0.3740	0.2283	0.2236	0.6700
123	Гана	0.3735	0.3150	0.2444	0.5613
124	Гайана	0.3695	0.2441	0.2344	0.6301
125	Руанда	0.3589	0.5118	0.0828	0.4820
126	Зімбабве	0.3585	0.3071	0.2238	0.5445
127	Кабо-Верде	0.3551	0.1654	0.2966	0.6032
128	Туркменістан	0.3511	0.0866	0.2189	0.7478
129	Таджикистан	0.3395	0.0630	0.2306	0.7249
130	Мікронезія	0.3337	0.1890	0.1099	0.7023
131	Габон	0.3294	0.0945	0.2260	0.6677
132	Кірібаті	0.3201	0.2126	0.0665	0.6812
133	Гватемала	0.3160	0.1496	0.2713	0.5272
134	Ірак	0.3141	0.1969	0.2173	0.5283
135	Сирійська Арабська Республіка	0.3134	0.1575	0.1992	0.5835
136	Алжир	0.3106	0.0787	0.1989	0.6543
137	Тувалу	0.3059	0.0394	0.1761	0.7022
138	Свазіленд	0.3056	0.1339	0.1629	0.6200
139	Камбоджа	0.2999	0.1732	0.2075	0.5189

1	2	3	4	5	6
140	Ангола	0.2970	0.2992	0.0978	0.4941
141	Нігерія	0.2929	0.3071	0.1905	0.3811
142	Маршаллові острови	0.2851	0.1102	0.0448	0.7002
143	Бутан	0.2829	0.2441	0.1755	0.4290
144	Камерун	0.2782	0.1969	0.0958	0.5421
145	Науру	0.2776	0.0551	0.2159	0.5617
146	Танзанія	0.2764	0.2992	0.0808	0.4492
147	Нікарагуа	0.2759	0.0945	0.1692	0.5639
148	Бангладеш	0.2757	0.3465	0.0941	0.3866
149	КНДР	0.2753	0.0079	0.0173	0.8007
150	Ємен	0.2720	0.3071	0.1249	0.3840
151	Сенегал	0.2666	0.3071	0.1644	0.3283
152	Лаос	0.2659	0.1417	0.1618	0.4941
153	Лесото	0.2629	0.1575	0.1179	0.5135
154	Судан	0.2606	0.2913	0.1847	0.3059
155	Мадагаскар	0.2606	0.2441	0.0488	0.4889
156	Уганда	0.2593	0.1496	0.1011	0.5271
157	Ефіопія	0.2589	0.4567	0.0266	0.2934
158	Пакистан	0.2580	0.3228	0.1174	0.3337
159	Вануату	0.2571	0.0787	0.1188	0.5736
160	Конго	0.2570	0.1024	0.1453	0.5233
161	Тимор-Лешті	0.2528	0.2047	0.0704	0.4831
162	Того	0.2446	0.1102	0.0836	0.5401
163	Замбія	0.2389	0.1417	0.1247	0.4504
164	Мозамбік	0.2384	0.3150	0.0545	0.3457
165	Непал	0.2344	0.1575	0.1684	0.3774
166	Малаві	0.2321	0.1732	0.0484	0.4746
167	Гамбія	0.2285	0.2047	0.1482	0.3326
168	Екваторіальна Гвінея	0.2268	0.0315	0.1200	0.5288
169	Сан-Томе і Принсіпі	0.2218	0.0079	0.1398	0.5177
170	Соломонові острови	0.2087	0.0551	0.1008	0.4702
171	Берег Слонової Кістки	0.2039	0.1732	0.1392	0.2992
172	Бурунді	0.1928	0.0157	0.0233	0.5393
173	Афганістан	0.1900	0.1811	0.1472	0.2418
174	Мавританія	0.1893	0.0472	0.1626	0.3581
175	М'янма	0.1869	0.0236	0.0084	0.5288
176	Гаїті	0.1809	0.1102	0.0952	0.3372
177	Коморські острови	0.1808	0.0157	0.0604	0.4662
178	Буркіна-Фасо	0.1804	0.2992	0.0842	0.1578
179	Ліберія	0.1768	0.0787	0.0763	0.3754
180	Бенін	0.1685	0.1102	0.1196	0.2756
181	Малі	0.1634	0.1339	0.1350	0.2212
182	Гвінея-Бісау	0.1609	0.0079	0.0878	0.3869
183	Демократична Республіка Конго	0.1551	0.0472	0.0337	0.3845
184	Джибуті	0.1456	0.0630	0.0556	0.3182
185	Південний Судан	0.1418	0.0079	0.0141	0.4035
186	Сьєрра-Леоне	0.1329	0.0472	0.0821	0.2692
187	Центрально-Африканська Республіка	0.1257	0.0394	0.0280	0.3099
188	Папуа - Нова Гвінея	0.1203	0.0079	0.0530	0.3000

1	2	3	4	5	6
189	Чад	0.1076	0.0472	0.0415	0.2341
190	Гвінея	0.0954	0.0000	0.0504	0.2359
191	Нігер	0.0946	0.1260	0.0385	0.1192
192	Еритрея	0.0908	0.0000	0.0000	0.2723
193	Сомалі	0.0139	0.0157	0.0259	0.0000

Додаток Е
Кількість користувачів Інтернету від загальної кількості
населення країн, % [291]

Додаток Ж
Еталонна модель Дж. Захмана для системи
електронного урядування [305]

	Інформація ЩО?	Функції ЯК?	Дислокація ДЕ?	Люди ХТО?	Час КОЛИ?	Мотивація ЧОМУ?
Контекст. Сфера діяльності	Перелік важливих понять та об'єктів	Програми та послуги	Відомства. Географічне положення	Цільові групи. Ролі. Організації.	Цикли. Події	Бачення. Потреби держави та цільових груп Задачі.
Концептуальна модель	Модель інформації	Модель сервісів, адміністративних регламентів	Схема логістики	Модель напрямів робіт Workflow. Модель цільових груп.	Розклад. Сценарії. Моделі подій та циклів	Моделі показників ефективності
Логічна модель	Логічні моделі даних	Архітектура прикладного рівня. Сценарії використання	Модель розподіленої архітектури	Архітектура інтерфейсу користувача	Структура процесів	Ролі та моделі бізнес-правил
Фізична (технологічна) модель	Фізична модель даних	Системний проект	Технологічна архітектура	Архітектура презентації	Структура керування	Опис бізнес-правил
Деталі реалізації	Опис структури даних	Програмний код	Мережева архітектура	Архітектура безпеки	Визначення прив'язок за часом	Реалізація бізнес-логіки
Працюючий електронний уряд	Запити та результати послуг. Інформація на вході та виході регламенту	Послуги, які надаються. (Регламенти та процеси, що реалізуються)	Фізичне розташування (Канали надання послуг)	Отримувачі послуг. Держслужбовці. Постачальники послуг.	Розклад	Реальні показники ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблякимов Е. Е. Правові основи формування державних електронних інформаційних ресурсів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Е. Е. Аблякимов. — К., 2010. — 20 с.
2. Агамирзян И. Электронное правительство в контексте глобализации [Електронний ресурс] / И. Агамирзян // Компьютера. — 2002. — № 23. — С. 27-32. — Режим доступа : <http://old.computerra.ru/offline/2002/448/18414/>
3. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильная демократия / Г. Алмонд, С. Верба ; [пер. с англ.] // Антология мировой политической мысли : В 5 т. — М. : Мысль, 1997. — Т. II. : Зарубежная политическая мысль. XX в. / Нац. общественно-науч. фонд ; [отв. ред. Т. А. Алексеева ; ред.-сост. Г. К. Яшин, Е. Г. Морозова]. — 832 с. — С. 592—610.
4. Андрианов В. Д. Электронное правительство – инструмент повышения эффективности государственного управления / В. Д. Андрианов // Маркетинг. — 2011. — № 1. — С. 3—10.
5. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : В 4-х т. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с. — С. 375—644.
6. Асток Х. Електронний Уряд – досвід Естонії [Електронний ресурс] / Ханнес Асток / Академія е-урядування Естонії, Презентація в рамках проекту «Європейська модель е-урядування для України» (Київ, 1 липня 2014 р.). — Режим доступа : <http://etransformation.org.ua/2014/07/11/93/>.
7. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології і практики : [моногр.] / В. Д. Бакуменко. — К. : Вид-во УАДУ 2000. — 320 с.
8. Баранов О. Електронний уряд в Україні? Буде! Коли? / О. Баранов [Електронний ресурс]. // Дзеркало тижня. Україна. — 2002. — № 1. — 04—18 січ. — Режим доступа : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/elektronniy_uryad_v_ukrayini_bude_koli.html
9. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман ; [пер. з англ. І. Андрущенко / за наук. ред. М. Винницького]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 109 с.
10. Безрук О. О. Особливості функціонування державної адміністрації як прямого каналу політичної мобільності в Україні /

О. О. Безрук // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Вісн. ДНУ імені Олеся Гончара. — Дніпропетровськ, 2012. — Вип. 4. — С. 21—29.

11. Безчотнікова С. Електронне управління в інформаційній політиці системи місцевого самоврядування промислового міста / С. Безчотнікова // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації : [український наук. журнал] / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Всеукр. асоц. політ. наук. — К. : Україна, 2012. — № 2. — С. 272—278.

12. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; [пер. с англ., под. ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — 956 с.

13. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; [пер. с англ. Е. Руткевич]. — М. : «Медиум», 1995. — 323 с.

14. Бех В. Електронне врядування у контексті світових тенденцій соціального розвитку [Електронний ресурс] / В. Бех, Є. Цокур // Гілея : наук. вісник. — 2013. — № 75. — С. 201—204. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_75_85.pdf

15. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Збігнєв Бжезінський ; [пер. з англ. А. Іщенко]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 203 с.

16. Боришполец К. П. Методы политических исследований / К. П. Боришполец. — М. : Аспект Пресс, 2005. — 221 с.

17. Боршарт К. Абетка Законодавства європейського співтовариства / К. Боршарт ; [пер. з англ. В. Мардак]. — К. : Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. — 112 с.

18. Боссарт Д. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу до ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу / Д. Боссарт, К. Деммке. — К. : Міленіум, 2004. — 128 с.

19. Бостан С. До питання про побудову в Україні парламентсько-президентської республіки / С. Бостан // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2003. — № 1. — С. 4—7.

20. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьє ; [пер. с франц. ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н. А. Шматко]. — М. : Алетейя, 2007. — 576 с. — (Серия «Gallicinium»).

21. Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : [моногр.] / О. Л. Валевський. — К. : НАДУ, 2007. — 315 с.

22. Валлерстайн И. После либерализма / Иммануэль Валлерстайн ; [пер. с англ. ; под. ред. Б. Ю. Кагарлицкого]. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 256 с.
23. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. ; / сост., общ. ред. и предисл. Ю. Н. Давыдова]. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
24. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М. С. Вершинин. — СПб : Изд-во Михайлова В. А., 2001. — 252 с.
25. Висоцька О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) : [моногр.] / О. Є. Висоцька. — Дніпропетровськ : Інновація, 2009. — 316 с.
26. Висоцький О. Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика : [монографія] / О. Ю. Висоцький. — Дніпропетровськ : Пороги, 2010. — 318 с.
27. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; [пер. с нем. / ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц]. — М. : Мысль, 1990. — 524 с.
28. Гоббс Т. Сочинения ; в 2-х т. / Томас Гоббс ; [пер. с лат. и англ.]. — М. : Мысль, 1991. — 731 с. — (Философское наследие ; т. 2).
29. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / Міхаель Говлет, Магадеван Рамеш ; [пер. з англ. О. Рябова]. — Львів : Кальварія, 2004. — 264 с.
30. Голобуцкий А. Технология e-government. Электронное правительство [Электронный ресурс] / А. Голобуцкий, О. Шевчук. — Режим доступа : <http://capri.urfu.ru/e-government/e-government.htm>.
31. Голобуцький О. П. Е-Ukraine. Інформаційне суспільство: бути чи не бути / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. — К. : ЗАТ «Атлант UMS», 2001. — 104 с.
32. Голобуцький О. П. Електронний уряд / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. — К. : ЗАТ «Атлант UMS», 2002. — 174 с.
33. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. — К. : Генеза, 2006. — 400 с.
34. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. — М. : Прометей, 2004. — 328 с.
35. Грей Дж. Поминки по Просвещению. Политика и культура на закате современности / Джон Грей ; [пер. с англ. Л. Е. Переяславцевой,

Е. Рудницкой, М. С. Фетисова и др. ; под общ. ред. Г. В. Каменской]. — М. : Праксис, 2003. — 368 с.

36. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне ; [пер. з фр.]. — К. : Основи, 1993. — 165 с.

37. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе ; [пер. з нім. Л. Ситніченко та О. Лозінської]. — К. : ППС-2002, 2007. — 435 с.

38. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Джон Кеннет Гэлбрейт ; [пер. с англ.]. — М. : АСТ : Транзиткнига ; СПб. : TERRA FANTASTICA, 2004. — 605 с. — (Philosophy).

39. Даль Р. О демократии / Роберт Даль ; [пер. с англ. А. С. Богдановского]. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 208 с.

40. Данилин А. В. Электронные государственные услуги и административные регламенты: от политической задачи к архитектуре «электронного правительства» / А. В. Данилин. — М. : ИНФРА-М, 2004. — 335 с.

41. Данилин А. В. Разработка концепции единой архитектуры электронного правительства [Электронный ресурс] / А. В. Данилин, В. З. Зиндер. — Режим доступа : http://www.google.com.ua/url?url=http://www.fostas.ru/seminars/files/Arch_2-3.ppt&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=TVJWVZPGPMmbsAHh94GAAQ&ved=0CBUQFjAA&sig2=K_TBvT4Y3rvDyLT2U7c5cg&usg=AFQjCNFWYovwb-nNgrpQ9EzpAqG0oD8KmQ

42. Демократія : антологія ; [упоряд. О. Проценко]. — К. : Смолоскип, 2005. — XXVIII. — 1108 с. — (Політичні цінності ; вип. 1).

43. Денисенко І. Д. Модернізація України в контексті сучасних політичних досліджень та соціальних практик / І. Д. Денисенко // Вісник СевНТУ. Серія : Політологія. — Севастополь : СевНТУ, 2011. — Вип. 123. — С. 83—86.

44. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : [навч. посібник / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка]. — Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська Політехніка», 2002. — 352 с.

45. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [В. Б. Авер'янов, В. А. Дерець, М. І. Ославський та ін. / В. Б. Авер'янов (заг. ред.) ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького]. — К. : Юстиніан, 2007. — 288 с.

46. Добуш Ю. Д. Розвиток інфокомунікаційної мережної

інфраструктури для систем електронного урядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.12.02 «Телекомунікаційні системи та мережі» / Ю. Д. Добуш. — Львів, 2013. — 24 с.

47. Доступ до інформації та електронне врядування / [Авт.-упоряд. М. С. Демкова, М. В. Фігель]. — К. : Факт, 2004. — 343 с.

48. Дракер П. Посткапиталистическое общество / Питер Дракер ; [пер. с англ.] // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология ; [под редакцией В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — 640 с. — С. 70—100.

49. Дробишевська Т. В. Принципи організації контенту міського порталу / Т. В. Дробишевська // Науково-технічна інформація : науково-практичний інформаційний журнал. — 2010. — № 2. — С. 35—37.

50. Дрогобыцкая К. Архитектура электронного правительства: требования, критерии, характеристики / К. Дрогобыцкая // Проблемы теории и практики управления. — 2013. — № 11. — С. 41—46.

51. Дрожжинов В. Электронное правительство информационного общества / В. Дрожжинов, А. Штрик // PCWEEK/RE. — 2000. — № 15. — С. 33—39.

52. Дюркгейм Э. О. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. О. Дюркгейм ; [пер. с фр. и послеслов. А. Б. Гофмана]. — М. : Наука, 1990. — 575 с.

53. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Джоан Кедді, Крістіан Вергез [та ін.] ; [пер. з англ. С. Соколик, О. Оржель, К. Гомма]. — К. : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. — 164 с.

54. Електронне урядування / Семенченко А. І., Жилияєв І. Б., Дзюба С. В. [та ін.] ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування, Навч.-наук. ін-т післядиплом. освіти. — Херсон : Грінь Д. С., 2014. — 391 с.

55. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О. А. Баранов, І. Б. Жилияєв, М. С. Демкова та ін.; [за ред. І. Г. Малюкової]. — К. : ООО «Поліграф Плюс», 2007. — 254 с.

56. Еноксен Дж.-А. Що таке електронний уряд? [Електронний ресурс] / Дж.-А. Еноксен // Матеріали проекту «Розбудова демократії та можливостей державної служби в Україні». — Режим доступу : http://www.google.com.ua/url?url=http://derzhava.in.ua:8081/egov/Shared%2520Documents/E-Government_01.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=ISFXVfrGKIassgHCuYDAC

w&ved=0CBMQFjAA&sig2=WEbUt8k3BWSzR3cvdI2dJQ&usg=AFQjCNGGZjBhD00-3WrZe-A4RbW8DJp-iw

57. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.]. — К : НАДУ, 2011. — Т. 1 : Теорія державного управління / [наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін.]. — 748 с.

58. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу / Томас Гілланд Еріксен ; [пер. з англ. В. Дмитрука]. — Львів : Кальварія, 2004. — 196 с.

59. Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 394 с. : іл.

60. Європейська Хартія місцевого самоврядування / Страсбург, 15 жовтня 1985 р. : Хартію ратифіковано Законом № 452/97-ВР від 15.07.1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036

61. Європейський Союз: консолідовані договори / [пер. Ю. Петруся ; наук. ред. В. Муравйов]. — К. : Вид-во «Port-Royal», 1999. — 206 с.

62. Ємельяненко О. М. Електронна демократія та електронний уряд у сучасному світі / О. М. Ємельяненко // Сучасна українська політика. Зб. наук. праць. — Вип. 12. — К., 2008. — С. 242—250.

63. Ємельяненко О. М. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. М. Ємельяненко. — Одеса, 2008. — 20 с.

64. Ємельяненко О. М. Наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних фахівців у дослідженні електронного уряду / О. М. Ємельяненко // Сучасна українська політика. Зб. наук. праць. — Вип. 14. — К., 2008. — С. 113—119.

65. Ємельяненко О. М. Теоретичні основи поняття «електронний уряд» / О. М. Ємельяненко // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. — Вип. 32. — Одеса : Одеська національна юридична академія, 2007. — С. 291—297.

66. Ємельяненко О. М. Традиційний уряд та електронний уряд: концептуальні відмінності / О. М. Ємельяненко // Віче. — 2008. — № 2. — С. 20—22.

67. Єрмоленко А. Морально-етична легітимація сфери політичного /

А. Єрмоленко // Філософська думка : наук.-теор. журнал. — 2013. — № 2. — С. 51—58.

68. Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» № 2278-VI від 20.05.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2278-17>

69. Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

70. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» № 2411-VI від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

71. Закон України «Про інформацію» № 2657-XII від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

72. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 20—21. — Ст. 190.

73. Закон України «Про національну програму інформатизації» № 74/98-ВР від 04.02.1998 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>.

74. Закон України «Про об'єднання громадян» № 2460-XII від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12>

75. Закон України «Про органи самоорганізації населення» № 2625-III від 11.07.2001 р. // ВВР. — 2001. — № 7. — Ст. 230.

76. Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» № 539/97 від 23.09.1997 р. // ВВР. — 1997. — № 49. — Ст. 299.

77. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» № 3166-VI від 17.03.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

78. Законодавче забезпечення розвитку електронного урядування / І. В. Шкарлат [та ін.] // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журн. — 2013. — № 1. — С. 69—73.

79. Инглегарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном

обществе / Рональд Инглегарт ; [пер. с англ.] // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология ; [под редакцией В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — 640 с. — С. 245—260.

80. Інститути, необхідні для членства в Європейському Союзі / [пер. з англ. В. В. Шульги]. — К. : Вид-во УАДУ, 2000. — 44 с.

81. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант ; [пер. з нім. та примітки І. Бурковського / передм. А. Лой]. — К. : «Юніверс», 2000. — 504 с.

82. Кара-Мурза С. Г. Манипулирование сознанием / С. Г. Кара-Мурза. — М. : Издательство ЭКСМО, 2003. — 261 с.

83. Каринцев О. А. Киберпартии как результат трансформации политических партий в информационном обществе / О. А. Каринцев // Партии и выборы : [хрестоматия] / отв. ред. и сост. В. Н. Анохина, Е. Ю. Мелешкина : В 2-х ч. — М. : ИНИОН, 2004. — Ч. 2. — С. 61—63.

84. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс ; [пер с англ. под ред. О. И. Шкаратана]. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.

85. Кин Дж. Средства массовой информации и демократия / Джон Кин ; [пер. с англ.]. — М. : Памятники исторической мысли, 1994. — 170 с.

86. Клімушин П. С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : [моногр.] / П. С. Клімушин, А. О. Серенок ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Харків : «Магістр», 2010. — 311 с.

87. Князев В. М. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми : [моногр.] / В. М. Князев, І. Ф. Надольний, М. І. Мельник ; [за заг. ред. В. М. Князева]. — К. : Вид-во НАДУ ; Міленіум, 2003. — 320 с.

88. Ковалевський В. Інформаційна демократія як політична категорія / В. Ковалевський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. — К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2003. — Вип. 22. — С. 214—222.

89. Кокорська О. І. Легітимність влади в суспільстві, що трансформується: теоретико-методологічні проблеми [Електронний ресурс] / О. І. Кокорська. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2004_31/08_kokorska_oi.pvf

90. Коліушко І. Б. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління / І. Б. Коліушко, М. С. Демкова //

Інформаційне суспільство. Шлях України. — К. : Бібліотека інформаційного суспільства, 2004. — С. 138—143.

91. Конституція України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

92. Концепція адміністративної реформи в Україні / Державна комісія з проведення адміністративної реформи в Україні. — К., 1998. — 61 с.

93. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / [О. А. Баранов, М. С. Демкова, С. В. Дзюба та ін. / за ред. А. І. Семенченко]. — К., 2009. — 16 с.

94. Копійка В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 448 с.

95. Короткий оксфордський політичний словник ; [пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. — 789 с.

96. Краснокутська Ю. С. Громадська думка як чинник легітимації політичного поля: аспекти реалізації / Ю. С. Краснокутська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2010. — № 912. — Вип. 17. — С. 139—144.

97. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Барбара Крауз-Мозер ; [пер. с польск. И. А. Руденок]. — Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. — 256 с.

98. Крос К. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції / Кетлін Крос, Роберт Гакет ; [пер. з англ. Р. Ткачук]. — К. : Основи, 2000. — 142 с.

99. Крук Н. В. Електронний і відкритий уряд: спільні ознаки й відмінності / Н. В. Крук // Держава і право. — 2013. — Вип. 61. — С. 504—509.

100. Крутова А. С. Електронний документообіг в органах державної влади України: реалії сьогодення та перспективи розвитку / А. Крутова, О. Чумак // Фінанси України : науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал. — 2012. — № 12. — С. 112—124.

101. Кудрявцев А. Ю. Электронное правительство: концептуальные основы / А. Ю. Кудрявцев // Диалектика глобализации общественных процессов : моногр. / [В. В. Будко, А. Б. Зинчина, Г. Т. Клименко и др. ; под. ред. В. В. Будко]. — Харьков : ХНАГХ, 2013. — 147 с. — С. 111—124.

102. Кудрявцев О. Ю. Електронна демократія в структурі державної влади / О. Ю. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2014. — № 1091. — Вип. 25. — С. 44—47.

103. Кудрявцев О. Ю. Електронний уряд: еволюція системи державного управління / О. Ю. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2014. — № 1132. — Вип. 27. — С. 62—66.

104. Кудрявцев О. Ю. Електронний уряд: світові здобутки та вітчизняні перспективи / О. Ю. Кудрявцев // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2012. — Вип. 62 (7). — С. 650—655.

105. Кудрявцев О. Ю. Процеси політичної соціалізації в пострадянських Україні та Росії: спільне та відмінне / О. Ю. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2006. — № 737. — Вип. 8. — С. 227—233.

106. Кудрявцев О. Ю. Сучасна пряма демократія: потенціал електронного урядування у реаліях українського сьогодення / О. Ю. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2013. — № 1060. — Вип. 23. — С. 123—127.

107. Кудрявцев О. Ю. Трансформація механізмів легітимації політичної влади в умовах інформаційного суспільства / О. Ю. Кудрявцев // Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків, 2014. — Вип. 2 (6). — С. 77—87.

108. Кудрявцев О. Ю. Формування процесу політичної соціалізації у пострадянській Україні: ідеологічний аспект / О. Ю. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2009. — № 839. — Вип. 14. — С. 95—100.

109. Кудрявцев О. Ю. Цифрова нерівність: особливості впровадження системи електронного урядування у сучасному полі української політики / О. Ю. Кудрявцев // European political and law discourse. — 2014. — Vol. 1. — Iss. 6. — P. 276—286.

110. Кудряченко А. Інформаційне забезпечення функціонування політичної системи ФРН / А. Кудряченко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. — К., 1999. — С. 139—147.

111. Куйбіда В. С. Генеза територіальної організації України: конституційно-правові аспекти : [моногр.] / В. С. Куйбіда, І. Я. Заяць. — Харків : Книжк. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. — 480 с.

112. Куспляк І. С. Електронне урядування як інструмент формування прозорості та відкритої політичної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / І. С. Куспляк. — Одеса, 2012. — 19 с.

113. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору : [моногр.] / Г. М. Куц ; [за наук. ред. Ю. І. Макара]. — Харків : Віровець А. П. ; «Апостроф», 2011. — 300 с.

114. Куц Г. М. Проблематика управління в контексті філософії постіндустріалізму / Г. М. Куц // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. — Харків : ХарПІ НАДУ «Магістр», 2005. — № 2 (24) : У 2-х ч. — Ч. 1. — 364 с. — С. 49—55.

115. Куц Г. М. Управлінські послуги в контексті ліберального дискурсу / Г. М. Куц // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. — № 1 (27). — 400 с. — С. 9—15.

116. Кюблер Х.-Д. Міфи про суспільство знань / Х. -Д. Кюблер ; [пер. з англ.]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 264 с.

117. Липпман У. Западное сообщество и общий рынок / Уолтер Липпман ; [пер. с англ.]. — М. : Издательство иностранной литературы, 1963. — 29 с.

118. Липунцов Ю. П. Информационные технологии в государственном управлении [Електронний ресурс] / Ю. П. Липунцов. — Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url=http://www.dvags.ru/download/bib1111031.ppt&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=gG9XVerEKMn4UKPFgNgM&ved=0CB4QFjAC&sig2=NfK4V8CImzfuYGKYVvyxgw&usg=AFQjCNF5yJ6IeNT25qKoQXNcprkO6O1M2aw/>

119. Лисицький В. І. Електронний уряд України: з чого починати? Що таке електронний уряд? [Електронний ресурс] / В. І. Лисицький. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=10167501&cat_id=2251617

120. Локк Дж. Об управлении разумом / Джон Локк // Сочинения : В 3 т. / Джон Локк ; [пер. с англ.]. — М. : Мысль, 1985. — Т. 2. — 560 с. — С. 202—279.

121. Луман Н. Власть / Никлас Луман ; [пер. с нем. ; послесл. А. Ю. Антоновского]. — М. : Практис, 2001. — 249 с.
122. Луман Н. Медиа коммуникации / Никлас Луман ; [пер. з англ. А. Глухов, О. Никифоров]. — М. : Логос, 2005. — 280 с.
123. Макеев С. Десятирічна криза легітимності правлячих кіл / С. Макеев // Політична думка. — 2001. — № 3. — С. 5—9.
124. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Избранные сочинения / Николло Макиавелли : [пер. с итал.]. — М. : Художественная литература, 1982. — 514 с. — С. 359—452.
125. Макієвич М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами : [моногр.] / М. Макієвич. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 200 с.
126. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый. Книга 1. Процесс производства капитала / Карл Маркс ; [пер. с нем. ; отв. за вып. Н. А. Смирнова]. — М. : Политиздат, 1988. — XVIII, 891 с.
127. Мартен Д. Метаморфози світу: соціологія глобалізації / Мартен Домінік, Мецжер Жан-Люк, П'єр Філіп ; пер. з франц. Є. Марічева. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2005. — 302 с.
128. Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / [за ред. Дж. Арквіллі, Д. Ронфельдта ; пер. з англ. А. Іщенко]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 350 с.
129. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [моногр.] / А. М. Митко. — Луцьк : Вежа-Друк, 2014. — 399 с.
130. Мінченко О. Google дослідив українську аудиторію інтернету [Електронний ресурс] / Ольга Мінченко. — Режим доступу : <http://watcher.com.ua/2014/11/12/google-doslidyv-ukrayinsku-audytoriyu-internetu>
131. Мокан С. Молдавський досвід в е-врядуванні / Стела Мокан / Презентація в рамках проекту «Європейська модель е-урядування для України» (Київ, 1 липня 2014 р.).
132. Молоді українські політики на початку XXI століття / [Ред.-упоряд. Л. Кудіна, С. Герасимчук, Н. Демчук]. — К. : Молодіжна альтернатива, 2003. — 116 с.
133. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика : [моногр.] / Т. Л. Нагорняк. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2013. — 367 с.
134. Невмержицький Є. В. Деякі проблеми реформування державної

служби в Україні / Є. В. Невмержицький // Вісник прокуратури. – 2006. – № 1. – С. 38–41.

135. Нейсбит Дж. Мегатренды / Джон Нейсбит ; [пер. с англ. М. Б. Левина]. — М. : ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2003. — 380 с.

136. Ненашев Д. А. Лоббирование посредством компьютерных сетей: новый инструмент политического влияния / Д. А. Ненашев // Политическая наука : Сб. науч. трудов / РАНИНИОН. Институт сравнительной политологии. Российская ассоциация политической науки. — 2002. — № 1 : Современное состояние. Тенденции и перспективы / Отв. ред. и сост. Л. Н. Верченков. — М., 2002. — С. 126—136.

137. Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. — М. : Норма, 2004. — 647 с.

138. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : [навч. посіб.] / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.

139. Никифорок О. Легітимність в аспекті нових горизонтів демократії / О. Никифорок // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. — Вип. 13. — С. 53—60.

140. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ.]. — М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с.

141. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман. — М. : Прогресс-Академия, 1996. — 351 с.

142. Орлов О. В. Електронне урядування. Інформатизація державного управління : [навч. посіб.] / О. В. Орлов, І. В. Кобзев, Ю. Г. Машкаров. — Харків : ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. — 286 с.

143. Орлов О. В. Інноваційна складова електронного урядування: виклики та вимоги до державних службовців / О. В. Орлов // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. — Вип. 2 (6). — С. 57—60.

144. Орлов О. В. Інноваційні процеси в державному управлінні : [моногр.] / О. В. Орлов. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. — 246 с.

145. Павлютенкова М. Ю. Электронное правительство в России:

состояние и перспективы / М. Ю. Павлютенкова // Полис. — 2013. — № 1. — С. 86—99.

146. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики / Вейн Парсонс ; [пер. з англ. О. П. Дем'янчук]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 549 с.

147. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс ; [пер. с англ.]. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.

148. Півнева Л. М. Політична і популярна культури як предмет політологічного аналізу / Л. М. Півнева // Політичний менеджмент. — 2006. — № 6. — С. 74—81.

149. Платон. Государство / Платон // Филеб, Государство, Тимей, Критий / Платон ; [пер. с древнегреч. С. С. Аверинцева, А. Н. Егунова, Н. В. Самсонова / общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи]. — М. : Издательство «Мысль», 1999. — 656 с. — С. 79—420.

150. Поліщук І. О. Еволюція культури політичних виборів в Україні : [моногр.] / І. О. Поліщук. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. — 348 с.

151. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : [моногр.] / М. А. Польовий. — Одеса : Фенікс, 2011. — 288 с.

152. Пономарев С. В. «Электронное правительство»: административные и гражданские практики в современной России : дисс. ...кандидата полит. наук : 23.00.02 / Сергей Витальевич Пономарев. — Пермь, 2014. — 202 с.

153. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2-х т. / Карл Поппер ; [пер. з англ. О. Буценка]. — К. : Видавництво «Основи», 1994. — Т. 2 : Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та його послідовники. — 494 с.

154. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / Володимир Посельський. — К. : Смолоскип, 2002. — 168 с. — (Лауреати «Смолоскипа»).

155. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 03.11.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>

156. Поташній Ю. Електронний іспит / Ю. Поташній // Віче. — 2011. — № 15—16. — С. 54—56.

157. Почепцов Г. Г. Основні аспекти формування електронного уряду в Україні [Електронний ресурс] / Г. Г. Почепцов. — Режим доступу :

<http://westudents.com.ua/glavy/52141-77-osnovn-aspekti-formuvannya-elektronnogo-uryadu-ukrani.html>

158. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. — 656 с.

159. Проскуріна О. О. Політична культура України в умовах нових інформаційних технологій сучасності: «цифрова демократія», «електронний уряд», «електронна держава» – нові терміни демократії / О. О. Проскуріна // Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. — 2009. — № 1. — С. 132—136.

160. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток : [моногр. / В. М. Алексєєв, Л. С. Бровченко, І. А. Верешук / за заг. ред. А. В. Толстоухова, Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук]. — Дніпропетровськ : Монолит, 2010. — 399 с.

161. Пшибишевський М. Польський досвід в е-урядуванні [Електронний ресурс] / Маріуш Пшибишевський / Міністерство управління і цифризації Польщі Презентація в рамках проекту «Європейська модель е-урядування для України» (Київ, 1 липня 2014 р.). — Режим доступу : <http://www.slideshare.net/MGSDP/kyiv-1-july-2014-przybyszewski-session-1#14317914280141&fbinitialized>

162. Радіонова І. О. Мультикультуралізм versus пост-мультикультуралізм: практики та дискурси / І. О. Радіонова // Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. пр. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХНПУ, 2012. — Вип. 1. — С. 159—166.

163. Райт Г. Державне управління / Г. Райт ; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 1994. — 191 с.

164. Ровинская Т. Л. Электронная демократия в теории и на практике / Т. Л. Ровинская // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 12. — С. 84—96.

165. Роговський О. М. Маргінальність як форма соціалізації / О. М. Роговський // Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. пр. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХНПУ, 2012. — Вип. 1. — С. 127—133.

166. Роджерс Е. М. Дифузія інновацій / Еверетт М. Роджерс ; [пер. з англ. В. Старка]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 591 с.

167. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення

Концепції розвитку електронного урядування в Україні» № 2250-р від 13.12.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p>

168. Розумний М. М. Ідея і нація в інформаційну епоху : [моногр.] / М. М. Розумний. — Харків : Майдан, 2006. — 340 с.

169. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Герберт А. Саймон ; [пер. з англ.]. — К. : АртЕк, 2001. — 392 с.

170. Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування / Джованні Сарторі ; [пер. з англ. П. Таращука] // Демократія : антологія ; [упоряд. О. Проценко]. — К. : Смолоскип, 2005. — XXVIII. — 1108 с. — (Політичні цінності ; вип. 1). — С. 23—40.

171. Семенченко А. І. Електронне урядування в Україні: проблеми та шляхи вирішення / А. І. Семенченко // Міжнародний фаховий журнал «Електронне урядування». — 2010. — № 1. — С. 8.

172. Серенок А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А. О. Серенок. — Харків, 2011. — 21 с.

173. Смит П. Коммуникации стратегического маркетинга : [учеб. пособ.] / Смит П., Бэрри К., Пулфорд А. ; пер. с англ., ред. проф. Л. Ф. Никулин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 415 с.

174. Сморгунов Л. В. Политические сети, информационные технологии и публичное управление: переход от концепции «e-government» к «e-governance» / Л. В. Сморгунов // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : VIII Всеросс. объединенная конф., Санкт-Петербург, 8-11 ноября 2005 г. — СПб., 2005. — С. 161.

175. Сморгунов Л. В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «governance» / Л. В. Сморгунов // Полис. — № 3. — 2003. — С. 50—58.

176. Сморгунов Л. В. Электронное правительство в контексте современных административных реформ на Западе / Л. В. Сморгунов // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : VI Всеросс. объединенная конф., Санкт-Петербург, 3-6 ноября 2003 г. — СПб., 2003. — С. 133—135.

177. Совершенствование государственного управления на основе его

реорганизации и информатизации. Мировой опыт / Под ред. В. И. Рожжинова. — М. : Эко-Трендз, 2002. — 127 с.

178. Соколов А. Ф. Электронное правительство региона: новые концепции и российская практика / А. Ф. Соколов // Региональная экономика: теория и практика. — 2010. — № 32. — С. 44—50.

179. Соколова М. А. Электронное правительство и электронное правление: к вопросу об иерархии понятий / М. А. Соколова // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : VIII Всеросс. объединенная конф., Санкт-Петербург, 8-11 ноября 2005 г. — СПб., 2005. — С. 162—163.

180. Соловьев А. И. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи / А. И. Соловьёв // Полис. — 2004. — № 2. — С. 124—131.

181. Соловьёв О. М. Политические институты : [учеб. пособ.] / О. М. Соловьёв. — СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2003. — 145 с.

182. Солодов В. В. Электронное правительство как инструмент трансформации государственного управления : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / В. В. Солодов. — М., 2007. — 26 с.

183. Солодов В. В. Электронное правительство как инструмент трансформации государственного управления : диссертация кандидата полит. наук : 23.00.02 / Владимир Викторович Солодов. — М., 2007. — 206 с.

184. Соснін О. Інформатизація як феномен та умова інноваційного розвитку України / О. Соснін // Зовнішні справи : наук. журнал. — 2014. — № 1. — С. 16—21.

185. Спенсер Г. Основания социологии / Герберт Спенсер ; [пер. с англ.]. — СПб. : Издательство И. И. Билибина, 1877. — (в 2 т. ; т. 1).

186. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц ; [пер. з англ. А. Іщенко]. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — 252 с.

187. Стогова О. В. Реформування місцевих органів влади та місцевого самоврядування в Україні: проблеми та перспективи / О. В. Стогова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Питання політології». — Харків, 2010. — № 861. — Вип. 15. — С. 127—133.

188. Струнін П. А. Особливості реалізації інформаційної політики в країнах Північної Європи / П. А. Струнін // Гріні : Науково-теоретичний і

громадсько-політичний альманах. — 2014. — № 7. — С. 107—113.

189. Стырин Е. М. Электронное правительство: стратегии формирования и развития: диссертация кандидата полит. наук : 23.00.08 / Евгений Михайлович Стырин. — М., 2006. — 166 с.

190. Стырин Е. М. Электронное правительство: стратегии формирования и развития : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.08 «Социология управления» / Е. М. Стырин. — М., 2006. — 22 с.

191. Тарасов А. «Электронное правительство» как эффективный механизм государственного управления / А. Тарасов // Проблемы теории и практики управления. — 2013. — № 9. — С. 8—21.

192. Тард Ж. Законы подражания. (Les lois de l'imitation) / Ж. Тард ; [переводъ съ французскаго]. — С.-Петербургъ : Издание Ф.Павленкова, 1892. — 372 с.

193. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату : [метод. рекомендації / В. В. Корженко, В. В. Говоруха, О. Ю. Амосов та ін. / за заг. ред. В. В. Корженка ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України]. — К. : НАДУ, 2009. — 54 с.

194. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави : [моногр. / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, О. О. Гайдулін та ін. / за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка]. — К. : КНЕУ, 2006. — 699 с.

195. Титаренко О. М. Роль держави у подоланні «цифрової нерівності»: міжнародний досвід для України [Електронний ресурс] / О. М. Титаренко // Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний зб. наук. праць. — Вип. 2 (8) / 2012. — Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/index.html)

196. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі : [моногр.] / Є. Б. Тихомирова. — К. : Наша культура і наука, 2004. — 489 с.

197. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти : [моногр.] / І. Я. Тодоров. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 268 с.

198. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Елвін Тоффлер ; [пер. з англ. ; під ред. Н. В. Бордукової, І. З. Цехмістро]. — Харків : Акта, 2003. — 685 с.

199. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Тоффлер Э. ; пер. с англ. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. — 669 с.

200. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер ; [пер. с англ. ; науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич]. — М. : Издательство АСТ, 2004. — 781 с. — (Philosophy).
201. Тур М. Поняття легітимації: основи парадигми розуміння / М. Тур // Філософська думка : наук.-теор. журнал. — 2009. — № 5. — С. 9—21.
202. Туровець В. В. Преобразование электронной системы государственного управления на основе концепции «Электронного правительства» (социологический анализ) : диссертация кандидата социол. наук : 22.00.04 / Василий Васильевич Туровец. — М., 2005. — 174 с.
203. Удовик В. М. Мережеві інформаційні ресурси електронного урядування в Україні: проблеми та перспективи / В. М. Удовик // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журн. — 2014. — № 4. — С. 96—102.
204. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1085/2010 від 09.12.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. — Спеціальний випуск. — 2010. — № 32. — С. 3.
205. Фонд поддержки системного проектирования стандартизации и управления проектами (Фонд ФОСТАС) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fostas.ru/index.php>.
206. Фрідман Т. Світ плаский! / Томас Л. Фрідман ; [пер. з англ. М. Руденко]. — Харків : «Акта», 2008. — 676 с.
207. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ., под общ. ред. А. В. Александровой]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 474 с. — (Philosophy).
208. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. — М. : ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с. — (Philosophy).
209. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ. О. Э. Колесникова, Н. Г. Кротовской, В. С. Кулагиной-Ярцевой и др. ; под общ. ред. О. Э. Колесникова]. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 220, [4] с. — (Philosophy).
210. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / Мишель Фуше ; [пер. с фр. В. П. Серебренникова и

Т. Н. Серебренниковой]. — М. : Международные отношения, 1999. — 168 с. : ил.

211. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас ; [пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова]. — СПб. : Наука, 2000. — 380 с. — («Слово о сущем»).

212. Хайек Ф. А. фон. Познание, конкуренция и свобода : [антология сочинений] / Фридрих Август фон Хайек ; [пер. с англ., сост. и предисл. С. Мальцевой]. — СПб. : Пневма, 1999. — 288 с.

213. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон ; [пер. с англ. В. Р. Рокитянского]. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.

214. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Р. Харрис. — СПб. : Прайм-Евро-знак, 2002. — 448 с.

215. Цветков В. В. Демократія. Управління. Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : [моногр.] / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. — К. : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.

216. Цицерон. О государстве / Цицерон // Цицерон. Диалоги. — М. : Научно-издательский центр «Ладомир», Наука, 1994. — С. 8—88.

217. Цокур Є. Г. Легітимність влади в Україні від здобуття незалежності до сьогодні: особливості, джерела та технології / Є. Г. Цокур // Гілея : науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2009. — Вип. 27. — С. 352—358.

218. Цокур Є. Г. Особливості визначення та типологізації джерел владної легітимності / Є. Г. Цокур // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія. — 2009. — Т. 110, Вип. 97. — С. 95—99.

219. Цокур Є. Г. Особливості реалізації легітимаційного процесу / Є. Г. Цокур // Гілея : науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2010. — Вип. 34. — С. 377—384.

220. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації / С. Чукут // Вісник УАДУ. — 2003. — № 2. — С. 429—433.

221. Шабо Ж.-Л. Основные типы легитимности // Полис, 1993, № 5

222. Шепеленко І. П. Соціально-просторова організація територіальної громади сучасного міста: зарубіжний досвід / І. П. Шепеленко // Територіальна громада: управління розвитком : моногр. / [за ред. Ю. О. Куца, О. В. Решеvecь]. — Харків : Вид-во «Константа», 2013. — 540 с.

— С. 117—135.

223. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка ; [пер. с англ. / под ред. В. А. Ядова]. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 415 с.

224. Юрійчук Є. П. Електоральна та референдна легітимація влади на пострадянському просторі : зовнішньополітичні аспекти [моногр] / Є. П. Юрійчук. — Чернівці : ЧНУ, 2012. — 479 с.

225. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. — Одеса : Астропринт, 2009. — 288 с.

226. Яковлева Е. А. Электронное правительство: теоретические модели и политическая стратегия российского государства : диссертация кандидата полит. Наук : 23.00.02 / Евгения Александровна Яковлева. — М., 2006. — 215 с.

227. Alexander C. Digital Democracy: Policy and Politics in the Wired World. / C. Alexander, L. Pal. — Toronto and New York : Oxford University Press, 1998. — 240 с.

228. Archon F. Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance / F. Archon, E. O. Wright. — New York : Verso, 2003. — 175 с.

229. Babbie E. R. The Practice of Social Research / Earl Babbie. — Belmont : Wadsworth, 1989. — 624 с.

230. Badri M. A. A path analytic model and measurement of the business value of e-government: and international perspective [Електронний ресурс] / M. A. Badri, K. Alshare // International Journal of Information Management. — 2008. —
— Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401208000133>

231. Barber B. R. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / Benjamin Barber,. — Berkeley : University of California Press, 1984. — 360 с.

232. Bardach E. S. Practical Guide for Policy Analysis: The Eight-Fold Path to More Effective Problem-Solving / Eugene Bardach. — New York : Chatham House Publishers, 2000. — 149 с.

233. Benchmarking e-government. A Report by the Momentum Research Group of Cunningham Communication Commissioned by NIC [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.egovreport.com

234. Bertot J. The Multiple Dimensions of the Digital Divide: More than the Technology Haves and Have Nots. / J. Bertot — Government Information Quarterly 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<https://www.researchgate.net/publication/262953933> The multiple dimensions of the digital divide more than the technology %27have%27 and %27have not%27

235. Bimber B. Information and American Democracy [Електронний ресурс] / B. Bimber // Cambridge University Press. — 2003. — Режим доступу : <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2002067675.pdf>

236. Bimber B. The Internet and citizen communication with government: does the medium matter. The Political Communication / B. Bimber — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/231381849> The Internet and Citizen Communication. With Government Does the Medium Matter

237. Carter L. E-government diffusion: a comparison of adoption constructs. Transforming Government: People, Process and Policy. [Електронний ресурс] / L. Carter // 13th Americas Conference on Information Systems. — 2008. — Режим доступу : <http://www.researchgate.net/publication/220893005> E-government Diffusion A Comparison of Adoption Constructs

238. Carter L. The utilization of e-government services: citizen trust, innovation and acceptance factors [Електронний ресурс] / L. Carter // Blackwell Publishing Ltd.. — 2005. — Режим доступу : <http://cse1.eng.ohio-state.edu/productions/intel/research/trust/utilization%20of%20e-government%20services.pdf>

239. Castells M. The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture / M. Castells. — Cambridge: Oxford, 1996. — 785 с.

240. ClickZ Stats Staff. E-Government May Not Mean Efficiency [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.clickz.com/clickz/news/1703726/e-government-may-not-mean-efficiency>

241. Consumer Barometer with Google [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=UA>

242. Cooper T. Citizenship and Professionalism in Public Administration. Public Administration Review / T. Cooper. // Public Administration Review. — 76. — №66. — С. 76—88.

243. Curtin G. The World of E-Government / G. Curtin, M. Sommer, V. Vis-Sommer. — Binghamton, New York: Haworth Press, 2004. — 255 с.

244. Darrell M. Digital Government: Technology and Public Sector Performance / M. Darrell., 2005. — 234 с.

245. David G. Public Information Technology: Policy and Management Issues / Garson David. — Harrisburg, Pennsylvania : Idea Group Publishing, 2003. — 408 с.

246. De Leon P. Democracy and the Policy Sciences. / Peter De Leon. — Albany : State University of New York Press, 1997. — 270 с.

247. Diamond L. Developing democracy: toward consolidation / L. Diamond. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007. — 266 с.

248. Dickard N. Federal Retrenchment on the Digital Divide: Potential National Impact / Norris Dickard. — Washington, DC : Benton Foundation, 2002. — 470 с. — (Policy Brief No. 1).

249. Edmiston K. D. State and local e-government: prospects and challenges The American Review of Public Administration [Електронний ресурс] / Kelly D. Edmiston. — 2003. — Режим доступу : <http://arp.sagepub.com/cgi/content/abstract/33/1/20>

250. Ferdinand P. The Internet, Democracy, and Democratization / Peter Ferdinand. — London and Portland : Frank Cass, 2000. — 365 с.

251. Fountain J. Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change / Jane Fountain. — Washington, D.C : Brookings Institution Press, 2001. — 256 с.

252. Freeman L. C. The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science. / Linton Freeman. — Vancouver : Empirical Press, 2004. — 155 с.

253. Fukuyama F. The primacy of culture / F. Fukuyama // Journal of democracy. — 1995. — vol. 6. — p. 7—14.

254. Grossman L. K. The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age / Lawrence Grossman. — New York : Viking, 1995. — 152 с.

255. Guidebook on promoting good governance in public-private partnerships [Електронний ресурс]. // United Nations Economic Commission for Europe. — 2008. — Режим доступу : <http://www.ajpp.hr/media/13717/ppp%20guide%20english%20final%202008.pdf>.

256. Hacker K. L. Digital Democracy: Issues of Theory and Practice / K. L. Hacker, J. van Dijk. — London and Thousand Oaks : SAGE Publications, 2000. — 220 с.

257. Hague B. Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age / B. Hague, B. Loader. — London and New York : Routledge, 1999. — 258 с

258. Hargittai E. Weaving the Western Web: Explaining Differences in

Internet Connectivity among OECD Countries / Eszter Hargittai. // Telecommunications Policy. — 1999. — С. 701—718.

259. Inotai A. The CEECs: From the Association Agreements to Full Membership / A. Inotai. — Redmond : Boulder, 1998. — 159 с. — (The Expanding European Union. Past, Present, Future).

260. Internet acronyms and lingo glossary [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://whatis.techtarget.com/glossary/Internet-Acronyms-Lingo>

261. Kauffman R. Is there a global digital divide for digital wireless phone technologies? / R. Kauffman. // Journal of the Association for Information Systems. Special Issue. — 2005. — С. 338—382.

262. Kevin H. The E-government development, IT strategies, and portals of the Hong Kong SAR Government / H. Kevin. // International Journal of Cases on Electronic Commerce. — 2007. — №3. — С. 71—89.

263. Kung H. Managing e-government application evolution: A state government case / H. Kung, H. Tung, T. Case. // International Journal of Cases on Electronic Commerce. — 2007. — №3. — С. 36—53.

264. Kuttan A. From Digital Divide to Digital Opportunity / A. Kuttan, P. Laurence. — Lanham : Scarecrow Press, 2003. — 250 с.

265. Layne K. Developing fully functional e-government : A four stage model. / K. Layne, J. Lee. // Government Information Quarterly. — №18. — С. 122—136.

266. Lechman E. Digital divide — inequalities in level of implementation of new information and telecommunication technologies. Cross country study. [Електронний ресурс]. / Ewa Lechman // Gdańsk University of Technology. — 2014. — Режим доступу : http://www.academia.edu/6970051/Digital_divide_inequalities_in_level_of_implementation_of_new_information_and_telecommunication_technologies.Cross_country_study

267. Levitsky S. International Linkage and Democratization / S. Levitsky, L. Way. // Journal of Democracy. — 2005. — С. 33—43.

268. Luis A. A heuristic model to implement government-to-government projects / Antonio Luis. // International Journal of Electronic Government Research. — 2007. — №3. — С. 1—18.

269. Marcus F. Launching into Cyberspace: Internet Development and Politics in Five World Regions / Franda Marcus. — Boulder : Lynne Rienner, 2002. — 366 с.

270. Mellor W. Government Online: An International Perspective

[Електронний ресурс]. / W. Mellor, V. Parr // Taylor Nelson Sofres. — 2002. — Режим доступу : www.tnsouk.com.

271. Mizruchi M. Social network analysis: recent achievements and current controversies / Mark Mizruchi. // Acta Sociologica. — 1994. — №37. — С. 329—343.

272. Mossberger K. Virtual Inequality: Beyond the Digital Divide / K. Mossberger, C. Tolbert, M. Stansbury. — Washington, D.C : Georgetown University Press, 2003. — 270 с.

273. Musso J. Designing Web Technologies for Local Governance Reform: Good Management or Good Democracy / Juliet Musso. // Political Communication. — 2000. — №17. — С. 1—19.

274. Ngini C. Assessing the global accessibility of the internet / C. Ngini, S. Furnell. // Electronic Networking Applications and Policy. — 2002. — №12. — С. 329—338.

275. Ozaltinordu G. From digital divide to use-divide. [Електронний ресурс]. / Gultekin Ozaltinordu // International Trade Center. — 2006. — Режим доступу : <http://www.digitaldivide.net/articles/view.php?ArticleID=548>

276. Pateman C. Participation and Democratic Theory / Carole Pateman. — London : Cambridge University Press, 1970. — 228 с.

277. Pehe J. Consolidating Free Government in the New EU / J. Pehe. // Journal of Democracy. — 2004. — №15. — С. 38—39.

278. Richard D. The Web of Politics: The Internet's Impact on the American Political System / Davis Richard. — New York : Oxford University Press, 1999. — 148 с.

279. Riley T. Electronic Governance: Living and Working in the Wired World. / T. Riley. — New York : Oxford University Press, 1999. — 148 с.

280. Rupnik J. Concluding Reflections / J. Rupnik. // Journal of Democracy. — 2004. — №15. — С. 78.

281. Sampsa K. Cross-Country Diffusion of the Internet / K. Sampsa, P. Matti. // Information Economics and Policy. — 2002. — №14. — С. 297—310.

282. Schlosberg D. Digital democracy: Authentic or virtual? / D. Schlosberg, J. S. Dryzek. // Organization and Environment. — 2002. — №3. — С. 332—337.

283. Servon L. J. Bridging the Digital Divide: Technology, Community, and Public Policy / Lisa J. Servon. — Malden : Blackwell Publishers, 2002. — 520 с.

284. Simon L. D. NetPolicy.com: Public Agenda for a Digital World /

Leslie David Simon. — Baltimore : Woodrow Wilson Center Press, 2000. — 344 с.

285. Spicer M. The Founders, the Constitution, and Public Administration / Michael Spicer. — Washington, DC: Georgetown University Press, 1995. — 172 с.

286. The New E-Government Equation [Електронний ресурс] // Council for Excellence in Government. — 2003. — Режим доступу : www.excelgov.org

287. Thierer A. D. How Free Computers are Filling the Digital Divide / Adam Thierer. — New York : The Heritage Foundation Backgrounder, 2000. — 225 с.

288. Thompson D. V. The business value of e-government for small firms / D. V. Thompson, R. T. Rust, J. Rhoda. // International Journal of Service Industry Management. — 2005. — №16. — С. 385—407.

289. Todd L. Webbing Governance: Global Trends Across National-Level Public Agencies / L. Todd, D. Chris, C. Friis. // Communications of the ACM. — 2001. — №44. — С. 63—67.

290. Tsagarousianou R. Cyberdemocracy: Technology, Cities, and Civic Networks / R. Tsagarousianou, T. Damian, B. Cathy. — London and New York: Routledge, 1998. — 324 с.

291. UN. Department of Economic and Social Affairs: World Public Sector Report 2003: E-Government at the Crossroads, New York : United Nations, 2003.

292. Vandenberg A. Citizenship and Democracy in a Global Era / Andrew Vandenberg. — New York : St. Martins Press, 2000. — 887 с.

293. Vilpponen A. Electronic word-of-mouth in online environments: exploring referral network structure and adoption behavior / A. Vilpponen, S. Winter, S. Sundqvist. // Journal of Interactive Advertising. — 2006. — №6. — С. 71—86.

294. Warkentin M. Encouraging citizen adoption of e-government by building trust / Merrill Warkentin. // Electronic Markets. — 2002. — №12. — С. 157—162.

295. Warren M. E. What Can Democratic Participation Mean Today? / Mark Warren. // Political Theory. — 2002. — №5. — С. 677—701.

296. Warschauer M. Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide / Mark Warschauer. — Cambridge : MIT Press, 2003. — 588 с.

297. Welch E. Global Information Technology Pressure and Government Accountability: The Mediating Effect of Domestic Context on Website Openness / E. Welch, W. Wong., 2001. — (Journal of Public Administration Research and

Theory).

298. Welch E. W. Linking citizen satisfaction with e-government and trust in government / E. W. Welch, C. C. Hinnant, M. J. Moon. // Journal of Public Administration Research and Theory Advance. — 2004. — №15. — С. 371—391.

299. Wendy M. Taylor Nelson Sofres report [Електронний ресурс] / Mellor Wendy // Government Online: An International Perspective. — 2001. — Режим доступу : www.tnssofres.com.

300. West D. M. State and Federal E-government in the United States [Електронний ресурс]. / Darrell West // Taylor Nelson Sofres. — 2006. — Режим доступу : www.INSIDEPolitics.org/egovetdata.html.

301. White C. S. Citizen Participation and the Internet: Prospects for Civic Deliberation in the Information Age / Charles White. // Social Studies. — 1997. — №88. — С. 23—30.

302. Wilhelm A. G. Democracy in the Digital Age. / Anthony Wilhelm. — New York : Routledge, 2000. — 655 с.

303. Yan L. Exploring success factors for web-based e-government services: behavioral perspective from end users / L. Yan, Y. Chen, C. Zhou. // Information and Communication Technologies. — 2006. — №1. — С. 937—942.

304. Yao M. K. The Digital Divide Still An Issue [Електронний ресурс]. / Marc Kouadio Yao // University of Regensburg. — 2007. — Режим доступу : http://epub.uni-regensburg.de/10713/1/The_Digital_Divide_Still_An_Issue.pdf

305. Zachman J. Framework for Enterprise Architecture [Електронний ресурс]. / John Zachman. — 2007. — Режим доступу : <http://www.zachman.com/16-the-zachman-framework/37-new-zachman-framework-announced>

306. Zhao J. ICT4D: internet adoption and usage among rural users in China / Jinqiu Zhao. // Knowledge, Technology and Policy. — 2008. — №21. — С. 9—18.

Наукове видання

КУДРЯВЦЕВ Олександр Юрійович

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

МОНОГРАФІЯ

За авторською редакцією

Відповідальний за випуск *В. В. Корженко*

Комп'ютерний набір *О. Ю. Кудрявцев*

Комп'ютерне верстання *О. Ю. Кудрявцев*

Дизайн обкладинки *Т. Є. Ключко*

Підп. до друку 19.01.2016 р.

Друк на ризографі

Тираж 300 пр.

Формат 60×86/16

Ум. друк. арк. 10

Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК N 4705 від 28.03.2014 р.